Înțelepciunea banilor

PASCAL BRUCKNER

Banii transformă orice om în filosof, chiar împotriva propriei sale voințe.

Pascal Bruckner

Înţelepciunea banilor

Traducere din franceză de

Doru Mareş

EDITURA TREI

2017

Pascal Bruckner

LA SAGESSE DE L'ARGENT

Copyright © Editions Grasset & Fasquelle, 2016

© Editura Trei, 2017

pentru prezenta ediţie

C.P. 27-0490, Bucureşti

Tel./Fax: +4 021 300 60 90

e-mail: comenzi@edituratrei.ro

www.edituratrei.ro

ISBN ePUB: 978-606-40-0222-8

ISBN PDF: 978-606-40-0223-5

ISBN Print: 978-606-40-0057-6

Editori: Silviu Dragomir, Vasile Dem. Zamfirescu

Director editorial: Magdalena Mărculescu

Redactor: Mihaela Ionescu

Lector: Gabriela Riegler

Coperta: Faber Studio

Ilustraţie copertă: Guliver/Getty Images/ © David Muir

Director producţie: Cristian Claudiu Coban

Dtp: Răzvan Nasea

Corectură: Irina Muşătoiu, Elena Biţu

Această carte în format digital (e-book) este protejată prin copyright şi este destinată exclusiv utilizării ei în scop privat pe dispozitivul de citire pe care a fost descărcată. Orice altă utilizare, incluzând împrumutul sau schimbul, reproducerea integrală sau parţială, multiplicarea,

închirierea, punerea la dispoziţia publică, inclusiv prin internet sau prin reţele de calculatoare, stocarea permanentă sau temporară pe dispozitive sau sisteme cu posibilitatea recuperării informaţiei, altele decât cele pe care a fost descărcată, revânzarea sau comercializarea sub orice formă, precum şi alte fapte similare săvârşite fără permisiunea scrisă a deţinătorului copyrightului reprezintă o încălcare a legislaţiei cu privire la protecţia proprietăţii intelectuale şi se pedepseşte penal şi/sau civil în conformitate cu legile în vigoare.

Lectura digitală protejează mediul

Versiune digitală realizată de elefant.ro

Pentru prietena mea Tutsie.

„Nimeni nu a condangat înţelepciunea la sărăcie. (...) Deşi nu resimt decât dispreţ pentru imperiul averii, dacă aş avea de ales, aş lua tot ce mi-ar putea dărui mai bun.”

SENECA[1]

Introducere

[1] Seneca, La vie heureuse, urmată de Les bienfaits, Tel-Gallimard, 1996, pp. 51–52.

Promisiunile lui Lenin

Într-unul dintre rarele lui momente de lirism, Vladimir Ilici Lenin le-a făcut proletarilor, în 1921, următoarea promisiune: înfiinţarea de veceuri din aur pentru toată lumea, odată cu instalarea la putere a comunismului pe plan global, când respectivul metal va fi fost lipsit de orice valoare. Dublu simbol: spaţiile cele mai triviale ale societăţii comuniste vor fi fost din acea clipă la fel de luxoase ca palatele burgheziei. Dar, mai ales, clasa muncitoare avea să se elibereze călcând pe încarnarea însăşi a rapacităţii umane, blestematul aur ale cărui legături cu analitatea au fost subliniate de către Freud. Socialismul avea să se comporte mai bine decât capitalismul, în acelaşi timp descalificându-l. Detaliu picant: în 2014, femeia de afaceri americană Kim Kardashian şi soţul ei, rapperul Kanye West, şi-au instalat în reşedinţa lor din Los Angeles veceuri din aur pentru modesta sumă de 550 000 de dolari. Iată că Lenin a fost auzit, dar nu tocmai de cei la care se gândise el.

Banul face parte din categoria falselor certitudini. Fiind cu adevărat proletarul existenţei, pe cât de necioplit, pe atât de împovărător. Pare ceva de la sine înţeles, cu toate că rămâne un mister aflat cu totul la vedere. Cuvântul în sine conţine o minunată ambiguitate: în franceză, aminteşte de metalul care a servit multă vreme la confecţionarea monedelor. Despre ban nu se poate spune nimic fără a afirma şi contrariul: e totodată mizerabil şi nobil, ficţiune şi

realitate. Desparte şi leagă între ei oamenii, sperie şi când e din abundenţă şi când lipseşte. E un bine care face rău, un rău care face bine. Cele dintâi monede, datând, după cum ne spun istoricii, din mileniul al treilea înainte de Christos, în Ur, erau bătute cu efigia lui Ishtar, zeiţa fecundităţii şi a morţii[2], bizară dualitate. Banul este jargonul comercial universal prin excelenţă, inteligibil peste tot: fiecare îl poate mânui, oricare i-ar fi limba, religia, îl poate converti instantaneu din străfundurile deşertului până în insulele cele mai îndepărtate.

În primul rând, implică încredere. La Roma, primele monede aveau o legătură nemijlocită cu proprietarii lor, de creditul de care aceştia se bucurau. În ziua de azi, desprinse de etalonul lor în aur, au valoarea conformă cu sănătatea naţiunilor care le emit. Haloul lor este amprentat de sacralitate, întrucât încarnează un popor sau o comunitate precisă. Banul spune o dublă poveste: cea a stăpânilor care-i strivesc pe cei excluşi de la bunăstarea eternă mulţumită mijloacelor lor financiare. Cea a oprimaţilor care se eliberează de apăsarea stăpânilor graţie independenţei monetare. În primul caz, este o putere care înrobeşte; în cel de-al doilea, o putere care eliberează. Acesta-i este şi echivocul: când este condangat, se naşte dorinţa de a-l apăra; când este apărat, se naşte dorinţa de a-l ataca. La fel ca sexul, îşi depăşeşte înţelesul, generează o multitudine de sinonime care, însă, nu indică niciodată cu adevărat ce înseamnă: mălai, biştar, lovele, piţule, parai, mangoţi, marafeţi, gologani. Şi asta-n toate limbile.

---

[2] Michel Aglietta şi André Orléan, La monnaie: entre violence et confiance, Odile Jacob, 2002, p. 124.

Banul nu este numai o unitate de măsură şi o rezervă de valori ci, mai ales, barometrul dorinţelor noastre. Măsură a tuturor pasiunilor, a ajuns patima absolută în care se reflectă celelalte. Contrar sensului comun conform căruia ar fi uniformizat lumea, i-am dat culoare cu sentimentele noastre. Viciile cărora le este asociat, cupiditatea, invidia, avariţia, existau şi înaintea banului, dar de fiecare dată pare a le amplifica. Entuziasmul, ca şi sila pe care o suscită sunt şi ele simptomatice. Ceea ce fascinează este statutul banului de creatură scăpată din mâinile făuritorului său, care se întoarce împotriva lui, vlăstar discret devenit tiran furios.

A vorbi despre bani înseamnă de fiecare dată a vorbi despre tine însuţi. Am fost scutit de rana sărăciei: după o tinereţe plină de greutăţi, părinţii mei au ajuns la o oarecare relaxare materială, pentru a aluneca mai apoi în datorii. Drept care au început să-şi drămuiască cu atenţie orice bănuţ, suportând amărăciunea decăderii sociale. Moartea i-a ajuns într-o stare de aproximativă mizerie. Cât despre mine, trecând de la o nepăsătoare sărăcie, din vremea studiilor, la o intermitentă prosperitate, am trăit multă vreme ca un greier, sigur că soarta îmi va dărui mereu dovezi de generozitate, că drepturile de autor nu erau salariu, ci un prinos. Banii oferă unica valoare cu adevărat de preţ din această lume: timpul, inepuizabila lui abundenţă. În privinţa asta, sunt eliberatori. Când lipsesc, existenţa se reduce la un prezent etern, care ne ţine ca-n puşcărie. Am făcut întotdeauna diferenţa dintre banii pentru pâinea cea de toate zilele şi viaţa ca atare. Uneori cele două s-au suprapus, fără a mă feri, totuşi, de obligaţiile muncii pentru a avea ce pune pe masă.

Îmi aduc aminte cu nostalgie de vremea aceea care a ţinut până la patruzeci de ani, în care banii mi se păreau ceva

neglijabil. Dacă erau, cu-atât mai bine, dacă nu, mă descurcam eu cumva. O minunată dezinvoltură mă scăpa de problemele materiale, câtă vreme puteam să explorez lumea, să-mi lărgesc orizonturile, să mă feresc de platitudine. Fericită tinereţe, îndelung prelungită, când linia de demarcaţie nu era între necesar şi superfluu, ci între necesar şi esenţial. Esenţialul: mistica lecturilor, călătoriile în Asia, în India, discuţiile înfierbântate, angajarea politică, prieteniile supuse exigenţei, experienţele fără limite, iubirile nenumărate şi, mai ales, posibilitatea de a-mi trăi pasiunea, scrisul. Îmi place să cred că banul a ajuns o grijă odată cu vârsta, cu teama de lipsuri, cu traiul într-o societate care l-a pus în centrul preocupărilor sale: sfârşitul anilor lirici şi ai războiului rece, revoluţia conservatoare a lui Thatcher şi a lui Reagan, care a făcut ca lumea occidentală să pătrundă într-o perioadă de trezire din beţia iluziilor, a celebrării materialiste a realului ca atare. Ciclu care este pe cale de a se estompa de când asistăm iarăşi la o nouă confruntare violentă a diferitelor viziuni asupra lumii.

A îmbătrâni înseamnă a aluneca încetul cu încetul în ordinul calculului, al relicvei. Totul ne este numărat, zilele se împuţinează. Timpul nu mai înseamnă abundenţă, ci devine avertisment. Totuşi, pentru mine luxul suprem, chiar şi acum, nu stă nici în maşinile frumoase, nici în apartamentele vaste ori în casele de vacanţă, ci în perspectiva unei vieţi de student perpetuu, până la o vârstă înaintată. Viaţa de student: improvizaţie cotidiană, gustul pentru plimbările fără ţintă pe toate străzile, opririle îndelungi prin cafenele, detaşarea afişată, indiferenţa faţă de onoruri, de funcţii, de şmecheriile simbolice cu care oamenii se bucură să se acopere pentru a exorciza anii care trec. Într-un cuvânt, iluzia absurdă, dar necesară, de

a începe în fiecare dimineaţă o nouă existenţă. Întotdeauna am preferat libertatea seducţiei puterii, servituţilor unei cariere. Şi dacă mă simt privilegiat, atunci este vorba despre un privilegiu pe care mi l-am dăltuit eu însumi. Nefiind vreun moştenitor norocos ori vreun afacerist, nu am fost niciodată suficient de bogat pentru a uita de bani, nici atât de sărac încât să nu-mi mai pese de ei.

Banul este, prin urmare, o făgăduială care caută o undă de înţelepciune. Expresia trebuie înţeleasă în două moduri: este înţelept să ai bani, este înţelept să fii interesat de ei. Banii ne constrâng să mediem în permanenţă între ceea ce ne dorim, ceea ce putem şi ceea ce se cuvine. Căci transformă orice om în filosof, chiar împotriva propriei sale voinţe: a gândi corect înseamnă în egală măsură a învăţa să cheltuieşti corect şi pentru sine şi pentru celălalt. Moneda este un revelator indicând meschinul, risipitorul, avarul, invidiosul care se trădează şi numai băgându-şi sau nu mâna în buzunar. Când vine vorba de bani, nimeni nu se simte în largul lui: cei care cred că-l detestă îl idolatrizează în taină. Cei care îl idolatrizează îl supraestimează. Cei care se prefac că-l dispreţuiesc se mint pe ei înşişi. Entuziasm problematic, reprobare imposibilă. Aşa de complicată e problema. Dar dacă înţelepciunea nu constă în a ataca tocmai subiectul care pare tuturor simbol al nebuniei, la ce-ar mai fi bună filosofia?

Partea întâi

Adoratori şi detractori

Capitolul 1

Gunoiul diavolului[3]

„Nimeni nu poate sluji la doi stăpâni: căci ori îl va urî pe unul şi-l va iubi pe celălalt, ori îi va fi devotat unuia şi-l va dispreţui pe celălalt. Nu puteţi sluji şi lui Dumnezeu, şi lui Mamona.”

Matei 6, 24

Banul se naşte în groaza şi uimirea propriei sale născociri: totul îi serveşte drept vehicul, metalele, cochiliile, sarea (de unde vine şi cuvântul salariu[4]), şeptelul (pecuniar vine din latinescul pecus, vită), la fel cum termenul indian

[3] Înfierând „ambiţia fără margini a banilor care comandă”, Papa Francisc, pe 9 iulie 2015, în Bolivia, îi acuză că împrăştie mirosul „de gunoi al diavolului”. Expresia aparţine unuia dintre Părinţii Bisericii primitive, Sfântul Vasile cel Mare din Cezareea. Publicaţia lunară de extremă stângă Le Monde diplomatique a salutat iniţiativa papală în ediţia sa din septembrie 2015, sub titlul Un discours anticapitaliste venu du Sud.

[4] În latină sal, salis. (N.t.)

rupee îşi are o rădăcină sanscrită care înseamnă tot turmă[5]. Numai că această plasticitate e periculoasă. Mitul Viţelului de aur, simbol al materialismului şi element comun al celor trei religii monoteiste, ilustrează această putere a rătăcirii: pe când Moise e plecat de patruzeci de zile, pe muntele Sinai, pentru a primi Tablele Legii, poporul lui, care tocmai fugise din Egipt, începe să aibă îndoieli. Şi-i cere fratelui lui Moise, Aaron: „Scoală şi ne fă dumnezei care să meargă înaintea noastră”. Toţi cerceii de aur care atârnă de urechile femeilor, fiilor şi fiicelor sunt strânşi şi topiţi pentru a ridica o statuie a unui viţel în faţa căruia evreii se prosternează şi căruia îi aduc sacrificii. Când Moise coboară de pe munte şi îşi vede poporul dansând în jurul animalului este cuprins de o furie imensă şi sparge Tablele Legii pe care sunt înscrise Poruncile (Ieşirea 32, 1–14). Idolul banului apare deci ca semn al nerăbdării în faţa absenţei lui Dumnezeu. Simţindu-se părăsiţi, oamenii creează un substitut al divinităţii, care îi îndepărtează de El. Ironia sorţii face ca, în 2008, artistul englez Damien Hirst să realizeze o sculptură intitulată The Golden Calf[6], care a fost vândută la licitaţie pentru 10,3 milioane de lire sterline. Frumos exemplu de revoltă postmodernă: denunţarea Viţelului de aur devine o nouă modalitate de a te îmbogăţi şi de a aduna milioane!

Mariajul abundenţei şi al sărăciei

[5] Ilana Reiss-Schimmel, La psychanalyse et l’argent, Odile Jacob, 1993, p. 29.

[6] Viţelul de aur. (N.t.)

În mitologia greacă, Plutus, zeul bogăţiei, orbit de Zeus pentru că voise să stăpânească lumea, îşi împarte arbitrar favorurile. În piesa eponimă a lui Aristofan, doi drumeţi îl opresc, reproşându-i că nu favorizează decât „ticăloşii”. Ţin să-i deschidă ochii în aşa fel încât zeul să poată recompensa în sfârşit şi oamenii cinstiţi, printre care se numără şi ei, promiţându-i, dacă le va îndeplini dorinţa, să se poarte apoi cu toată cuviinţa. Plutus acceptă, vrând să-şi dea seama ce pagube a produs lipsa lui de clarviziune. Cei doi complici caută un vraci care să prepare anumite unguente, când soseşte o femeie în cârje, pe care o cheamă Calicia. Ea îşi manifestă indignarea fiindcă se doreşte redarea vederii lui Plutus: tocmai orbirea lui este izvorul a tot ce li se întâmplă de bine oamenilor, ceea ce-i obligă să muncească şi să-şi cinstească zeii. Când Plutus este vindecat de cecitate, mulţumită unei mixturi speciale, este aclamat de săraci şi îl detronează pe Zeus. Numai că oamenii, ajunşi bogaţi fără să fi făcut ceva pentru asta, încetează să-şi mai practice meseriile, să mai fie de folos celorlalţi, iar sărăcia se întoarce. Uluitoare concluzie: dacă toţi oamenii s-ar scălda în abundenţă, s-ar sătura curând de plăcerile vieţii. Numai lipsurile îndeamnă la muncă şi incită dorinţa.[7]

Platon este primul puritan al banului: în ideala sa Republică, lasă comerţul în seama celor care nu au statut de cetăţeni, a imigranţilor, a străinilor, întrucât această activitate corupe sufletele. Visează să traseze un cordon

[7] Rezumatul piesei poate fi găsit în cartea lui François Rachline, D’où vient l’argent?, Panama, 2006, pp. 71–74.

sanitar între negustori şi restul populaţiei, pentru a evita contagiunea cu „moravurile lor schimbătoare şi necinstite”. Introducerea numerarului în Cetate ar fi fost, cântărind bine lucrurile, „cea mai rea dintre calamităţi”, care ar face-o „neîncrezătoare şi duşmănoasă faţă de ea însăşi[8]. În Sofistul şi în Theaitetos stigmatizează retorii care vorbesc împotriva remunerării, dar care îşi cântăresc cu toţii cuvintele după greutatea lor în aur. Aceşti negustori ticăloşi, „vânători cu simbrie ai tinerilor bogaţi şi distinşi”, produc raţionamente pe bandă rulantă, pe când filosoful, după Socrate, trebuie să-şi expună opiniile fără a cere plată. Sofiştii prostituează adevărul, îşi vând talentul cui dă mai mult şi ajung „mijlocitori de lucruri ale spiritului”.

Curios lucru, reproşul este reluat în zilele noastre, în Franţa, de unele voci din mass-media, care acuză intelectualii că-şi vând conferinţele pe bani, prin intermediul unor agenţii specializate, deşi ar trebui să refuze orice, inclusiv drepturile de autor, şi să trăiască în văzduhul diafan al „valorilor spiritului”[9]. Argumentul este acelaşi cu al Comisiei Europene care urmăreşte, sub influenţa multinaţionalelor de dincolo de Atlantic, să suprime dreptul de autor devenit „reacţionar” în acest ev al digitalizării. Accesul la operele artistice ar trebui să fie gratuit pentru toată lumea, sub rezerva de a plăti, bineînţeles, furnizorii respectivului acces[10]. Creaţia

---

[8] Platon, Legile, 919 b-c, citat în Marcel Hénaff, Le prix de la vérité, Seuil, 2002, pp. 88–89.

[9] L’argent peut-il tout acheter?, Marianne, 15–21 august 2014.

[10] „S-ar crea astfel o situaţie inedită în istoria omenirii: trei sau patru actori privaţi fiind susceptibili de a dispune de stăpânirea absolută a cunoştinţelor şi a ştiinţei mondiale, sub pretextul de a le oferi pentru început gratuit”, după cum foarte bine spune Richard Malka în La

intelectuală ar fi astfel supusă industriei informaţiei (Google, Apple, Amazon şi confraţii), care şi-ar însuşi într-o veselie conţinuturile literare sau ale altor arte. Pe scurt, s-ar reveni la sistemul de mecenat din vremea monarhiei absolute, sistemul de suport de atunci fiind înlocuit de corporaţii private. Se poate contraargumenta cu butada lui Beaumarchais că „pentru a putea crea, ar trebui ca mai-nainte să poţi mânca”, şi că un individ avid de câştig trebuie, fără-ntârziere, să abandoneze meseriile reflecţiei şi scrisului: acestea hrănesc mai degrabă prost pe cei care şi le asumă şi favorizează un proletariat cultural a cărui soartă poate trezi orice, numai invidie nu (chiar dacă o carieră literară nu este văduvită de alte soiuri de satisfacţie). Tocmai sofiştii, şi este meritul lor, se pare că au inventat dreptul de autor, adică remunerarea scrisului şi a vorbitului ca modalitate de a putea reflecta în deplină libertate. „Autorul este în ziua de azi un muncitor ca oricare altul, care-şi câştigă pâinea prin muncă”, zicea Émile Zola în 1880, adăugând: „banul a emancipat scriitorul, banul a creat literele moderne”.[11]

Abia începând cu Aristotel, primul mare teoretician al economiei[12], moneda va accede la demnitatea teoretică. Astfel, devine „măsura comună a tuturor lucrurilor”, o convenţie care permite să cumperi şi să evaluezi obiecte neasemănătoare. Dacă luăm un cizmar, un pescar şi un medic, toţi vor să facă schimb de servicii. Pot recurge la troc, cizmarul plătind consultaţia cu o pereche de încălţări

---

gratuité, c’est le vol [titlu împrumutat lui Denis Olivennes]. 2015: La fin du droit d’auteur, SNE, 2015, p. 18.

[11] Émile Zola, L’argent dans la littérature, Le Messager de l’Europe, martie 1880.

[12] Aristotel, Ethique à Nicomaque, Livre de Poche, 1992, Cartea V.

sau pescarul oferind un peşte în schimbul sandalelor. Metoda presupune însă coincidenţa şi simultaneitatea nevoilor fiecăruia, ceea ce este prea puţin probabil. Propunând bunuri diferite, cele trei meserii nu pot face schimburi între ele decât prin intermediul banilor. Artificial şi arbitrar — în greacă are acelaşi nume cu al legii, numisma, care a dat în franceză numismatic —, banul traduce legătura de dependenţă dintre oameni, definindu-se ca proporţie echitabilă pentru mărfuri eterogene. Pentru Aristotel, care amestecă justiţia cu dreptatea, banul nu poate fi decât retribuirea unei munci care nu lezează niciuna dintre părţi: „Cel care comite o nedreptate, îşi atribuie mai mult decât ar trebui să aibă, iar cel care suferă efectul primeşte mai puţin decât i-ar reveni”.[13] Egalitatea este echilibrul dintre mai mult şi mai puţin, în care se ia de la cel care are prea mult şi se dă celui care nu are îndeajuns[14]. „Echitabil înseamnă media exactă dintre un anume profit şi o anume pierdere.”[15]

Aristotel distinge de la bun început între două tipuri de bogăţie: cea legitimă, a familiei, oikonomia, care urmăreşte să facă viaţa plăcută pentru toţi, şi cea problematică, a acumulării care nu cunoaşte limite, khrematistikos[16]. Cea dintâi presupune gestionarea raţională a existenţei materiale în spaţiul familiei şi al servitorilor. Cea de-a doua desemnează achiziţia

[13] Ibid., Capitolul III, p. 203.

[14] Ibid., p. 206.

[15] Ibid., Capitolul V, p. 210. Există o hrematistică bună şi una rea, cea bună ţinând mai degrabă de oikonomia.

[16] Aristotel, Les politiques, Garnier-Flammarion, 1999, Cartea I, Capitolul VIII, Administration familiale et art d’acquérir, pg 110 sqq.

speculativă a negustorului care vrea să câştige mereu mai mult, independent de ceea ce vinde. Şi atunci, pentru fiecare lucru putem vorbi despre modul propriu de utilizare şi valoarea lui de schimb (distincţie care va fi reluată de Marx). În ce fel oare moneda, care ar fi trebuit să fie măsura tuturor lucrurilor, se degradează până la lipsă de măsură, păcat suprem pentru antici? Prin faptul că ajunge propriul său scop şi se reproduce la nesfârşit, fără a mai cunoaşte obstacole în respectiva expansiune.

Totuşi, nu este o ruşine să cauţi profitul, gloria, cu condiţia să o faci fără a pierde cumpătarea[17]. Faţă de bogăţie, Aristotel are o opinie mai clementă decât vor avea, ceva mai târziu, creştinii: aceasta face parte dintre necesităţile vieţii, dacă merge împreună cu virtutea şi cu prietenia. Un om prevenitor poate munci pentru a genera averea prietenilor lui şi pentru a se bucura de ea: „Viaţa prin ea însăşi este, încă o dată, bună şi plăcută; o dovedeşte faptul că toată lumea găseşte în ea încântare şi, în mod deosebit, cei virtuoşi şi bogaţi. Întrucât viaţa lor este cea mai de dorit, iar existenţa lor cea mai fericită, fapt incontestabil”[18]. Mai târziu, Seneca şi Cicero, ei înşişi extrem de bogaţi, vor vedea în viaţă, în sănătate, în bogăţie elemente preferabile, de care ar fi o nesăbuinţă să te lipseşti din moment ce ne sunt puse la dispoziţie. Sunt bunuri care nu înlocuiesc nici raţiunea, nici înţelepciunea, dar fie le sunt premisa, fie le devin complementare. Pentru stoici, e mai bine să fii sănătos şi bogat, decât bolnav şi sărac, întrucât aceasta este voinţa Providenţei. Dacă ar fi dorit să fim infirmi şi săraci, ar fi trebuit să ne conformăm. Providenţa face bine ceea ce face. Aşadar, în lumea

[17] Aristotel, Ethique à Nicomaque, op. cit., Cartea VII, Capitolul IV, p. 285.

[18] Ibid., Cartea VIII, De l’amitié, p. 384.

închisă a cosmosului grec, banul introduce o ruptură potenţial distructivă. Sparge timpul ciclic al eternei reîntoarceri, introducând tentaţia nemărginirii.

Dumnezeu şi Mamona

Creştinismul se prezintă de la bun început ca o condangare a câştigului. Celebra metaforă a lui Isus, repetată până la saţietate: „Şi iarăşi zic vouă: mai lesne este să treacă o cămilă prin urechile acului, decât să intre un bogat în împărăţia lui Dumnezeu”. (Matei 19, 24), pare lipsită de echivoc şi se opune din acest punct de vedere iudaismului după cum, mai târziu, şi islamului[19], care văd în bogăţie un dar de la Dumnezeu, de care te poţi bucura fără a-ţi fi ruşine, cu condiţia să-l fi obţinut cinstit şi să practici milostenia (profetul Mahomed era el însuşi negustor)[20]. Evreii vor fi acuzaţi de primii episcopi că idolatrizează profitul şi că, prin intermediul lui Iuda, l-au vândut pe Messia pentru câţiva arginţi. Biserica romană va pune accent pe denunţarea cămătăriei. Dante va aşeza cămătarii în cel de-al treilea brâu din al şaptelea cerc, plasaţi încă mai rău decât hulitorii şi sodomiţii[21]. Timpul

[19] Surata XVIII, verset 46: „Bogăţia şi copiii sunt podoabele vieţii pe lumea aceasta” citat în Pascal Morand, Les religions et le luxe, Institut français de la mode/Editions du Regard, 2012, p. 112, Nota 4.

[20] Jacques Attali, Les Juifs, le monde et l’argent, Livre de Poche, 2003, pp. 119–120.

[21] André Pézard, Dante sous la pluie de feu, Vrin, 1950, citat în Jacques Le Goff, La bourse et la vie, Pluriel, 2011, p. 64.

fiind numai al lui Dumnezeu, este interzis să fructifici banii, prin excelenţă lipsiţi de fecunditate. Deja Aristotel condangase împrumutul cu dobândă ca fiind o sarcină monstruoasă, împotriva naturii (în greacă, tokoi, dobândă, înseamnă şi urmaş)[22]: acelaşi lucru generând acelaşi lucru, fără muncă. Sfântul Augustin va relua metafora, acuzând cămătăria de „fornicaţie spirituală”. Expresie simptomatică: fornicaţia trimite la actul carnal, fără justificare creatoare, simplă concupiscenţă. Copulaţia, deja un păcat în sine, este pusă în serviciul unui proiect diabolic: reproducerea banilor, care produce bastarzi[23].

De aici scandalosul: cămătăria este un oximoron, un onanism fecund, aducând beneficii fără efort, zi şi noapte, ba chiar şi duminica, pe când proprietarul doarme şi îl extorchează pe cel împrumutat prin dobânzi lipsite de măsură[24]. Oare nu, în perioada feudală, un nobil din Limousin a mers până la a sădi pe câmp, pentru a-şi spori averea, monede pe post de seminţe, în speranţa nu se ştie cărei recolte magice[25]? Condangarea ţine de stupoarea faţă de sterilul care ar putea rodi, ca şi cum sperma s-ar fi

---

[22] Aristotel, Les politiques, op. cit., Cartea I, Capitolul X, Acquisition naturelle et usure, p. 122.

[23] În ţările islamice supravieţuieşte interzicerea cămătăriei, extinsă şi asupra împrumuturilor cu dobândă. Interdicţie care a generat în Egipt, în anii 1960, sistemului islamic de finanţe: creditorul nu împrumută bani, ci cumpără bunul dorit de client, revânzându-i-l pe credit. Produsele financiare trebuie să rămână „compatibile cu Sharia”. (Sursa: Challenges, octombrie 2015).

[24] Cf., pentru acelaşi subiect, cu excelenta sinteză a lui Jacques Le Goff, La bourse et la vie, op. cit., p. 37.

[25] Citat în Alfred W. Crosby, La mesure de la réalité, Allia, 2003, p. 79.

apucat să dea naştere în absenţa ovulului. Cămătăria? Un păcat care-şi conduce adepţii direct în sclavia eternă a lui Satan[26]. În aşa fel încât cadavrul cămătarului va fi transformat într-o puşculiţă infernală (i se refuză înmormântarea în pământ creştinesc) şi, în anumite sculpturi, poate fi văzut defecând ducaţi[27]. În Europa, evreii, cărora li se interzisese practicarea celor mai multe dintre meserii, s-au orientat către această activitate, în aşa fel încât cuvântul evreu a ajuns sinonim cu cămătar, după cum o confirma, printre altele, şi cel de-al patrulea Conciliu de la Latran, din 1215[28]. Din această cauză au suferit persecuţii şi umilinţe, pe când cămătarii creştini, proprietarii de pământuri şi negustorii[29] au fost supuşi unei judecăţi mai îngăduitoare. Chiar şi în cadrul iudaismului, împrumutul cu dobândă este interzis în interiorul comunităţii, dar permis cu străinii[30]. Ce este un cămătar? Un hoţ de timp care îşi apropriază ceea ce Creatorul a dat în egală măsură tuturor oamenilor. Autorul fraudei va trebui să restituie rodul furtului sau să piară în iad.

Banul este, aşadar, principalul concurent al lui Dumnezeu. Cu toate acestea, intransigenţa catolică se loveşte de două contradicţii. Cea dintâi vine din parabola talanţilor: argumentul dezvoltat de Luca şi de Matei este cunoscut[31].

---

[26] Jacques Le Goff, La bourse et la vie, op. cit., pp. 37–38.

[27] Ibid., pp. 42–43.

[28] Ibid., p. 46.

[29] Marc-Alain Ouaknin, Entre la terre et l’exil, în A. Spire (coordonat de), L’argent, Autrement, nr 132, 1992, pp. 194–195.

[30] Jacques Attali, Les Juifs, le monde et l’argent, op. cit., pp. 86–87.

[31] Matei 25, 14–30, Luca 19, 12–27.

Un stăpân încredinţează o anumită sumă servitorilor săi, înainte de a pleca în călătorie: cinci talanţi primului, doi celui de-al doilea, unu celui din urmă, după calităţile fiecăruia dintre ei. La întoarcere, cel care primise cinci talanţi îi înapoiază zece, iar cel care primise doi îi înapoiază patru. Stăpânul îi felicită. Cât despre cel de-al treilea, care îşi ascunsese talantul în pământ, este certat rău de stăpân şi alungat. Aşa că Matei ajunge la următoarea concluzie, stupefiantă: „Căci tot celui care are i se va da şi-i va prisosi, iar de la cel care n-are şi ce are i se va lua”. Parabola poate fi interpretată în cel puţin două feluri: ca un îndemn de a nu irosi cele dăruite de Dumnezeu şi de a le fructifica, luând în considerare ambele înţelesuri ale cuvântului talant, cel de monedă de argint, dar şi de capacitate de perfecţionare a talentului primit. Sarcina unei fiinţe libere este de a-şi cultiva calităţile, oricât de modeste ar fi ele, de a se angaja în muncă şi în formare proprie. Valoarea nu-i mai rezidă în ceea ce a primit de la natură, ci în ceea ce face cu abilităţile respective. Dar, în aceeaşi parabolă, se poate vedea şi un elogiu adus speculei din partea unui stăpân care pedepseşte fără milă pe cel mai slab, favorizându-i pe cei mai apţi să „valorizeze” banul. (Se poate considera că banii fuseseră împrumutaţi cu dobândă.) Bizară morala care-i felicită pe cei abili şi-i jupoaie pe cei defavorizaţi, trimiţându-i în întuneric, acolo unde „va fi plângerea şi scrâşnirea dinţilor”. Ce altceva reiese din poziţia laureatului Premiului Nobel pentru economie, Gary Becker (1930–2014), pentru care orice individ este un capital uman achiziţionat cu preţul a diverse investiţii (formare profesională, educaţie, sănătate) şi care trebuie să aducă profit? Americanul însuşi a fost precedat în ideile sale de Iosif Stalin, care proclama în 1935: „Omul este cel mai preţios capital”, formulă deja enunţată de ministrul

francez al Instrucţiunii Publice, Victor Duruy, în 1860[32]. Aici e întreaga ambiguitate a tradiţiei catolice, dublu generatoare şi pentru condangarea Viţelului de aur, şi pentru viziunea cuantificabilă a lumii. Devalorizând banul pe cât îl şi exaltă.

Altă ambivalenţă: atunci când stă scris că Dumnezeu deţine marea carte în care se contabilizează faptele fiecăruia, pedepsind pe cel rău şi recompensându-l pe cel drept, conform isprăvilor fiecăruia, deja vorbim despre o metaforă financiară privind retribuirea şi sancţionarea. Când Fénelon, episcop de Cambrai din secolul al XVII-lea, scrie că trebuie să ne cumpărăm eternitatea prin buna utilizare a timpului — Dumnezeu ne acordă fiecare clipă retrăgându-ne-o pe precedenta —, adoptă un vocabular care, mai târziu, va fi cel al capitalismului: timpul înseamnă bani, merite acumulate ori greşeli care ne vor pierde. Introducând ideea de calcul în preocuparea pentru mântuire, monetizează păcatul şi, la fel, şi graţia divină. Viaţa este o datorie pe care o vom plăti cu moartea noastră, salariu al păcatului. Limbajul religios devine astfel, dintr-odată, un limbaj economic. Ceea ce Biserica va traduce explicându-le credincioşilor că trebuie să-şi răscumpere păcatele şi să aducă ofrande lui Dumnezeu pentru a-i potoli mânia. Cei puternici dăruiesc preoţilor pământuri, argintărie, redevenţe. Ţăranii se văd constrânşi să verse către cler un impozit, o dijmă, a zecea parte din recoltă[33]. Chiar şi penitenţa este supusă tarifării, conform naturii „faptelor păcătoase”.

Religia este comerţ, iar Dumnezeu trezorierul general al sufletelor. El însuşi este Arhi-bancherul care aşază

[32] Claude Lelièvre, Mediapart, 6 ianuarie 2016

[33] Jacques Le Goff, La bourse et la vie, op. cit., p. 86.

întreaga creaţie în subordinea unei implacabile matematici. Deja Sfântul Augustin înţelegea să stabilească datoria absolută a omului către Domnul „faţă de care nimeni nu se va achita vreodată de ceea ce El a plătit pentru noi, fără a aştepta ceva în schimb”[34]. Ceea ce John Bunyan (1628–1688), predicator baptist englez, autor al cărţii Pilgrim’s Progress (1678), alegorie a creştinului care merge din cetatea pământească în Cetatea celestă, confirmă comparând relaţia omului cu Dumnezeu cu aceea dintre client şi vânzătorul din magazin, incapabil să ofere esenţialul, indiferent care i-ar fi calităţile. Ce altceva este paradisul creştin dacă nu locul în care suntem definitiv scăpaţi de apăsarea greşelilor şi virtuţilor noastre, în care ne putem lăsa în voia inocenţei propriei fiinţe? Dumnezeu este matematician, dar şi expert contabil care îşi cere dreptul şi pe care încercăm să-l îmbunăm prin ofrande. Fără-de-preţul este o invenţie retrospectivă: totul are întotdeauna un preţ, inclusiv Prea-Înaltul şi mântuirea.

Însuşi Pascal, atunci când vrea să convingă ateii de existenţa lui Dumnezeu, recurge la teoria jocurilor şi a probabilităţilor: „Să cântărim câştigul şi pierderea considerând că Dumnezeu există. Să analizăm următoarele două situaţii: în cazul în care câştigaţi, câştigaţi totul; dacă pierdeţi, nu pierdeţi nimic. Să pariem deci pe existenţa Lui, fără ezitare”[35]. Exploatând varianta beatitudinii, Pascal acordă prioritate interesului generat de credinţă: evaluând varianta pentru şi varianta contra, perspectiva unei veşnicii a voluptăţii trebuie să primeze în faţa superficialelor plăceri ale vieţii: triumf al gândirii matematice. Ceva ce pierzi acum pentru darul însutit de

[34] Sfântul Augustin, Confessions, Seuil, 1982, Cartea IX-13, p. 245.

[35] Blaise Pascal, Pensées, édition Brunschvicg, p. 233.

mai târziu, iată mecanismul. În aşteptare, trebuie să ai fără să posezi, să te foloseşti de lucruri fără să te bucuri de ele. Creştinismul şi-a construit edificiul teologic pe modelul datoriei şi al rambursării, pregătind, în Occident, triumful pieţei, chiar dacă aceasta din urmă s-a întors împotriva lui. Deja la greci se strecura un obol în gura defuncţilor care plecau spre regatul morţilor, condus de Hades, fratele lui Zeus. Cei dispăruţi erau nevoiţi să-şi achite cota-parte. Cât despre ostie, ne spun specialiştii, la început a fost făcută sub formă de monedă, după model numismatic[36]. La fel, aura sfinţilor, aureola evocând monedele din aur, dar pentru a le exorciza mai eficient[37]. Întregul limbaj al credincioşilor este unul al aşteptării şi al profitului. Nu explică oare Huysmans că durerea este o plată în avans pentru purgatoriu, un acont vărsat în contul Atotputernicului[38]?

Bursa mântuirii

Iată alt simbol al solidarităţii dintre credinţă şi comerţ: practica indulgenţelor. Aceasta ia avânt odată cu crearea purgatoriului, în secolul al XII-lea, spaţiu terţ, între infern şi paradis, care dă dreptul celor a căror viaţă nu a fost nici

[36] Cf. Marc Shell, L'art en tant qu'argent en tant qu'art, în Roger-Pol Droit (coordonat de), Comment penser l'argent?, Le Monde éditions, 1992, pp. 111–112.

[37] Ibid., p. 114.

[38] Joris-Karl Huysmans, Sainte Lydwine de Schiedam (1901), Editions A rebours, 2002, p. 218.

bună, nici rea, să-şi şteargă arieratele. Acest sector al corecţiilor postume permite celor vii să dialogheze cu morţii şi să-şi diminueze păcatele, deschizând în spaţiul creştin o adevărată bursă a mântuirii, al cărei curs nu va înceta să varieze[39]. În sensul exact al termenului, indulgenţa este o remisiune a păcatelor printr-un act de pietate (pelerinaj, ofrande în arginţi sunători şi greu atârnători la cântar, rugi, autoflagelare), al cărui barem este fixat de Penitenţiaria Apostolică. Aceasta tarifează fiecare greşeală şi grăbeşte ieşirea din purgatoriu prin daruri. Călugărului dominican german Johann Tetzel, vânzător de indulgenţe în numele arhiepiscopului de Brandenburg (interesat de vânzare mai ales printr-un comision de 50%, promis de Curie), îi sunt atribuite următoarele cuvinte: „Imediat ce se-aude clinchetul banilor în cutie, sufletul îşi ia zborul din purgatoriu.” Şi fiindcă acesta din urmă instaurează un întreg sistem de „îmblânzire a pedepselor” (Jacques Le Goff), introduce în credinţă noţiunea de tocmeală, cu toate excesele care se cunosc şi care provoacă furia luteranilor, indignaţi să vadă o instituţie omenească, Vaticanul, încheind înţelegeri cu privire la eternitate, forţând astfel mâna lui Dumnezeu.

Începând din secolul al XII-lea a fost pus la punct, în mod sistematic, sistemul penitenţei tarifate. De exemplu, se cumpără slujbe la bucată, pe post de provizii pentru lumea de dincolo. Odată cu dezvoltarea pietăţii indulgenţiare, înfloresc şi tranzacţiile mercantile cele mai deşănţate: plecând în pelerinaj, făcând daruri ordinelor călugăreşti ospitaliere, spunând psalmi se nădăjduia în câştigarea unor ani de purgatoriu. „Cutare biserică, de pildă, mijlocind o spovedanie, daruri şi rugăciuni, promite să

[39] Cf., pentru acelaşi subiect, cartea de referinţă a lui Jacques Le Goff, La naissance du Purgatoire, Folio-Gallimard, 1991.

obţină 7 ani şi 7 posturi, o alta de 40 de ori 40 de ani. Un ghid al pelerinului în Ţara Sfântă ne înştiinţează că vizitarea sistematică a ansamblului locurilor sfinte aduce, dacă putem spune aşa, de 43 de ori câte 7 ani şi 7 posturi."[40] Diminuări ale pedepsei care anticipează sistemul contemporan de penitenţe, cu adaosurile şi scăderile sale complexe. În registrul acumulărilor extravagante, orăşenii, burghezii şi nobilii plătesc o anume repartizare a slujbelor pentru odihna sufletelor, conform unui plan care aminteşte mult de creditele noastre imobiliare cu dobândă regresivă: un maximum în primii ani, apoi un număr descrescător, conform unei curbe asimptotice: „O văduvă bogată din regiunea Dauphiné (...) solicită 1450 timp de 18 ani (120 în primul an, 110 în următorii 3, 100 în ceilalţi 4, 75 timp de 4 ani, 50 în ultimii 6)"[41]. Obsesia contabilă e contemporană cu apariţia orologiilor în oraşe şi a importanţei luate de matematică în viaţa de zi cu zi, începând din secolul al XIII-lea: şi, într-adevăr, din acea perioadă numerologia simbolică a făcut loc cuantificării lumii[42]. Biserica vindea în egală măsură dispense: astfel, Turnul de Unt al catedralei Notre-Dame din Rouen a fost finanţat prin dreptul acordat locuitorilor de a consuma grăsimi în timpul postului. Roma ar fi instituit, deci, o „piaţă a sufletelor", în detrimentul lui Luther. Papalitatea, care predică sărăcia şi smerenia, se scufundă în lux, orgii, pompă ostentativă, simonie, trafic cu simboluri şi obiecte sfinte, fermecătoare întoarcere a

[40] Jacques Chiffoleau, Crise de la croyance. Histoire de la France religieuse, Tomul II, Seuil, 1988, p. 138 şi p. 144.

[41] Ibid., p. 142.

[42] Istoricul ideilor Alfred W. Crosby trimite începuturile fenomenului în Europa perioadei 1275–1325, când s-au fabricat cele dintâi orologii şi tunuri, cf. La mesure de la réalité, p. 30.

refulatului[43]. Luther s-a ridicat împotriva Romei pe care Thomas Müntzer o numea, în 1521, „curva Babilonului”, Marea Prostituată a Apocalipsei. Biserica catolică îşi continuă practica indulgenţelor şi în zilele noastre, cu acoperire completă ori parţială: de exemplu, a se lăsa de fumat sau a nu mai contribui la poluarea mediului înconjurător poate însemna pentru credincios diminuarea ori anularea pedepselor temporare, cu condiţia ca acesta să fie binecuvântat cu starea de graţie. Poţi programa, de pildă, slujbe, contra unei sume modeste, în folosul defuncţilor, menţinând astfel solidaritatea între vii şi morţi. Dorind să se mântuie de bani, Roma s-a mântuit prin bani, în pofida ei înseşi, pentru a se menţine pe linia de plutire. Astfel, cât de corectă se dovedeşte observaţia lui Kierkegaard care acuză Biserica de a nu fi decât „o întreprindere lucrativă de transport către eternitate, care nu evită discreditarea decât prin faptul că de la călători nu se primeşte nicio veste”.

Găteala şi asceza

În timp ce Evangheliile elogiază ascetismul şi măreţia săracilor, bisericile se acoperă de aurării sclipitoare, de podoabe somptuoase, în special în momentul

[43] Freud explică refularea ca fiind un proces psihic universal care ne apără de reprezentări pulsionale, gânduri sau imagini inadecvate, reprezentări care dacă nu ar fi refulate ne-ar tulbura conştientul. Unele reprezentări refulate tind şi reuşesc să reapară în conştiinţă, dar în manieră deformată (în general în vise), proces pe care Freud îl numeşte „întoarcerea refulatului”. (N. red.)

Contrareformei, după ce Conciliul de la Trento (1562), ca reacţie la lutheranism, reafirmase caracterul licit al imaginilor. Biserica, apărată de statutul ei de mireasă a lui Christos, poate aduna comori şi administra donaţiile în bani, podoabe şi bijuterii care îi sunt făcute, donaţii care vor însemna rapid adevărate averi. I se acordă chiar dreptul de a practica împrumuturile cu dobândă, fără a impune, totuşi, tarife prohibitive[44]. Strategia patrimonială a Bisericii franceze, care interzicea leviratul (recăsătorirea văduvelor cu fratele defunctului) şi adopţiile pentru cuplurile sterile, avea parţial ca scop recuperarea capitalului şi într-un caz şi în celălalt, în aşa fel încât, la sfârşitul secolului al VII-lea, Biserica poseda, în Franţa, o treime din suprafaţa de teren arabil[45]. Pentru a explica şi a vesti splendoarea cerurilor, clerul nu are altă soluţie decât să recurgă la talentul artiştilor, la materiale preţioase, la bijuterii sclipitoare, la relicve acoperite de rubine şi de smaralde[46]. Farmecul culorilor, vertijul tavanelor pictate, stofele moi şi luxuriante ofereau credincioşilor o probă a minunilor care-i aşteptau în lumea de dincolo. Împărăţia cerurilor cobora astfel pe pământ, în catedrală sau în biserică. Elogiul sărăciei făcut de Biserica romană contrastează cu pompa instituţiei care se prăbuşeşte sub aurării şi îşi înmulţeşte prelaţii împodobiţi, înfiretaţi şi grăsuni. (În toate cele trei religii care se bazează pe Cartea Sfântă, rabinii, preoţii, pastorii, popii, imamii, ulemalele sunt deseori grăsuni, afectaţi de o bunăstare absolut

[44] Joël Schmidt, Sans ostentation, în A. Spire (coordonat de), L’argent, op. cit., p. 73.

[45] Cf. Philippe Simonnot, Le sexe et l’économie, JC Lattès, 1985, pp. 89–91.

[46] Pascal Morand, Les religions et le luxe, op. cit.: excelentă sinteză a subiectului.

eclezială. Serviciul întru Domnul îşi hrăneşte bine angajatul.) Rigoarea doctrinară va merge multă vreme mână-n mână cu o anume complezenţă faţă de cei bogaţi, care erau ameninţaţi cu pedepse în lumea de dincolo, fără a se atinge cineva de privilegiile lor de pe pământ. Cât despre episcopi, cardinali şi papi, aceştia trăiau într-un fast nemaipomenit, cu mâncăruri rare, vinuri şi alte băuturi diverse, ca să nu mai vorbim despre legăturile carnale cu prostituate de lux, tineri ori favoriţi care îi costau ostilitatea credincioşilor. În alte părţi, în ortodoxia bizantină, găsim un dezmăţ asemănător al aparatului ecleziastic, icoane de aur, divane de fildeş, ex-voto-uri bogate, podoabe liturgice a căror splendoare se găseşte şi în zilele noastre în Rusia, România sau Grecia. Orientul otomanilor sau India mongolilor afişau, în acelaşi mod, un fast nemaiîntâlnit, cu un rafinament care depăşea tot ceea ce suveranii occidentali şi-ar fi putut imagina. Curţile regale, moscheile imense, templele, mausoleele, printre care celebrul Taj Mahal, deveneau oaze de frumuseţe şi de grandoare unde oamenii întrezăreau cele dintâi sclipiri ale lumii de dincolo[47]. Islamul reprezintă Edenul ca pe o grădină magnifică, plină de izvoare bogate, de vegetaţie luxuriantă şi de toate roadele pământului, anticipare profană a paradisului[48]. Invizibilul este sugerat cu armele vizibilului. În timp ce confucianismul vede în bogăţie un aliat al virtuţii şi calea directă către perfecţionarea de sine, hinduismul o personifică prin zeul-elefant Ganesha, figură indulgentă, promisiune a prosperităţii. Dar şi aici se aşază

[47] La fel în cazul descrierii tronului păunului al lui Shah Jahan I, având deasupra un plafon susţinut de doisprezece stâlpi îmbrăcaţi în smaralde, cf. Pascal Morand, ibid., pp. 134–135.

[48] Malek Chebel, Dictionnaire amoureux de l’Islam, Plon, 2004, p 347, citat în Pascal Morand, Les religions et le luxe, op. cit., p. 123.

în opoziţie Regele şi Ascetul Rătăcitor, Rajahul şi Yoghinul, unul dedat iluzoriei somptuozităţi a lumii, celălalt dedicat emancipării acestei vieţi şi ciclului renaşterilor.

La fel cum muzica sacră a dat naştere operei, cum slujba religioasă, liturghia, cardinalii, copiii din cor evocă o curte regală sau o scenă de teatru, bisericile, cel puţin cele mai somptuoase, par adevărate palate destinate serbărilor trupului şi simţurilor. Acolo ia avânt ideea unui lux revoluţionar pentru toţi, degustare a promisiunii mântuirii adresate întregii omeniri. Numai monahismul contrabalansa dezmăţul luxului, amintind importanţa jurământului de sărăcie şi a ascezei spirituale. Oripilaţi de picturi şi de vitralii, calviniştii s-au grăbit, prin iconoclastie, să distrugă statuile şi să dea cu var peste fresce, mai ales în Elveţia. Ca reacţie, Contrareforma a pariat pe frumuseţea pusă în slujba poporului, transfigurând rigidităţile dogmei în opere de artă, provocând o extraordinară înflorire barocă. În schimb, protestantismul, opus cultului imaginilor, şi-a transferat întreaga senzualitate în muzică şi nu puteam înţelege geniul lui Bach fără intransigenţa lui Luther în faţa reprezentării vizuale.

Roma încă nu a ieşit de sub spectrul acestor contradicţii, în pofida mustrărilor aspre, cosmetizante, ale papei Francisc împotriva „noii tiranii invizibile a finanţelor” şi a proprietăţii private[49]. Atunci când, de exemplu, afirmă: „Nu iubesc banul, dar am nevoie de el pentru a ajuta sărmanii şi pentru a împrăştia credinţa”[50], dovedeşte o fermecătoare schizofrenie (care, poate, este a fiecăruia

[49] Utilizând aceşti termeni, critica fără cruţare, în noiembrie 2013, „idolatrizarea banilor” într-un verbum domini intitulat Evangelii gaudium (Bucuria Evangheliei).

dintre noi), întrucât Vaticanul dispune de un sistem bancar care rămâne, de treizeci de ani încoace, marcat de un număr considerabil de scandaluri. În 2012 şi 2015, Vatileaks dezvăluie vaste reţele de nepotism şi de deturnare de fonduri în sânul Curiei, ca să nu mai punem la socoteală modul de viaţă extrem de cheltuitor al cardinalilor, al monseniorului Bertone, de pildă, sau al monseniorului Nunzio Scarano, bănuit că a spălat bani ai Mafiei prin conturile Băncii Vaticanului[51]. Imensă antinomie a Bisericii, care nu poate tolera banul altfel decât condangându-l şi care se găseşte sfâşiată între virtutea afişată şi pompa etalată, chiar dacă majoritatea preoţilor trăieşte o viaţă plină de privaţiuni[52]. Din punctul de vedere al Romei, trebuie utilizate armele sensibilului pentru a glorifica perfecţiunea divină. În definitiv, nu făcea însuşi Stendhal elogiul corupţiei iezuite şi catolice, producătoare de capodopere, prin comparaţie cu trista raţionalitate luterană care nu producea, dincolo de Atlantic, decât dolari[53]? Ariditatea protestantă se refugiază mai degrabă în abstracţiune şi idei, pe când emotivitatea romană izbucneşte în imagini, statui, picturi. La curţile papilor,

---

[50] Conform mărturisirilor făcute noului administrator al Băncii Comerciale a Vaticanului, francezul Jean-Baptiste Franssu, însărcinat cu reformarea instituţiei (10 iulie 2014).

[51] Robin Hood or money launderer?, The New York Times, 18–19 octombrie 2014.

[52] Vaticanul declară un buget de 250 de milioane de euro anual (bani proveniţi din turism, emisiuni de mărci filatelice etc.), plus 70 de milioane provenite din donaţii ale credincioşilor, fundaţii, încasări din dioceze (Sursa: Wikipédia).

[53] Citat în Philippe Raynaud, La politesse des Lumières. Les lois, les mœurs, les manières, Gallimard, 2013, pp. 228–229.

deveniţi veritabili prinţi italieni, moravurile lor detracate scandalizează, dar continuă să fascineze. Lupta dintre senzualism şi rigoare nu ar trebui să se soldeze nici cu victorie, nici cu înfrângere. De ce trebuie văzută o contradicţie, acolo unde poate exista coabitare? Aceeaşi tensiune se regăseşte şi în lumea ortodoxă, agravată de cezaropapism, adică de legătura intimă dintre puterile spirituale şi cele temporale, cu atât mai mult cu cât Bisericile rusă, română, bulgară, sârbă şi greacă, curtate de puterile politice în funcţie şi supuse unei fiscalităţi neglijabile, se prăbuşesc sub bogăţii, dispunând de un patrimoniu imens.

Degeaba a predicat catolicismul ferventa indiferenţă faţă de bunurile din lumea aceasta, tot nu a putut împiedica marea mişcare a apetitului pentru viaţă şi plăceri, care a câştigat masa de credincioşi încă din Evul Mediu. Din contră, luteranismul şi calvinismul, cu insistenţa lor asupra credinţei ca înlocuitor al operelor de artă, au avut ca rezultat reabilitarea muncii şi a prosperităţii. Reforma, conform unui paradox deja evidenţiat de mai mulţi cercetători, se va traduce printr-o dublă mişcare: căutarea obsesivă a mântuirii, însoţită de grija de a îmbunătăţi existenţa aceasta trecătoare. În numele lumii de dincolo, omul va investi şi va înfrumuseţa de-acum lumea aceasta. După cum sublinia Max Weber într-una dintre tezele sale de mii de ori combătute, dar la fel de stimulatoare[54], reuşita economică a anumitor regiuni este ceea ce a

[54] Întâia oară, Weber a fost contrazis de Werner Sombart în Le bourgeois, 1913 (Payot, 1926, traducere S. Jankélévitch), în care autorul a demonstrat că raţionalizarea vieţii îşi găseşte izvoarele în gândirea scolastică şi că virtuţile burgheze erau deja prezente la umanistul florentin Alberti încă din secolul al XV-lea (Capitolul VIII, Les vertus bourgeoises, p. 129 sqq).

provocat o revoluţie în cadrul Bisericii (în Germania, de exemplu), şi nu credinţele care au favorizat naşterea capitalismului, care şi-a făcut apariţia încă din vremea oraşelor-stat din Italia şi chiar, va zice Fernand Braudel, din cea a revoluţiei musulmane din secolul al VII-lea, care prezintă caracteristici „proto-capitaliste”[55]. Faimoasa aserţiune popularizată de Benjamin Franklin, conform căreia timpul înseamnă bani, vine, în realitate, de la sfârşitul Evului Mediu, de la Leon Battista Alberti, pictor, matematician şi criptograf din secolul al XV-lea[56] şi, înaintea lui, de la călugării care trăiau după o împărţire riguroasă a timpului şi a însărcinărilor, anunţată de sunetul clopotelor.

Cum oare banul, instrument al pierzaniei, după cum spune Roma, a ajuns cel al iertării păcatelor în opinia reformaţilor? Cauza a fost revoluţia fundamentală a lui Luther cu metaforele ei scatologice şi quietismul ei înşelător: obligaţia creştinului se împlineşte mai întâi prin credinţă şi apoi prin faptele lui. „Faptele bune şi drepte nu fac niciodată un om bun şi drept, ci numai un om bun şi drept face fapte bune.”[57] Nici nu se mai pune problema ca mântuirea să poată fi dobândită prin donaţii sau

[55] Max Weber, L’éthique protestante et l’esprit du capitalisme, Plon, 1964, p. 24. Uluitor este faptul că, deşi teza lui Weber a dat naştere unei formidabile neînţelegeri, tocmai aceasta pare a fi dictat parametrii realităţii şi istoriei, provocând a posteriori ruptura dintre Europa de Nord şi de Sud (lucru dovedit de criza din Grecia). Bizară aventură a unui text care imprimă istoriei o direcţie anume, fără a-i fi interpret.

[56] Cf. Jacques Le Goff, La bourse et la vie, op. cit., p. 119.

[57] Luther, Les grands écrits réformateurs, cu o prefaţă de Pierre Chaunu, Garnier-Flammarion, 1999, p. 222.

pelerinaje. Pomul trebuie să fie sănătos pentru a putea da roade frumoase. Pietatea cere însă ca omul credincios să se împlinească şi prin lucrări profane şi să-şi ajute astfel semenul aflat în nevoie. Catolicismul se sprijinea pe diferenţa dintre cei care se roagă şi cei care trudesc din greu[58], caritatea şi rugăciunea fiind considerate mai valoroase decât munca aducătoare de folos. Continuându-l pe Luther, Calvin va răsturna enunţul, reformulându-l după cum urmează: „A munci înseamnă a te ruga”. Munca risipeşte îndoiala cu privire la a fi ori nu alesul lui Dumnezeu şi oferă „certitudinea subiectivă a mântuirii” (Max Weber), devenind cel mai important calmant al sufletului modern. Nu este o corvoadă, ci pune în valoarea acest pământ şi obligă pe fiecare să intre în legătură cu ceilalţi, prin complementaritatea competenţelor. Meseria devine vocaţie, chemare şi profesiune în acelaşi timp, după cum o indică termenul german Beruf. Această revalorizare a necesităţii profane va avea o importanţă capitală pentru viitor, fiind astfel înnobilată câştigarea pâinii cea de toate zilele, rezervată până atunci doar servitorilor şi hoţomanilor de negustori.

Cât despre doctrina calvinistă a predestinării (deja prezentă la Sfântul Augustin), ne pune soarta exclusiv în mâinile lui Dumnezeu: unii vor fi mântuiţi prin voinţa Domnului, alţii pierduţi, indiferent ce-ar face. Poţi fi un drept, dar să nu ţi se acorde graţia divină, după cum poţi fi un păcătos care o va primi, indiferent de faptele lui. Cu toate acestea, cei respinşi trebuie să se poarte de parcă ar urma să fie mântuiţi, ca să nu ajungă să se scufunde în disperare. Sanctificarea muncii, acumularea de bogăţii (cu condiţia de a te folosi de ele cu modestie), iată consecinţa neprevăzută a unei doctrine care părea să predice

[58] Herbert Lüthy, Le passé présent, Editions du Rocher, 1965, p. 63.

fatalismul, ceea ce va conduce, până la urmă, la înfrumuseţarea acestei lumi de proastă calitate, întru gloria Domnului şi în aşteptarea hotărârilor lui. Nu există dovezi tangibile ale sfinţeniei unui individ: nici posturile, nici rugăciunile, nici slujbele, nici darurile făcute mănăstirilor nu sunt, în sine, creştine[59]. Condiţia mântuirii este aceea de a rămâne o întrebare fără răspuns, o interogaţie suspendată până la sfârşit. Numai munca, numai acumularea mai îndulcesc spaima păcătosului, în aşteptarea Judecăţii de Apoi. Mai mult ca oricând, banul se dovedeşte o problemă teologică, fiind consolarea care alină rănile credinciosului. La care se adaugă stupefianta capacitate a celor mai austere secte de a aduna averi uriaşe (mormonii din Statele Unite, jainiştii şi parşii din India, adepţii muridismului din Senegal), de parcă ar exista o înrudire profundă între cele două universuri, cel al misticului şi cel al abstracţiei monetare.

De aici şi două atitudini pe care le regăsim azi în Europa, între Nord şi Sud, în legătură cu datoria: pentru catolici (şi, în parte, pentru ortodocşi) încă de la naştere ai deschis un cont care este posibil să fie modificat în funcţie de scadenţă, elasticitate care induce o anume dezinvoltură în achitare. Taina penitenţei are calitatea de a plăti păcatele. Catolicismul se referă pe larg la natura umană supusă greşelii şi manifestă o inepuizabilă indulgenţă faţă de lipsurile noastre. În schimb, pentru protestanţi datoria rămâne datorie (în germană, greşeală şi datorie sunt unul şi acelaşi cuvânt, Schuld), iar seriozitatea, spiritul de economie impun să nu se tolereze un debit excesiv în gestiunea afacerilor, fie ele private ori naţionale (Germania este dovada). Catolicul intră în biserică la fel ca

[59] Luther, La liberté du chrétien, în Les grands écrits réformateurs, op. cit., pp. 230–231.

într-o bancă binevoitoare, care practică, prin intermediul rugăciunilor şi al spovedaniei, uşurarea păcatelor în aşteptarea Judecăţii de Apoi. Invers, protestantul nu beneficiază de nicio clemenţă ecleziastică, din moment ce este el singur în faţa lui Dumnezeu. Trebuie să-şi aducă sieşi dovezile credinţei, până la urmă unica justificare fiind aceea a reuşitei pământeşti. Două mentalităţi care, firește, admit şi excepţii.

SETEA DE AUR

În romanul Aurul[60], Blaise Cendrars relatează povestea stupefiantă a unui aventurier elveţian, Johann August Suter, plecat în 1820 în California fără o leţcaie-n buzunar, pentru a scăpa de sărăcie. După zbucium şi alergătură, a reuşit să achiziţioneze, de la guvernul mexican, un teritoriu imens (la vremea respectivă, vestul Americii era încă teritoriu mexican) pe care l-a cultivat, l-a irigat, însoţind culturile de pomi fructiferi şi de legume cu creşterea animalelor. În scurt timp, avea mii de angajaţi şi era pe cale de a deveni individul cel mai bogat din lume. În acel moment, pe pământurile lui a fost descoperit aur: vestea a atras o mulţime gata de jaf, inşi puşi pe căpătuială, lipsiţi de scrupule, care au distrus totul. Suter s-a trezit ruinat şi şi-a sfârşit zilele îngropat în nenumărate procese, încercând să-şi recupereze bunurile.

Fabulă metafizică, romanul lui Cendrars ne spune următoarele: capitalismul nu este antica auri sacra fames (blestemata sete de aur, conform lui Virgiliu), ci cupiditatea raţionalizată, un proces de creare a bogăţiilor, mai degrabă decât de exploatare a acestora. A confunda

[60] Blaise Cendrars, L’or, Folio-Gallimard, 1973

noţiunile înseamnă a confunda două ordine de valoare, cel oferit de natură sub formă de zăcăminte şi pepite şi cel creat prin munca omului. Aurul, „această veche relicvă barbară”, cum îi zicea Keynes, nu-şi va pierde niciodată forţa mitică. Tot înspre această valoare de refugiu ne îndreptăm în caz de criză, revanşă a metalului asupra dematerializării. Numai că nu mai este resortul economiilor, ci doar cel al fantasmelor ori al admiraţiei noastre. Nu mai este un minereu vulgar, ci simbolizează soarele prins şi ţinut captiv de noi, energia primordială, mai ales că atelierele de bijuterie şi ceasornicăria de cea mai înaltă calitate îl prezintă în roz, alb sau gri. Nu anunţa Sfântul Bonaventura că „Dumnezeu este lumină în sensul cel mai concret al cuvântului”[61]? Numai că, în aur, lumina divină este condensată până la opacitate, atât de strălucitoare încât orbeşte.

Există un personaj din benzile desenate care combină cele două regimuri ale bogăţiei, cel al muncii şi cel al originii: Unchiul Picsou, Scrooge McDuck, răţoiul lacom inventat de Carl Barks în 1947. Scoţian de origine, aparţinând unui clan ruinat, vânzător de lemn, lustragiu, prima monedă pe care o câştigă, un cent american, devine „centul lui fetiş”; este un vagabond, un emigrant. Pentru el, destinul este american. Debarcând la Louisville, în Kentucky, într-o seară de sărbătoare, exclamă: „Chiar şi aerul are parfumul averilor câştigate şi pierdute”[62]. Un şerif filosof îi spune: „Aminteşte-ţi că bogăţia înseamnă mai mult decât o grămadă de bani. Este gloria împlinirii”. Invers decât Avarul lui Molière, personajul e născut într-o epocă în care dorinţa de îmbogăţire e legitimă. Bombănitor, mizantrop,

[61] Citat în Alfred W. Crosby, La mesure de la réalité, op. cit., p. 222.

[62] Don Rosa, La jeunesse de Picsou, Glénat, 2012, p. 31.

lucrează din greu — prospector de aramă, căutător de aur în Klondike, în Transvaal, călător în Australia, aventurier gata de a-şi asuma orice risc —, iar avariţia lui este deja legendară: îşi plăteşte mizerabil angajaţii, îşi exploatează familia şi refuză să împuşte un urs grizzly fiindcă gloanţele sunt scumpe. Chiar dacă se situează la limitele legalităţii, rămâne „cinstit” contra a tot şi toate. Odată ajuns multimiliardar, în pofida prostului exemplu dat de Gripsou, dublul său malefic, şi de Flairsou, simplu moştenitor, Unchiului Picsou îi place să se tăvălească în piscina lui de aur, un lac, un ocean aproape de monede, lingouri şi bancnote în care înoată, se aruncă, sapă galerii. Pentru el, banul este un pântec de o inepuizabilă fecunditate, care tinde spre frumuseţea colosalului. În baia de aur se regenerează, niciodată sătul, cu atât mai mult cu cât comoara îi este cu regularitate ameninţată de fraţii Rapetou, un soi de tâlhari gen Robin Hood. E ceva unic la Picsou: se simte bine scăldându-se în aur, fără pudoare, cunoscând astfel extazul sfinţilor locuiţi de transcendenţă. Fără să aibă habar de distincţia făcută de Seneca între strălucirea care orbeşte şi lumina care îşi trimite cu blândeţe razele[63]. Din punctul lui de vedere, tot ce sclipeşte e magic. Rictusul îi este cel al unui dedat voluptăţii, pentru care nimic nu potoleşte pasiunea. Unchiul Picsou se bucură.

Capitolul 2

Despre eminenta demnitate a săracilor?

[63] Seneca, Lettres à Lucilius, Scrisoarea 21, Garnier-Flammarion, 1999, p. 121.

„Nu vă adunaţi comori pe pământ, unde molia şi rugina le strică şi unde hoţii le sapă şi le fură. Ci adunaţi-vă comori în cer, unde nici molia, nici rugina nu le strică, unde hoţii nu le sapă şi nu le fură. Căci unde este comoara ta, acolo va fi şi inima ta.”

Matei 6, 19–21

Atunci când Bossuet, în 1659, îşi intitulează una dintre predici Despre eminenta demnitate a săracilor, gândeşte în consonanţă cu optica unei societăţi imobile, în care defavorizaţii nu aveau nicio şansă să-şi amelioreze soarta. Cu toate acestea, se bucurau de o prerogativă unică: încarnau suferinţa lui Isus, alcătuind deja Cetatea lui Dumnezeu pe pământ[64]. Episcopul de Meaux utilizează aici o retorică frecvent întâlnită în creştinism: răsturnarea valorilor. Cei care nu au nimic aici, pe pământ, vor însemna totul în lumea de dincolo şi invers. „Aşadar, o, sărmanilor, ce bogaţi sunteţi, dar, o, voi bogaţilor, ce sărmani sunteţi.”

Gloria celor umili

[64] Bossuet, Sermon sur la mort et autres sermons, Garnier-Flammarion, 1970, p. 183.

Profitul, luxul şi desfrânarea, iată păcatele celor puternici în opinia lui Bossuet. Aceştia nu sunt decât nişte ticăloşi mereu înfometaţi, pradă mulţimii furioase a pasiunilor, ambiţiei, avariţiei, voluptăţii, luxului, lenei, în timp ce nenorocirile celor amărâţi sunt adevărate privilegii care fac din ei „primii copii ai Bisericii”, cei cărora li s-a promis Împărăţia lui Dumnezeu. Regele gloriei, având drept mireasă „drojdia poporului”, alegându-şi tot ce este mai dispreţuit pe acest pământ, ordonă celor care domnesc să se împace cu cei aflaţi în lipsuri, pentru ca aceştia să le deschidă porţile paradisului: „Astfel, graţia, mizericordia, iertarea păcatelor, Împărăţia însăşi în mâinile lor stau, iar bogaţii nu vor putea intra dacă săracii nu-i vor primi”[65]. Dincolo de imboldul maiestuos, nici vorbă de vreun apel la răsturnarea ordinii sociale. Izbăvirea săracilor nu este promisă decât în lumea de dincolo, aşa că trebuie feriţi de prostul exemplu oferit de cei bogaţi. Fiindcă, într-adevăr, aceştia trimit spre societate un mesaj redutabil: viaţa de aici chiar poate fi plăcută, nu este nevoie să te chinui cu ea. Dacă o parte din omenire, graţie originii ei, se bucură de plăcerile existenţei, poate smulge toţi oamenii din braţele catehismului resemnării. Or, ce s-ar întâmpla dacă cetăţenii aceleiaşi ţări ar dori să beneficieze de aceleaşi avantaje cu cei care au de toate, dacă vor cere ca pământul acesta să se transforme într-o grădină a raiului în loc să rămână o vale a plângerii? S-ar ajunge la o învălmăşeală de ambiţii şi de pofte, la o sete de plăcere fără limite, cu preţul uitării lui Dumnezeu.

Pericolul trebuie preîntâmpinat printr-o acrobaţie logică: înnobilarea sărmanului şi descalificarea nobilului, văzut ca „plebeu al lui Dumnezeu”. Umilinţa celui dintâi este titlul

[65] Bossuet, Sermons et oraisons funèbres, cu o prefaţă de Michel Crépu, Seuil, 1998, pp. 31–32.

său de glorie, gloria celui de-al doilea, semnul decăderii sale. Dorinţa de a avea bogăţii este blamată mai presus de toate, dacă nu cumva chiar mai mult decât însăşi utilizarea lor[66], amintea deja Sfântul Augustin care îi îndemna să îndure fără mâhnire pierderile pe „cei sfielnici, cei stând departe de cupiditate”. Opulenţa lumii trebuie schimbată cu opulenţa spirituală. Cel bogat se-ncovoaie sub povara numită abundenţă — faptul de a poseda mai mult decât este nevoie.

Moartea prezintă nota de plată

Ca bun creştin, Bossuet îşi însuşeşte despre viaţă punctul de vedere al morţii, adică al trecerii în eternitate. În seara marii treceri, bogatul va trebui să dea seama unui Dumnezeu în acelaşi timp judecător de pace şi procuror. În limbaj prozaic, Prea-Înaltul prezintă nota de plată. Acest Dumnezeu al răzbunării încarnează dubla figură a cămătarului care-şi reclamă împrumutul şi a călăului care pedepseşte. Creştinismul a condangat cămătăria întrucât postul era deja ocupat de Dumnezeu însuşi, care ne împrumută viaţa, dar cu dobândă. La Judecata de Apoi, săracii vor fi cei care vor juca rolurile de acuzatori şi de avocaţi pledând şi pro şi contra, împovărându-i pe cei care nu i-au băgat în seamă, rugându-se pentru cei care i-au hrănit şi i-au îmbrăcat. Pentru Bossuet, sărăcia este un bun în sine, făcând din cei pe care-i atinge „medici

[66] Sfântul Augustin, La Cité de Dieu, traducere de Louis Moreau, revăzută de Jean-Claude Eslin, Seuil, 1988, cartea I, p. 47.

spirituali”[67]. Bogatul cel rău, aflat pe patul de moarte, a încercat să îndulcească mânia Domnului, dându-şi în grabă bunurile şi debarasându-se de averi într-o omenie de ultimă clipă. Numai că a fost prea târziu. În schimb, bogatul cel bun şi-a cultivat, prin pomeni, şeptelul personal de-ndureraţi care îi vor putea pleda cauza pe lângă Domnul.

Moartea are această calitate: separă grâul de neghină, sufletul veşnic de trupul perisabil, fiind promisiunea consolării în viaţa de dincolo: drepţii vor lua primele locuri, răii vor fi alungaţi în tenebre. O manevră cu dublu rol: condensarea întregului destin omenesc pe crestele înguste ale morţii şi incitarea bogaţilor la generozitate doar pentru a-i feri de chinurile focului etern. Aşadar, frica de dangare îl face bun pe om, nu bunătatea îl face generos. Invocarea altruismului se produce în numele celui mai egoist argument: frica de iad. Creştinul trebuie să dispreţuiască bogăţia şi deşartele ei făgăduieli şi să se dăruiască numai virtuţilor umilinţei şi carităţii. Cei bogaţi, în fastul lor derizoriu, ar face mai bine să-i servească pe cei năpăstuiţi, altfel având să piară în flăcări, să fie, după trecerea dincolo, „puternici puternic înfricoşaţi”[68].

Acest sofism te face să zâmbeşti: să poleieşti pilula pentru dezmoşteniţi, explicându-le că sunt sarea pământului, nu mai ţine, mai ales printre credincioşi. Între timp, odată cu răspândirea protestantismului, după cum am văzut, în Europa şi-a făcut apariţia o nouă valoare: munca productivă. A-şi asuma subzistenţa sa şi a familiei sale ajunge obligaţia oricărui creştin care se respectă. Dorinţa de a sărăci, apetenţa pentru a fi deposedat de bunuri,

[67] Bossuet, Sermon sur la mort et autres sermons, op. cit., p. 70.

[68] Ibid., Sap VI-7

specifice ordinelor călugărilor cerşetori, sunt, pentru moderni, vecine cu nebunia. În locul eminentei demnităţi a săracilor, se instaurează eminenta demnitate a muncii. În locul elogiului lipsirii de bunuri se reabilitează bogăţia, atâta timp cât nu este etalată neruşinat şi cunoaşte „înţelepciunea restrângerii” (Calvin). În timp ce Roma vede în cel sărac chipul lui Christos şi „portarul cerului”, acum se pune problema de a scoate amărâţii din starea lor precară oferindu-le un loc de muncă, condangând, în acelaşi timp, trândavii şi cerşetorii care se complac în lene. Conform acestei optici, reformaţii vor autoriza împrumutul cu dobândă câtă vreme este este echitabil, adică dacă cel împrumutat şi cel care împrumută împart acelaşi risc.

Istoricii vor cădea ulterior de acord să stabilească o afinitate între capitalism şi calvinism, cel din urmă dezvoltând o întreagă morală a reuşitei, care triumfă în Statele Unite în zilele noastre[69]. Calvin îi liniştеşte pe cei puternici, aşezându-i sub protecţie divină: Domnul i-a ales, dintre toţi, dăruindu-le din preafericita sa mană. A câştiga bani devine o activitate nu doar nevinovată, dar chiar recomandată. Sărăcia îşi păstrează valoarea teologică, dar ca încercare a credinţei, care trebuie să fie depăşită, nu celebrată ca virtute[70]. Trebuie circumscrisă pentru a-i evita răspândirea ca un torent ce ar dărâma însăşi fundaţia cetăţii. Odată cu Calvin, sărăcia şi-a pierdut caracterul sacru, trebuind să fie combătută ca o calamitate care distruge fiinţa omenească.

Vampirul şi târfa

[69] Herbert Lüthy, Le passé présent, op. cit., p. 63.

[70] Roger Stauffeneger, Réforme, richesse et pauvreté, Revue d’histoire de l’Eglise de France, nr 149, 1966, pp. 47–58.

Această dezbatere se va ivi iarăşi după revoluţia industrială. Începând din secolul al XIX-lea, noi reproşuri vor fi aduse Viţelului de aur: în gândirea progresistă, reprezintă sângele săracului supt de clasa dominantă. Acesta e tras, va spune Zola, din toată munca şi sudoarea Franţei, făcându-i să prospere pe cei fericiţi din ce au luat de la nefericiţi. Ţinând pur şi simplu de exploatare, Viţelul de aur epuizează milioane de oameni printr-un act vampiric. De asemenea, prezintă şi un alt defect, analizat de Karl Marx: răstoarnă valorile, aşezând mai multul în locul mai puţinului. „Transformă credinţa în necredinţă, iubirea în ură, virtutea în viciu, viciul în virtute, valetul în stăpân, stăpânul în valet, prostia în inteligenţă, inteligenţa în prostie.” Bizară critică, putând trece drept elogiu: banul nu respectă ierarhiile. Facilitând cumpărarea de virtuţi care practic nu aparţin titularului lor, nu este decât o amăgire. Se interpune între oameni ca un ispititor, permiţând cumpărarea de funcţii, onoruri, cunoştinţe, inimi, trupuri. Şi Marx explică: ceea ce sunt, calităţile şi forţa fiinţei mele, sunt doar calităţile banilor mei: „Sunt urât, dar îmi pot cumpăra cea mai frumoasă femeie: în felul acesta, nu sunt urât, întrucât efectul urâţeniei, forţa sa descurajatoare este anulată de bani. Ca individ, sunt un estropiat, însă banii îmi lipesc douăzeci şi patru de picioare; prin urmare nu sunt estropiat (...) N-am minte, dar banii, fiind spiritul real al tuturor lucrurilor, cum oare posesorul lor ar putea fi un prost[71]?” Banul înseamnă confuzia lucrurilor, care transformă şi cea mai neînsemnată dorinţă în realitate, aşadar, zice Marx,

[71] Contre l’argent fou, antologie prezentată de Damien de Blic şi Jeanne Lazarus, Le Monde, Seria Les Rebelles, Volumul 6, 2012, p. 27.

reluându-l pe Shakespeare, „e prostituata universală, mijlocitor general al oamenilor şi al popoarelor”.

O critică asemănătoare adresează şi Emmanuel Mounier, în 1933, dintr-o perspectivă apropiată de personalismul creştin: banul expulzează omul din el însuşi. Această maşinărie impersonală înghite guverne, ţări, familii. În locul interiorizării, instalează interesul şi îl deturnează pe fiecare de la vocaţia spirituală. Denaturează viaţa socială, pe care o subsumează unor simple calcule economice, în egală măsură alterând viaţa intimă prin puterea calculului egoist. Mounier oferă descrierea a trei tipuri umane născute de capitalism: bogatul, mic-burghezul şi săracul. Cel dintâi este supus unui regim de facilităţi şi nimic nu-i rezistă, totul cedând în faţa puterii irepresibile a dorinţelor lui. Mijloacele materiale îi permit să cumpere boala, moartea, ba chiar aparenţele de dragoste şi de prietenie. Bogătaşul este acela care uită ce a învăţat despre Celălalt şi sărăceşte lumea închipuindu-şi că este a lui. Alături de el, mic-burghezul, fascinat de model, este un bogat jerpelit, care nu are mijloace pe măsura ambiţiei. Primul doreşte consideraţie, al doilea avansare. Cât despre săracul de altădată, acesta nu mai există, înlocuit de cel încovoiat de lipsuri, gata de orice josnicie pentru câţiva bănuţi, zdruncinat de şomaj, alcool, nevoi. „Cândva exista un popor (...) care nu avea un ban (...) dar care se împărtăşea ca un singur suflet.”[72] Idealizare retrospectivă fără nicio susţinere istorică, dar care trebuie să justifice condangarea a priori a banului ca sursă a tuturor relelor.

Dacă moneda trezeşte atâta furie, poate o face fiindcă încarnează însăşi esenţa modernităţii, a spiritului de emancipare şi a mobilităţii. Personifică curentul îndreptat

[72] Ibid., pp. 181–184

împotriva permanenţei, geniul circulaţiei care se împotriveşte demonului împietririi şi împinge oamenii să dorească să-şi îmbunătăţească soarta. Pe de altă parte, reduce condiţia umană la nuanţele sinistre ale calculului. Dacă e să credem criticile, o „etică a cantităţii” va înlocui peste tot simţul calităţii, iar viaţa se va supune de-acum mulţimii cenuşii a numerelor anonime. Cântărim şi numărăm în detrimentul delectării. În sfârşit, din simplu instrument al schimbului, care permite achiziţionarea de bunuri, banul devine cu timpul bunul suprem, „dorit pentru el însuşi şi prin el însuşi” (Stuart Mill), purtând năzuinţa de infinit a omului după cum norii groşi poartă furtuna. Mijlocul devine scop, instrumentul depăşeşte utilizarea sa şi trezeşte pofta de a câştiga cât mai mult cu putinţă.

De aici se desprind două mari atitudini faţă de bani: cea a adulatorilor care-i venerează, pe faţă ori în taină, şi cea a denigratorilor care dovedesc o ură pasională; cu riscul de a vedea cele două poziţii răsturnându-se, ascetul alunecând în cupiditate şi avizii dând în ascetism. Nu e o întâmplare că descompunerea societăţilor comuniste de după 1989 a atras după sine, în spaţiul ex-sovietic, o corupţie dementă şi spolierea bunurilor publice. Ura oficială faţă de capitalism s-a transformat în contrariul ei, voinţa de a pune mâna pe toate bogăţiile. Înţelepciunea în această privinţă, dacă există vreuna, implică să refuzi, când vine vorba despre ticălosul metal galben, şi adoraţia şi detestarea, fiind de preferat o bucurie bine temperată.

UN VIS ABOLIŢIONIST

Pe 17 aprilie 1975, când khmerii roşii au intrat în Phnom Penh, nu s-au mulţumit doar cu evacuarea în câteva zile a

populaţiei oraşului, până şi a bolnavilor din spitale, pretextând un bombardament american, ci s-au decis, printr-un salt temporal vertiginos, să treacă fără tranziţie de la capitalism la comunism şi, pentru asta, să abolească însuşi simbolul exploatării, banul. A fost proclamată confiscarea bunurilor şi abolirea proprietăţii private. S-a hotărât dinamitarea băncilor, iar bancnotele, recent tipărite în China, au fost împrăştiate pe străzi şi nimănui nu i-a mai dat prin cap să le strângă. În viaţa „adevărată", teancurile care ar cădea dintr-un vehicul de transportat banii ar fi luate cu asalt de mulţime. Acolo, nimic de genul acesta: rielii — moneda cambodgiană — putrezeau în soare, din moment ce nu mai aveau nicio valoare. Oricine ar fi îndrăznit să-i adune ar fi fost în pericol de moarte. Vechiul univers părea să agonizeze, cu un singur gest iconoclast. S-a început prin distrugerea banilor şi s-a ajuns la distrugerea şcolilor, spitalelor, templelor, restabilindu-se sclavia, oamenii fiind consideraţi mijloc de plată.

În cartea sa Utopia (1516), filosoful şi teologul englez Thomas Morus şi-a imaginat o societate perfectă, bazată pe comunitatea bunurilor şi suprimarea monedei. A fost invocat de bolşevici în 1918, când comisarul pentru finanţe, Ivan Stepanov, a declanşat o inflaţie monstruoasă, făcând să meargă tiparniţa de bani la capacitate maximă, în aşa fel încât să nu mai existe nici bogaţi, nici săraci. Conform lui Keynes, o vreme Lenin ar fi teoretizat răsturnarea societăţii actuale prin deprecierea banilor. Şi, într-adevăr, tovarăşul lui, Evgheni Preobrajenski, numise maşina de tipărit bani „mitraliera Comisariatului pentru finanţe care stropeşte cu foc sistemul burghez"[73]. Astfel, preţul anumitor alimente a crescut de două sute de

[73] Citat în Niall Ferguson, L'irrésistible ascension de l'argent, Perrin, 2011, p. 104.

milioane de ori. Sărăcia şi foamea s-au generalizat. Până la urmă, sistemul monetar a fost reechilibrat, angajând ţara către „acumularea socialistă primitivă” şi Noua Politică Economică. Reflectând la acele evenimente, Troţki scria, în 1936: „Fetişul banilor nu va primi lovitura de graţie decât atunci când creşterea neîntreruptă a bogăţiei sociale va elibera bipezii de lăcomia lor legată de fiecare minut suplimentar de muncă şi de griji. Pierzându-şi puterea de a aduce fericirea sau de a pune omul la pământ, banul se va reduce la un simplu mijloc de contabilizare în domeniul statisticii şi al planificării. Drept urmare, probabil că se va renunţa la acest tip de chitanţă. Sarcina aceasta însă o vom lăsa strănepoţilor noştri, care cu siguranţă vor fi mai inteligenţi decât noi”[74]. Fondatorul Armatei Roşii, pe vremea aceea aflat în exil şi care, nu peste mult timp, avea să fie asasinat, vedea în cuvântul de ordine al abolirii muncii salariate şi a banilor simptomele unei gândiri mecaniciste şi nedialectice.

În 1932, la Detroit, realizând o frescă pentru uzinele Ford, pictorul mexican Diego Rivera a scris pe aceasta: „Jos războiul imperialist” şi magnificul oximoron „Bani gratuiţi”[75]. În 1934, o efemeră Republică a muncitorilor şi ţăranilor a văzut lumina zilei la minerii din Asturias, la Oviedo, în nord-estul Spaniei: aceştia îşi puseseră laolaltă bunurile şi decretaseră dispariţia banilor, înainte de a fi dispărut, la rândul lor, sub represiune. China maoistă a experimentat şi ea, între 1958 şi 1960, în timpul Marelui Salt Înainte şi al colectivizării forţate a agriculturii (care a dus la o cifră situată între 20 şi 45 de milioane de morţi

[74] Léon Trotski, La Révolution trahie (1936), UGE, 10/18, 1969, Capitolul IV, L’inflation „socialiste”

[75] Citat în Niall Ferguson, L’irrésistible ascension de l’argent, op. cit., p. 230.

prin înfometare), o scurtă încercare de desfiinţare a banilor în numeroasele comune populare. Să adăugăm, pentru dreaptă măsură, condangarea pronunţată de Friedrich Hayek şi discipolii săi, împotriva banilor, consideraţi a fi un instrument mult prea colectivist, drept care au propus înlocuirea cu mijloace de plată private, mai potrivite cu o ordine individualistă[76]. Contra-exemplu: Daech, gherila islamistă, îşi plăteşte peste măsură combatanţii, bate monedă, obţine venituri importante din puţurile de petrol pe care le controlează, iar şeful organizaţiei, Al-Baghdadi, în rarele apariţii video, poate fi văzut cu un ceas mare, aurit, marca Rolex, la mână. Statul islamic sau califatul terorii bling-bling.

Capitolul 3

Franţa sau tabuul banului

▬▬

„În familia mea, orice atenţie acordată chestiunilor băneşti era considerată drept lucrul cel mai ticălos şi mai josnic cu putinţă. Era într-o oarecare măsură împotriva pudorii să vorbeşti despre bani, consideraţi un soi de tristă necesitate, din nefericire având un rol indispensabil, ca toaletele, loc de uşurare despre care nu trebuia să se vorbească niciodată.”

[76] Michel Aglietta şi André Orléan, La monnaie: entre violence et confiance, op. cit., p. 100.

STENDHAL, Viaţa lui Henry Brulard

„Ceea ce mă scârbeşte este exact ceea ce vă doriţi cu toţii, lucrul de care sunteţi mândri, ceea ce numiţi cu un cuvânt abject: uşurare. A te simţi uşurat, relaxat financiar, în largul tău, ca pe toaletă, iată exact unde doream să ajung: nu te simţi uşurat decât pe oală.”

GEORGES BERNANOS, Copiii umilinţei

În fiecare duminică, în acel cartier mărginaş al Lyonului, pe la începutul anilor 1960, când eram copil, notabilităţile locale veneau la slujba de la biserică într-un modest Citroën 2CV, îmbrăcaţi în gri, pentru a se pierde cât mai bine în masa credincioşilor din parohie. Plecau apoi discret, reculeşi, pentru a ajunge dincolo de zidurile înalte ale proprietăţilor lor, lângă norocoşii lor prieteni, nenumăraţii servitori şi maşinile sport. Minunat simptom al raportului cu banii, burghezia franceză practicând firesc parcimonia aparenţelor.

În Hexagon, trebuie să ai un aer smerit pentru a nu trezi invidia celor defavorizaţi. Din contră, în Statele Unite averea se afişează. Locuinţele patricienilor se ridică în văzul tuturor, fără gard împrejmuitor, pe când în Franţa rămân ascunse după perdele de copaci sau portaluri impozante. Dincolo de Atlantic predomină tabuul sexului, la noi al banului. Aceste două ţări întruchipează, în stare chimică pură, arhetipuri diametral opuse.

Jegul şi noroiul

Crezul american Greed is good (setea de câştig e bună) se opune cultului francez al plăcerilor. Statele Unite sunt obsedate de lipsa de fidelitate în căsnicie, pe când Franţa, oripilată de triumful „materialismului", manifestă faţă de rătăcirile cărnii o toleranţă ridicată la rang de artă de a trăi. „Franţa e flexibilă: cazi în picioare de oriunde, chiar şi de pe-o canapea", zicea Lamartine apropo de colegul lui din Camera pairilor, Victor Hugo, surprins de jandarmi, într-o dimineaţă, în braţele nevestei unui pictor oficial al curţii. Anglo-americanii îşi contrabalansează falsa pudoare printr-un gust nesăţios pentru profit, lucru pe care noi ne prefacem că-l dezaprobăm. În Hexagon, trăim sub tripla moştenire a feudalismului, creştinismului şi republicii, fiecare întărindu-le pe celelalte două. Franţa, naţiune literară, îmbină dispreţul aristocratic faţă de comerţ cu egalitarismul revoluţionar. În felul lui, La Bruyère anticipase această evoluţie: „Există suflete murdare, îmbibate de jeg şi de noroi, sclave ale câştigului şi ale interesului, la fel cum sufletele curate sunt cucerite de glorie şi de virtute (...). Astfel de persoane nu sunt nici părinţi, nici prieteni, nici cetăţeni, nici creştini şi, poate, nici oameni: doar au bani"[77]. Teribilă judecată: ordinul lui a avea vă expulzează din împărăţia fiinţei şi chiar dintr-a umanităţii. În acest verdict trebuie citită însă şi spaima nobilimii de a fi deposedată de putere de către noua clasă burgheză.

Întreaga noastră atitudine faţă de bani îşi găseşte originea în opoziţia dintre Rousseau şi Voltaire. Cel dintâi atacă

[77] La Bruyère, Les caractères, Livre de Poche, 1976, Des biens de fortune, Cartea IV, 58, p. 280.

luxul care-i despoaie pe cei săraci şi corupe gusturile şi moravurile, pledând pentru cetăţenii virtuoşi şi austeri. De cealaltă parte, Voltaire, monden care merge cu trăsura, adept al comerţului şi al progresului, apărător al toleranţei, doreşte oameni politicoşi şi sclipitori. Putem spune, precum tânărul Jean-Jacques în Confesiuni: „Niciunul dintre gusturile mele principale nu constă în lucruri care se pot cumpăra. Nu-mi trebuie decât plăceri pure, or banul le otrăveşte pe toate”[78]. Dar, la fel ca Voltaire, putem admite şi că superfluul este un „lucru foarte necesar”: „Ce idiot, dacă ar avea un pat bun, s-ar culca pe-afară?”[79] Pentru autorul lui Candide, confortul şi curajul nu sunt incompatibile şi întreaga lui viaţă stă dovadă. Dacă, în Hexagon, aparenţele pledează în favoarea lui Voltaire, subtextele rămân inspirate de Rousseau. Opulenţa nu este admisă decât sotto voce, ca o deplorabilă concesie făcută mersului lumii. Cele două opinii sunt ilustrarea discordiei franceze.

Din acest punct de vedere, posteritatea lui Rousseau este fără număr, începând cu Jacques Roux, preotul roşu al Revoluţiei (1752–1794), autor al Manifestului furioşilor, care vedea în „bogaţi, adică în cei răi”, o stirpe mai groaznică decât nobilimea clasică şi cerea ghilotinarea speculanţilor, vampiri care înfometează poporul[80]. În secolul al XIX-lea, Balzac, martor al spolierilor din vremea Revoluţiei şi al transferurilor sălbatice de patrimoniu, nu l-

[78] Jean-Jacques Rousseau, Confessions, Tomul I, Folio-Gallimard, 2009, p. 35.

[79] Voltaire, Dictionnaire philosophique, Articolul Luxe, Garnier-Flammarion, 1964.

[80] Jacques Roux, Les riches, c’est-à-dire les méchants, în Contre l’argent fou, op. cit., p. 12 sqq.

a pus, în Moş Goriot, pe Vautrin să spună: „Secretul marilor averi, făcute aparent din nimic, este o crimă uitată până şi de cel care a comis-o”? Bancrute frauduloase, conturi falsificate, furt de moşteniri, spolierea săracilor, nimic nu trezeşte mai bine verva marelui romancier francez decât descrierea rapacităţii din vremea sa. În 1854, anarhistul Proudhon biciuia Bursa (şi pe evrei) care „trece înaintea şcolii, a academiei, a teatrului, a adunărilor politice, a congreselor, a armatei, a justiţiei, ba chiar şi a Bisericii”. Tot în secolul al XIX-lea, un Léon Bloy, pamfletar catolic şi antisemit, opunea purităţii sângelui creştin, puroiul greţos al fluxului monetar[81]. Pentru Bloy, mai drastic chiar decât Bossuet, nu au cum să fie bogaţi răi şi bogaţi buni, pentru că bogaţii buni nu există. Cu toţii sunt „mâncători de săraci”, chiar şi cei mai credincioşi în aparenţă, îngrăşându-se din durerea celor în mizerie. Sunt criminali în fapt, dacă nu de drept. „Ba n-ar fi tocmai inuman să li se crape ochii şi să fie castraţi pentru a nu mai putea procrea monştri”[82] (sic). Bloy se bucură că un cutremur care avusese loc la Messina, în Sicilia, în 1908, şi care se soldase cu un număr de morţi situat undeva între 75 000 şi 200 000, printre care mii de bogaţi, le-a permis acestora să mediteze „în vestibulul infernului la deliciile şi trăinicia bogăţiilor”[83]. Pentru Charles Péguy, un alt creştin fervent, banul era unica realitate care supravieţuise vechii ordini a lucrurilor, şi care se afla, pentru întâia oară în istorie, singură în faţa lui Dumnezeu[84]. Instrumentul utilizat

[81] Léon Bloy, Le sang du pauvre (1909), ibid., p. 131.

[82] Léon Bloy, Les amis de Job, ibid., p. 131.

[83] Léon Bloy, Le sang du pauvre, ibid., p. 127.

[84] Jacques Julliard, L’argent, Dieu et le diable. Péguy, Bernanos, Claudel face au monde moderne, Flammarion, 2008, p. 122 şi p. 155.

pentru a măsura lumea „a ajuns materia şi obiectul ei, proces la fel de monstruos ca acela în care un orologiu ar ţine locul timpului însuşi”. Crima sa este însăşi echivalenţa care favorizează „imensa prostituţie a lumii moderne”, ce nu provine din desfrâu, ci din „universala interşanjabilitate”[85]. Péguy va merge până la a cere abolirea salarizării, pentru a o înlocui cu un sistem de troc în care muncitorii să-şi pună la dispoziţie munca întregii cetăţi, în aşa fel încât lucrul acesta să conducă la dispariţia banilor[86]. Pledoarie involuntară pentru reabilitarea sclaviei, adică a muncii gratuite. O unică excepţie, şi încă una cu greutate, în tot acest potop de anateme: Paul Claudel, în cartea sa Un glas despre Israel, publicată în 1950, ridică comerţul şi banii la rang de categorii ontologice, văzând în ele prefigurarea unei existenţe spirituale[87]. Şi chiar dacă va critica falsitatea banului care desparte oamenii, uitând de acea „sublimă monedă a caritǎţii”, îl va face pe unul dintre personajele sale, Thomas Pollok, să spună: „Glorie Domnului, care a dat dolarul omului”[88].

---

[85] Charles Péguy, Note conjointe sur M. Descartes (1914), Œuvres en prose complètes, La Pléiade, Tomul 1, 1987, p. 291, citat în Jacques Julliard, L’argent, Dieu et le diable, op. cit., p. 159.

[86] Charles Péguy, Marcel, premier dialogue de la cité harmonieuse, Œuvres en prose complètes, op. cit., p. 68, citat în Jacques Julliard, L’argent, Dieu et le diable, op. cit., p. 161

[87] În legătură cu acest subiect, de citit comentariul edificator al lui Emmanuel Levinas, Difficile liberté, Livre de Poche, 1984, pp. 177–178.

[88] Citat în Jacques Julliard, L’argent, Dieu et le diable, op. cit., p. 175. Julliard comentează cu înţelegere opiniile lui Claudel despre bani.

Ura invidioasă

Diatribele contra banilor fac parte din comoara culturală şi transcendentă a diviziunii dreapta/stânga: „Unicul meu adversar, şi cel al Franţei, n-a încetat în niciun fel să fie banul”, va spune generalul de Gaulle în 1969. François Mitterrand va denunţa şi el în 1971, la congresul de unificare a socialiştilor de la Epinay, „banul-rege”: „Adevăratul duşman, aş merge până la a spune singurul, din moment ce nimic nu se petrece altfel decât prin intermediul lui, adevăratul duşman este Monopolul, termen valabil în toate cazurile pentru a desemna puterea banului, a banului care corupe, a banului care cumpără, a banului care ucide, a banului care ruinează şi a banului care face totul să putrezească, inclusiv conştiinţa oamenilor”. Instinctul pecuniar este întotdeauna lovit de josnicie, chiar şi pentru înalta burghezie. Prin urmare, trebuie mers mascat înainte: în domeniul acesta, ca şi pentru momentele în care îţi faci cruce, francezii aleg discreţia. Nu a făcut oare această mărturisire incredibilă Françoise Bettencourt-Meyers, în timpul procesului privind eventuala spoliere a mamei sale, miliardară, prin escrocherie: „În familie, nu vorbim niciodată despre bani. Niciodată” (29 ianuarie 2015).

Francezii resping, în primul rând, repartizarea inegală a veniturilor. Dar, în egală măsură, nu au încredere în succesul întotdeauna suspect şi rezultat, conform lor, al unei conivenţe[89]. Impozitul, mai ales cel pe avere, devine

[89] „Cincizeci şi doi la sută dintre francezi consideră că, în zilele noastre, nu poţi ajunge la vârf decât dacă eşti corupt.” (Yann Algan şi

din acest punct de vedere o amendă pe care cei privilegiaţi trebuie s-o plătească drept scuză că au triumfat într-un domeniu anume. Oricine a reuşit, în Hexagon, a beneficiat de complicităţi suspuse sau a trişat cumva. Peste tot, o ură invidioasă însoţeşte carierele cele mai spectaculoase. În ţara noastră, ne mirăm când o persoană „din rândul minorităţilor” obţine diplome şi ajunge la cele mai înalte funcţii. De parcă ar fi învins un dublu obstacol: prejudecăţile legate de copiii imigranţilor şi dificultatea de a întreprinde ceva fără a cădea sub loviturile unei birocraţii asfixiante. Asta în timp ce, în Statele Unite, tocmai reuşita face din tine un american hiperbolic (la fel şi în China sau în India). Criza financiară din 2008 nu a făcut altceva decât să exacerbeze furia. Nu a propus oare un adept al bioeconomiei, în Franţa, să fie refuzată cetăţenia celor care câştigă prea mult? Propovăduind, alături de alţii, un venit maxim autorizat, propunea ostracizarea şi decăderea din dreptul de naţionalitate a milionarilor şi a miliardarilor care cedează unui orgoliu nemăsurat şi nu mai pot fi numiţi compatrioţi, precum ceilalţi[90]. Un alt filosof, recuzând totuşi orice apropiere morală de bani, regretă că nu au fost spânzuraţi în cârligele măcelarilor câţiva traderi şi funcţionari ai agenţiilor de rating, după criza creditelor neperformante, din 2007–2008[91], îndoindu-se însă de eficienţa măsurii.

Pierre Cahuc, La société de défiance, Cepremap, Editions Rue d’Ulm, 2007, p. 9).

[90] Serge Latouche, Le pari de la décroissance, Pluriel, 2010, pp. 195–196.

[91] „Dacă după criza numită a subprimelor, din 2007–2008, ar fi fost tras în ţeapă un număr de traderi, de bancheri şi de funcţionari ai unor agenţii de rating, poate că, măcar pentru un timp, am fi putut evita criza din Grecia şi presiunile dure ale mişcării libertare americane Tea

„Păstrând proporţiile (deci scoţând din calcul asasinatele), traderii dementi sunt la fel de periculoşi ca jihadiştii”, va explica, având un ascuţit simţ al nuanţei, un jurnalist de stânga[92]. Jean-Luc Mélenchon, în lucrarea lui Să plece toţi! (2010), propune nici mai mult nici mai puţin decât să fie alungaţi din Hexagon toţi cei bogaţi. Coperta patru a cărţii sale este, din acest punct de vedere, elocventă: „Mâine, milioane de oameni îi vor lua de păr pe cei puternici, sătui să-i vadă jefuindu-ne ţara şi condangând populaţia celei de-a cincea puteri economice a lumii la pierderea tuturor cuceririlor sociale. O vor face, scârbiţi de moravurile arogante ale prietenilor banului, şi nu doar ale acestui preşedinte şi ale guvernului, ci ale întregii oligarhii: patronii îngrozitor de scumpi, vrăjitorii lovelelor, care transformă tot ce e omenesc în marfă, finanţiştii care vampirizează întreprinderile, baronii media care fac praf poporul. Hai să-i măturăm! Să-i luăm pe sus! Îmi doresc o revoluţie «cetăţenească» în Franţa, pentru a lua puterea din ghearele oligarhiei, ale monarhului prezidenţial, ale banului-rege”[93].

Chiar dacă autorul sugerează un salariu maxim relativ confortabil de 350 000 de euro pe an, dincolo de care veniturile vor fi impozitate 100%, prin înverşunarea de care dă dovadă traduce neputinţa stângii celei mai de stânga de a propune soluţii viabile bolii franţuzeşti. Scandalul a ajuns până în lumea showbizului atunci când

---

Party.” (Laurence Duchêne şi Pierre Zaoui, L’abstraction matérielle, La Découverte, 2012, pp. 127–128).

[92] Jean-Claude Guillebaud, în Le Nouvel Observateur din 25 octombrie 2012, despre cartea lui Gaël Giraud, L’illusion financière, L’Atelier, 2012.

[93] Jean-Lu.c Mélenchon, Qu’ils s’en aillent tous!, Flammarion, 2010

Gérard Depardieu anunţa, în 2012, că se mută în Belgia din motive fiscale şi îşi ia cetăţenie rusă. Actorul de stânga Philippe Torreton îi replica în cotidianul Libération: „Mai tacă-ţi fleanca, ia-ţi mălaiul şi cară-te cu el cu tot”[94]. Aşadar, asupra milionarilor e aruncată anatema: „Ia, valea, prost bogat”, titrează pe prima pagină cotidianul Libération, pe 10 septembrie 2012, cu referire la Bernard Arnault, bănuit că şi el a cerut cetăţenie belgiană, lucru dezminţit imediat de acesta. (Expresia face referire la acel „Ia, valea, prost sărac cu duhul” al lui Nicolas Sarkozy, din 2008, de la Salonul Agricol, spus unei persoane care refuzase să-i strângă mâna.) Simplul spectacol al celor avuţi, făcându-şi apariţia la televizor, provoacă greaţă minunatelor conştiinţe de stânga. „Fascinaţia noastră pentru bogătaşi, Lagardère, Bouygues, Pinault, Bolloré şi ceilalţi, această saga a celor puternici ne umple coloanele gazetelor. Insistenţa cu care îşi dăruiesc libidoul financiar spre admiraţia populaţiei are în ea ceva obscen...”[95] Ce mai contează că trei sferturi din impozitele din Franţa sunt plătite de acei 20% dintre francezi care sunt cel mai bine remuneraţi[96]? Altfel spus şi contrar propagandei, tocmai

[94] Alors Gérard, t’as les boules?, Libération, 17 decembrie 2012.

[95] Jean-Claude Guillebaud, Télé Obs, 2 mai 2015. Săptămânalul Marianne, în numărul din 31 iulie-6 august 2015, titra: Obscenii: Sunt indecenţi, amorali, jignitori... Era vorba despre regele Arabiei Saudite, vinovat de a fi privatizat o plajă de pe Coasta de Azur, despre Jacques Séguéla, care i-a stigmatizat pe cei mai săraci, despre creatoarea de modă Inès de La Fressange, care a călcat în picioare regulile urbanismului, efectuând lucrări neautorizate la casa ei de vacanţă din sudul Franţei, despre Patrick Drahi, care a cumpărat grupuri de presă etc.

[96] Le Monde, 10 octombrie 2014. Cele 20% dintre familiile franceze cu cele mai mari averi au suportat 75% din efortul fiscal al ultimilor doi

„bogaţii” asigură armătura fiscală a naţiei. Cum să te împaci cu un element pe care-l dispreţuieşti? Prin clivaj psihologic, ca toată lumea. Condangând cu mâna dreaptă ce face mâna stângă.

Ascundeţi aurul acesta pe care nu rabd să-l văd

Tabuul nu este ceea ce interzice, ci ceea ce reorganizează dorinţele şi plăcerile. Toate aceste declaraţii virtuoase denotă, în primul rând, o anume ciudă prin care pare a fi batjocorit, din invidie, ceea ce nu poate fi obţinut[97]. Paradis al abundenţei, ca în mitul de odinioară al ţinutului Cocagne, populat cu 65 de milioane de deprimaţi, Franţa aprobă filipicele unui Pierre Rhabi, militant al sărăciei, guru al sobrietăţii fericite, care afirmă că „aurul a înnebunit lumea” şi că „ideologia profitului omnipotent” a subordonat „frumuseţea şi nobleţea planetei vulgarităţii

ani. Numărul de impozitaţi progresiv este de 331 000, în creştere constantă. Impozitul de Solidaritate pe Avere a adus 5,19 miliarde de euro în 2014. (Sursa: Le Monde, 10 octombrie 2014).

[97] Conducătorul socialist Julien Dray, vicepreşedinte al Consiliului Regional Ile-de-France, într-un interviu acordat ziarului Le Monde din 16 decembrie 2014: „M-am săturat de stânga asta care vrea să administreze vieţile oamenilor şi să-i fericească pe loc, m-am săturat de stânga asta a interdicţiilor, de stânga asta chiar a invidioşilor. Dacă sunt de stânga, când văd trecând pe lângă mine pe cineva într-o maşină frumoasă, obiectivul meu nu este să i-o iau. Obiectivul meu este să permit tuturor să aibă o maşină frumoasă. Nu sunt aici ca să iau ce e al altora. Nu-i urăsc pe cei bogaţi. Visul meu e ca toată lumea să se poată îmbogăţi. Doar n-o să-mpărţim între noi sărăcia.”

finanţelor”[98]. Printr-o miraculoasă ironie, acelaşi Pierre Rhabi a ajuns o vedetă a showbizului, susţinută de personalităţi de la Marion Cotillard la Leonardo DiCaprio, dar şi a patronilor principali ai Bursei franceze de capital CAC 40. Să ne amintim şi că François Hollande şi-a asigurat popularitatea după ce a declarat, pe 8 iunie 2006: „Aşa e, nu-mi plac bogaţii, nu-mi plac bogaţii, de acord”[99] (ulterior şi-a regretat ieşirea), şi a fost ales în 2012 după ce a susţinut sus şi tare, la Bourget, în ianuarie, la primul său miting de campanie: „Vă voi spune care este adversarul meu, adevăratul meu adversar. Nu are nume, nu are chip, nu are partid. Nu-şi va prezenta niciodată candidatura, nu va fi niciodată ales şi totuşi guvernează. Adversarul meu este lumea finanţelor.”

De aceste principii va uita ulterior, pentru a duce o politică de neînţeles, ciomăgeală fiscală urmată de frână bruscă, curte asiduă făcută marilor bancheri dispuşi să ofere Franţei condiţii avantajoase, declaraţii de dragoste adresate unor afaceri până în acel moment ţinute pe tuşă. Esenţial este că aceste formulări i-au adus sufragiile poporului de stânga, care se aştepta să vadă capetele celor mai avuţi înfipte-n ţepe. Poate că Hollande a minţit, dar, spunându-i Franţei ceea ce aceasta îşi dorea să audă, a dovedit o perfectă cunoaştere a sufletului ţării sale. De Gaulle constata, deja din 1970, în cartea sa Memorii ale speranţei, cât de puternic amprentate de acreală au rămas în Fanţa raporturile sociale: „Fiecare simte mai mult ce-i lipseşte decât ce are”, explica într-o frază foarte

[98] Pierre Rabhi, Vers la sobriété heureuse, Actes Sud, 2010, p. 31 şi p. 47.

[99] A vous de juger, emisiune moderată de Arlette Chabot, France 2, 8 iunie 2006.

tocquevilliană[100]. Nicolas Sarkozy, proclamându-şi sus şi tare iubirea de avere, cu o neruşinare care până şi pe Berlusconi l-a şocat, a pierdut legătura cu francezii.

Condangarea banilor în Hexagon a devenit şi mai acerbă odată cu amplificarea crizei. În definitiv, aceasta este chiar definiţia ideologiei: răsturnarea lumii, luarea consecinţelor drept cauză, visul la o ipotetică ieşire din economia de piaţă. Întrucât o parte dintre compatrioţii noştri nu au mijloace pentru un trai decent, li se va explica faptul că prosperitatea este degradantă, că adevărata bogăţie se găseşte în relaţiile dintre semeni, nu în bunuri materiale. În perioade de criză, diatribele îndreptate împotriva Viţelului de aur sunt doar o modalitate de a abate atenţia. Astfel se explică pamfletele contra bogaţilor, care alimentează o întreagă industrie a indignării lucrative. Este cazul lui Michel şi Monique Pinçon-Charlot care, de cincisprezece ani încoace, carte după carte, iau la ţintă viaţa înaltei burghezii angajate în afaceri. Anchetele, instructive în sine, le aduc tiraje minunate. Analizează moravurile celor puternici pentru a le ocărî, într-o preafrumoasă îmbinare de ipocrizie şi de fascinaţie. Ca şi când un arhiepiscop ar intra, seară de seară, într-un bordel pentru a se arăta ofuscat de asemenea mârşăvii. Test de infailibilitate; oricine îşi trâmbiţează dispreţul faţă de Viţelul de aur îl îndrăgeşte, de fapt, în adâncul sufletului: acest pseudodispreţ este alt nume pentru o pasiune ruşinoasă. Adevărata indiferenţă faţă de bani nu are nevoie să-şi afişeze sila.

Tot un jurnalist este cel care constată, pentru a deplânge situaţia, că stânga aflată la guvernare, de la Lionel Jospin

[100] Citat în Yann Algan şi Pierre Cahuc, La société de défiance, op. cit., p.g 15.

la François Hollande, s-a împăcat cu banul, cu dușmanul care va să zică, în detrimentul promisiunilor şi tradiţiilor partidului socialist[101]. Şi compară sideranta întoarcere bruscă cu Strania înfrângere a lui Marc Bloch, poveste a prăbuşirii Franţei, din 1940, în faţa nemţilor. Luarea în considerare a realităţilor economice de către şeful statului ar fi deci similară capitulării armatei franceze în faţa trupelor Wermachtului! Bogătaşii există pentru a cristaliza asupra lor întreaga expresie a furiei sociale. Să plece atunci, ori să se expatrieze — Franţa trece, în Europa, alături de Spania şi de Grecia, drept maestru în arta exportării celor bogaţi (şi a creierelor) — şi vor fi arătate cu degetul păturile de mijloc, descriindu-li-se emulaţia drept intolerabile privilegii: astfel, în toamna lui 2013, guvernul socialist prevede diminuarea salariilor profesorilor de la clasele pregătitoare, pentru a crea posturi suplimentare în gimnazii şi licee. În faţa protestelor suscitate de o asemenea propunere, măsura a fost anulată. Încercarea însă este semnificativă: trebuie reduse cât de mult cu putinţă veniturile, aduse la cel mai mic numitor comun. Ura faţă de cei bogaţi merge în descreştere: se începe prin a vitupera împotriva miliardarilor, apoi a milionarilor, apoi a claselor relaxate material, după care îţi deteşti vecinul de palier, care câştigă cu câteva sute de euro mai mult. Trecătorul ministru al Educaţiei Naţionale, Benoît Hamon, nu asimila oare, în iulie 2014, reuşita şcolară a copiilor cu un „delict de iniţiere”[102], întrucât familiile utilizează filiere vizibile ori oculte pentru a-şi împinge urmaşii în sistem? Cultura,

[101] Citat în Laurent Mauduit, L’étrange capitulation, Gawsewitch Editeur, 2013.

[102] Utilizarea de informaţii privilegiate pentru obţinerea de profituri financiare. (N. red.)

munca şi cunoaşterea ar fi astfel comparabile cu infracţiunile economice şi pasibile de chemare în faţa justiţiei. (Să ne amintim că un copil de profesor are 92% şanse de reuşită la bacalaureat. Ar trebui deci dat în judecată întregul corp profesoral?) Nu a decretat preşedintele Hollande că, de la 4 000 de euro în sus pe lună, în Franţa poţi fi considerat bogat? Pe de altă parte, şi-a declarat o avere de 1,17 milioane de euro, fix sub limita de 1,3 milioane, peste care ar trece la impozitare ISF (tip special de impozit progresiv), iar la pensionare, la plecarea de la palatul Elysée, în toamna lui 2014, va primi 15 000 de euro pe lună, sumă absolut confortabilă pentru un duşman al bogătaşilor. Ministrul Sănătăţii, Marisol Touraine, elegantă mare burgheză, nu face oare deosebirea dintre „medicii virtuoşi”, care acceptă salarii mici, şi „medicii indecenţi” care consideră că eforturile lor merită un salariu bun?

Interdicţia de a trăi mai bine

Când fosta parteneră a lui François Hollande, Valérie Trierweiler a dezvăluit într-un bestseller consacrat despărţirii de acesta că, referindu-se la săraci, el utiliza o expresie ironică, „ştirbii”, presa s-a dezlănţuit: manifestaţii ale „ştirbilor”, ale celor cărora cândva li se zicea „rupţi în fund”, au fost organizate în mai multe oraşe, grupurile de stânga, laolaltă cu Frontul Naţional manifestându-şi indignarea, astfel că popularitatea preşedintelui, şi aşa

foarte scăzută în 2014, a fost o dată în plus ştirbită[103]. Obsesia îngrijirii dinţilor a ajuns în toată ţara un banc, un adevărat reper social. Cei care ţineau să-şi arate grija faţă de săraci, deschideau gura mare pentru a-şi arăta dantura, demonstrând astfel deferenţa faţă de defavorizaţi. Ne putem întreba ce e cu această dragoste faţă de „sărmani", atât de virulentă în Franţa, căutând să vedem dacă nu cumva este vorba despre o modalitate de a-i lăsa în voia sorţii. Îi aşezăm sub un nimb aproape sacru pentru a-i abandona mai uşor în propria lor condiţie. Franţa nu pătrunde în economia de piaţă decât cumva împotriva propriei voinţe, blestemând-o, jurând că nu va pactiza nicicând cu ea. Ar fi o greşeală să neglijăm respectivele anateme, întrucât acestea nu sunt lipsite de influenţă asupra mersului companiilor şi al relaţiilor dintre capital şi muncă. Farmecul bătrânei Europe ţine tocmai de ancorarea ei imemorială într-un trecut precapitalist alcătuit din moravuri desuete, maniere bizare, ritualuri depăşite. Farmecul Franţei constă în a fi transferat marile valori aristocratice în domeniul culturii: la noi, dorinţa de excelenţă, cultul îndrăznelii sclipitoare se ascund în cărţi, teatru, pictură, cinematografie, muzică, arhitectură. De

[103] François Hollande a reacţionat dur la această acuzaţie: „Atacarea celor săraci, a defavorizaţilor am resimţit-o ca pe o lovitură la adresa întregii mele vieţi (...). În toate funcţiile pe care le-am ocupat, în timpul mandatelor mele nu m-am gândit la altceva decât cum să ajut, cum să-i reprezint pe cei care suferă (...). Nu vreau să se poată spune sau scrie că iau în râs durerea socială, întrucât este o minciună care mă răneşte (...). Am cunoscut oameni aflaţi în cele mai groaznice dificultăţi, consumaţi de viaţă. Le era greu şi să-şi trateze dinţii. Acesta este semnul celei mai negre mizerii (...). Bunicul din partea mamei a fost un mic croitor savoiard (...). Bunicul din partea tatălui, institutor provenind dintr-o familie de ţărani săraci din nordul Franţei... Şi vă mai închipuiţi că aş putea dispreţui mediul din care mi se trag rădăcinile, raţiunea de a fi?", Le Nouvel Observateur, 10 septembrie 2014.

unde şi fascinaţia pe care o trezesc profesiunile artistice, exercitate de bărbaţi ori de femei care combină creaţia şi construirea propriei personalităţi, ajungând la notorietate graţie talentului lor. Oricât de modeste le-ar fi veniturile, aceste elite formează o castă orgolioasă, convinsă că serveşte renumelui ţării sale. Numai că pasiunea pentru literatură şi limbă, gustul pentru scenă şi artele frumoase merg mână în mână cu dispreţul explicit pentru preocupările comerciale. Pe de o parte, Franţa se liberalizează încetul cu încetul (chiar dacă cheltuielile publice ating 57,3% din PIB, record mondial depăşit doar de Finlanda), pe de alta, vituperează contra vulgarităţii pieţei: camuflajul lingvistic este necesar pentru a nu agresa mentalităţile.

Amintiţi-vă de celebra injoncţiune atribuită lui Guizot, ministru al regelui Ludovic-Filip al Franţei, apoi preşedinte al Consiliului între 1840 şi 1848: „Îmbogăţiţi-vă!” Aceasta face încă obiectul comentariilor indignate, mărturie a cupidităţii burgheze, deşi alţii o pun la îndoială, ţinând cont că Guizot, calvinist auster, ar fi ieşit din viaţa politică mai sărac decât intrase. Lamartine tocmai lansase, sub monarhia din iulie, un reproş celebru, reluat de Pierre Viansson-Ponté în 1968: „Franţa se plictiseşte.” Ţara lâncezea după epopeea revoluţionară şi cea napoleoniană. Guizot îi răspunde, propunând un nou cuvânt de ordine: „Îmbogăţiţi-vă prin muncă şi prin economie.” Conform istoricilor, formularea poate fi înţeleasă în două moduri. Fie: „Îmbogăţiţi starea materială şi morală a Franţei”, fie: „Îmbogăţiţi-vă prin muncă şi prin economie şi veţi deveni electori”, asta într-o vreme în care dreptul de vot, supus regimului censitar, era rezervat francezilor cu o anumită condiţie materială[104]. În cazul de faţă, surprinzător este că

[104] Cf. Dominique Jamet, Marianne, nr. 798, 4 august 2012.

imperativul, atribuit poate apocrif, a fost reţinut ca negativ, de parcă ar fi fost vorba despre o infamie. Luată în sine, formularea nu are nimic condangabil, oricum cu mult mai puţin decât dacă ar fi fost expusă invers: „Sărăciţi!” (în 1978, chiar Deng Xiaoping va spune, la ieşirea din nebunia maoistă: „E un titlu de glorie să te îmbogăţeşti.” Este adevărat că, în China, averea e sursă de fericire şi că, în Shanghai, banii, după cum spunea şi Albert Londres acum aproape o sută de ani, sunt „şi materia primă şi cea din urmă”[105]). Or, Guizot nu se mulţumeşte să recomande doar acumularea de câştig, dar sugerează şi preludiul progresului cultural şi moral al naţiunii, odată drepturile politice şi sociale câştigate. Trecem cu vederea biciuirea celor bogaţi, dar de ce să-i învinovăţim pe defavorizaţi că aspiră la o existenţă mai bună?

Constantă ambiguitate a retoricii antifinanţe: aceasta vizează mai puţin pedepsirea celor ajunşi în ranguri înalte, chiar dacă un timp au fost ameninţaţi cu taxarea de 75% — stânga a confundat întotdeauna impozitul progresiv cu impozitul punitiv[106] —, cât să-i facă pe cei de jos şi clasa de mijloc să le fie ruşine de propriile ambiţii. E mai uşor să înjuri nababii decât să smulgi dezmoşteniţii din ghearele lipsurilor. Drept care, celor din urmă li se trimite un avertisment: nu încercaţi să trăiţi peste mijloacele pe care le aveţi, nu deveniţi sclavii himerelor sociale. Societatea ideală ar fi, ca în spaţiul ex-sovietic, aceea în care nu ar

[105] Albert Londres, La Chine en folie (1922), Serpent à Plumes, 2001.

[106] „Fiscalitatea este optimă atunci când câştigurile în materie de justiţie socială, induse de augmentarea presiunii fiscale, echilibrează pierderile în materie de eficacitate economică.” (Bertrand Jacquillat, Fiscalité: pourquoi et comment un pays sans riches est un pays pauvre, Fondapol, 2012, p. 11).

mai exista decât defavorizaţi (cu excepţia nomenclaturiştilor regimului, cărora le erau rezervate vile şi magazine doldora de bunuri). Se confundă astfel dorinţa de îmbogăţire, perfect legitimă, cu corupţia şi afacerismul.

Numai că acest bolşevism moale — Franţa este una dintre ultimele ţări din lume în care comunismul a rămas multă vreme o idee seducătoare — e prins într-o aporie. Francezii, atât de neîncrezători când vine vorba despre piaţă şi libera iniţiativă, ar dori să beneficieze de toate avantajele unei economii dezvoltate, transporturi rapide, îngrijire medicală gratuită şi performantă, locuinţe sigure, venituri garantate şi asta fără vreun compromis cu blestematul de „liberalism”. Lenin pentru doctrină, Adam Smith pentru rezultate: păi nu s-a spus despre Franţa că este un URSS care a reuşit? (Ea combină hipertrofia sectorului public cu atrofia celui privat.) Capitalismul, cu modul lui de a genera bogăţii, dar fără capital. În Franţa, banii au duhnit întotdeauna, fiind imaginea matematică a gropii cu dejecţii omeneşti. Oare nu Zola exprimă în mii de feluri, în romanul său Banii, că aceştia sunt în acelaşi timp noroi şi indispensabil îngrăşământ?

Tartuffe în ţara lui Robespierre

Orice moralist riscă într-o zi să alunece în viciul pe care-l denunţă, înghiţit de obiectul aversiunii sale. Există chiar o legătură de substanţă între virtutea trâmbiţată şi virtutea călcată în picioare: morala autentică este modestă şi discretă. Cronica politico-mondenă americană este plină

de justiţiari, pastori, predicatori, politicieni, porniţi împotriva pornografiei, prostituţiei, adulterului, drogurilor, care sunt descoperiţi la un moment dat în braţele vreunei dame de companie ori ale unui minor, cu nările îndopate de cocaină: ulterior sunt obligaţi să-şi petreacă vremea pocăindu-se şi jurând pe Sfânta Biblie că n-o vor mai lua de la capăt. Cazul Monica Lewinsky este emblematic pentru nevroza sexuală camuflată sub reprobarea minciunii. Chiar dacă puritanismul nord-american nu este, poate, altceva decât o şmecherie pentru frânarea bancrutei erotice, consecinţă a eliberării moravurilor şi relansarea unui libido urmărit continuu de epuizare[107]. Când totul este permis, nimic nu mai aţâţă.

Tot astfel, alergia franceză la bani ascunde prost un adevărat magnetism faţă de idolul financiar, lucru indicat de nenumăratele cazuri de corupţie. Niciun guvern al celei de-a cincea Republici, inclusiv cel al lui Hollande, chiar dacă s-a dorit exemplar, nu a făcut economie de scandaluri financiare (fraudă, spălare de bani etc.), dintre care cel mai spectaculos a fost cel al lui Jérôme Cahuzac, Ministrul de Finanţe, care a jurat în faţa Adunării Naţionale că nu deţine niciun cont în străinătate, doar pentru a retracta cele spuse în 2013, iar cel mai caraghios fiind scandalul Thomas Thévenoud, trecător secretar de stat la Comerţ Exterior, în 2013, care îi chema pe cei ce fraudau fiscul „să se căiască”, în timp ce el nu-şi plătea nici impozitele, nici chiria, nici amenzile, fiindcă suferea de „fobie administrativă” (sic). Nimic grav, doar nu-i moarte de om, însă în loc să acceptăm banii şi să învăţăm să-i utilizăm, îi diabolizăm în aşa fel încât domnesc clandestin şi-i provocăm să circule pe sub mână, ca obiectul unei

[107] Am emis această ipoteză în La tentation de l’innocence, Grasset, 1995.

pofte ruşinoase. Este adevărat şi că, în Franţa, casta înalţilor funcţionari, bucurându-se de privilegii cvasi-monarhice, se simte deseori deasupra legii. Să ne amintim că Suedia a instituit încă din 1766 principiul transparenţei veniturilor miniştrilor, deputaţilor, dar şi ale simplilor cetăţeni, ceea ce nu împiedică nici fraudele şi nici scandalurile. Ne este încă vie în minte faimoasa afacere Toblerone când, în 1995, numărul doi al guvernului socialist a fost obligat să demisioneze, întrucât şi-a cumpărat o ciocolată cu cartea de credit de la serviciu. În intransigenţa scandinavă putem citi, de asemenea, şi un act de tip exorcist, o înverşunare în faţa hăului posibil care s-ar căsca prin nerespectarea legilor în domeniu.

Un soi de catolicism fantomă continuă să impregneze legăturile francezilor cu banii pe care îi venerează la fel ca alte popoare, refuzând însă s-o recunoască. „Franţa suferă de boala banilor”, zicea Michel Rocard într-un Jurnalul de duminică din 1988. Ciudat lapsus, întrucât Franţa era bolnavă, cum e şi-n ziua de azi, de ura faţă de bani, combinată cu o îndatorare excesivă şi un şomaj galopant. Astfel de declaraţii virtuoase nu au cum să ţină loc de politică pentru o naţiune modernă, care s-a obişnuit cu confortul şi cu diversele servicii şi care nu ar putea să fie de acord cu dispariţia acestora fără a provoca pagube grave. În clipa în care e înfierată domnia banului-rege, predomină mai degrabă banul rar. Europa, mai ales în partea ei sudică, se zbate în dificultăţi, şomaj, recesiune, deficit. În primul rând banii sunt ceea ce le lipseşte statelor, finanţelor publice, dar şi celor particulare, iar principala temere a compatrioţilor noştri este aceea a declasării sociale. Prin urmare, la noi există o condangare formală a bogăţiei, cu condiţia să ne putem totuşi bucura de avantajele ei. Stă mărturie fostul fotbalist Eric Cantona

care invita francezii, pe 7 decembrie 2010, să-şi golească conturile bancare pentru a dărâma sistemul[108] şi a provoca panică financiară (să ne amintim şi că, în acelaşi timp, soţia lui, Rachida Brakni, făcea publicitate pentru Crédit Lyonnais). Ştim deja de patronii roşii, care finanţau Uniunea Sovietică, iată aşadar imaginea milionarului care condangă bogătaşii, dar Doamne fereşte să se atingă cineva de marafeţii lui. Ura verbală îndreptată împotriva sistemului este cu atât mai puternică cu cât te poţi tăvăli în ea cu delectare. Postură şi impostură mediatice. Francezii nu sunt un popor de asceţi cărora le vine să verse când aud de lux, ci un popor de sibariţi care se prefac că îndrăgesc ruşinea. Patriei hedonismului îi place să se înveşmânteze în dimia unui riguros jansenism. Nu asta este filosofia maoistă a lui Alain Badiou, care îi reproşează lui Voltaire că este „un afacerist ticălos, un speculant bogat, sceptic şi dedat plăcerilor”? Din averea autorului lui Candide, deduce ticăloşia acestuia[109].

Atunci când un popor declară că renunţă la bani şi la avantajele pe care aceştia le aduc, înseamnă că doreşte să renunţe la istorie, dovedind că nu mai are încredere în el însuşi. Franţa, ca multe alte naţiuni, trăieşte între două sisteme de valori: evanghelia Revoluţiei şi legile implacabile ale Capitalului, două sisteme opuse din punct de vedere axiologic. Unul descrie maniera în care ne-ar plăcea să ne vedem, celălalt, realitatea cu care trebuie să ne obişnuim. În aparenţă, între unul şi altul nu există concesie când, în fapt, fiecare dintre noi facem acest compromis, clipă de clipă. Republica pretinde să sporească

[108] „Sistemul se învârte în jurul băncilor (...). Dacă vrei să se prăbuşească totul, du-te la banca la care ai depus şi retrage toţi banii.”, a zis Eric Cantona.

[109] Alain Badiou, Le rouge et le tricolore, Le Monde, 27 ianuarie 2015.

etosul egalitar prin elogiul măreţelor lucrări ale spiritului, apărând alte bogăţii, cele culturale, literare, artistice, mai degrabă decât bunurile comerciale. Aici suntem de acord. Dar în ce fel este o oarecare relaxare materială duşmanul vieţii spirituale?

MICA FENOMENOLOGIE A BANCNOTEI

Psihologii se întreabă de ce ne vine mai greu să rupem o bancnotă de 100 de euro decât cinci de 20. Fiindcă sentimentul pierderii este mai puternic în acest caz. Cum suntem obişnuiţi să ierarhizăm cifrele şi numerele, o lovitură zdravănă face, în sine, mai mult decât totalul micilor lovituri care o alcătuiesc. Astfel este adusă în faţă măreţia numărului celui mare, la fel cum un ofiţer plin de fireturi şi de decoraţii reprezintă un întreg corp de armată. Orice bancnotă ajunge până la noi sub două forme: boţită ca o cârpă sau călcată ca o cămaşă curată, strălucind, mirosind a cerneală proaspătă. Apoi se divide şi aceasta prin împăturire sau mototolire. Există deopotrivă oameni care-şi pun banii cu grijă în portofel, dar şi aceia care îi bagă de-a valma în buzunar. Avem tendinţa de a cheltui mai repede bancnotele vechi decât pe cele noi[110]. Prin urmare, banii murdari sunt cei vechi, cu aspect neplăcut, trecuţi prin prea multe mâini, banul curat fiind acela care abia a fost tipărit şi al cărui deţinător exclusiv te poţi închipui. Încă o formă a sentimentului absurd al proprietăţii, acest privilegiu al celui dintâi posesor, care ne însufleţeşte, deşi nu posedăm moneda decât pentru a o cheltui. Banul nu păstrează nimic, nici ca formă, nici ca

[110] Conform unui studiu apărut în octombrie 2012 în Journal of Consumer Research. Cf. Pierre Barthélémy, Le billet craquant vaut plus que le mou, Le Monde, 24 decembrie 2012.

substanţă, din sufletul proprietarului, exact invers decât un obiect. În principiu, e un lucru inert şi neutru. Încercăm însă să-l păstrăm, ataşându-ne de valorile mari. Mulţi se bucură să le simtă forma în buzunar (în argou numindu-se „mănei”), fâşâitul mătăsos, consistenţa mai mare sau mai mică, în funcţie de valoare. Sunt botezaţi, sunt porecliţi, de pildă Scalpa pentru fostele bancnote de 100 de franci cu chipul lui Blaise Pascal, Ben Laden pentru hârtiile de 500 de euro în Spania. Când vine vorba despre bani, tocmai ceea ce este palpabil, material este ceea ce ne permite să simpatizăm cu ei. Şi-atunci se însufleţesc, respirând sub degetele noastre. Spunându-ne: când sunt eu pe-aici, nu rişti nimic.

Opus portofelului burduşit cu cărţi de credit, portmoneul, modest, dezvăluie pe loc ceea ce reprezintă, receptaculul defavorizaţilor. În lumea bizantină, copilul Christos era comparat cu o monedă în matricea maternă: uterul Fecioarei Maria era un sipet plin cu aur[111]. La rândul lor, monedele au aparenţa acelor sume disponibile care pot fi cheltuite în voie. Micul zeu al puşculiţelor, când îşi face auzit clinchetul în locuinţa lui din porţelan sau din metal, produce o muzică plăcută urechilor. Bucuria regăsirii unei sume consistente plecând de la mărunţişul strâns cu grijă. Monedele zornăitoare sunt visteria care răsună şi se împrăştie cu zgomot, atunci când e deşărtată. Şi, în timp ce permite completarea eficientă a unei sume, înseamnă totodată şi sarcina unei materii care atârnă prea greu.

Inflaţia: momentul în care bancnotele de mai mică valoare ajung în starea de deşeu, de hârtie colorată. Comentând „devalorizarea monetară” din Austria, ca şi din Germania

[111] Citat în Marc Shell, L’art en tant qu’argent en tant qu’art, op. cit., p. 109.

anilor 1920, când un ou putea costa şi 4 miliarde de mărci, Stefan Zweig povesteşte că acelaşi ziar pe care dădeai 50 000 de mărci dimineaţa, seara costa 100 000, iar schimburile valutare de la 10 dimineaţa şi de la 5 seara puteau aduce beneficii de zece până la de douăzeci de ori mai mari[112]. Subţiate, trecute prin sute de mâini, bancnotele ajung într-o bună zi în categoria rebuturi: reduse aproape la nişte zdrenţe, nu ne mai farmecă. Până la urmă, nu sunt decât nişte „fâşii de hârtie cu valoare intrinsecă nulă" (J.K. Galbraith). Chiar dacă bandiţii de înaltă clasă, geniile finanţelor virtuale acţionează abstract, bogăţia nu se va reduce niciodată la o defilare de cifre pe ecran, ci va continua să se materializeze sub forma teancurilor de bani, a bijuteriilor, a ceasurilor de lux, a diamantelor. Micii spărgători nu se înşală atunci când, purtaţi de un instinct infailibil, continuă să ia cu asalt băncile, transporturile de bani şi de bijuterii. Doar n-or să fure o idee pură! Atâta vreme cât monedele vor continua să ne rupă buzunarele şi bancnotele să ne umfle portofelele, banii vor rămâne un fel de obiect la fel de palpabil precum ochelarii, telefonul, protezele. Banii lichizi, în acelaşi timp miniaturizaţi şi maniabili, sunt ceea ce rămâne din materialitatea monedei ori a bancnotei. Banul rămâne o ficţiune pe care avem nevoie s-o pipăim pentru a crede în ea.

Capitolul 4

America sau moneda spirituală

[112] Stefan Zweig, Le monde d'hier, Livre de Poche, 1996, p. 366.

„Credinţa este o anume încredere în ceea ce se nădăjduieşte şi lipsa îndoielii în legătură cu ceea ce nu se vede.”

MARTIN LUTHER

În aparenţă, totul e pe dos dincolo de Atlantic. În America, lui Dumnezeu îi plac bogaţii, nu şi săracii. Republica imperială îmbrăţişează Banul fără jenă. Mai mult: pare să fi stabilit o legătură aproape sacră între naţiune şi dolar, din moment ce pe fiecare bancnotă stă scrisă faimoasa formulare In the lord we trust (Ne punem credinţa în Dumnezeu). Cum s-o interpretăm? Ştim că inscripţionarea acestor cuvinte a răspuns traumei provocate de Războiul de Secesiune: autorizată în 1864 pentru gravarea pe monedele de 2 centi, a fost abolită ca fiind sacrilegiu, de către preşedintele Theodore Roosevelt, în 1907. Dacă vreo câţiva membri ai parlamentului s-au bucurat că Dumnezeu nu mai este amestecat în tranzacţiile lumeşti, pe alţii abandonarea formulei i-a supărat. Un deputat din Georgia afirma că guvernul nu ar trebui să emită „monedă necredincioasă”[113]. Eisenhower a restabilit deviza în anii

[113] Citat în Viviana A. Zelizer, La signification sociale de l’argent, cu o prefaţă de Jérôme Bourdieu şi Johan Heilbron, Seuil, 2005, p. 50. Jean-Joseph Goux afirmă că renunţarea la etalonul-aur a fost resimţită în Statele Unite ca un risc de exilare a Dumnezeului la un nivel inferior şi de creştere a influenţei statului asupra vieţii cetăţenilor. Ateismul monetar deschidea calea etatismului politic. (Jean-Joseph Goux, Les monnayeurs du langage, Galilée, 1984, pp. 188–190).

1950, înscriind formula sacră pe toate bancnotele şi monedele. Extraordinară mărturie a electoratului american care transformă marcarea banilor într-un act suprem! America, ţara legăturii dintre Dumnezeu şi poporul lui, a apărut „pentru a răscumpăra lumea şi a-i dărui libertatea şi justiţia” (Woodrow Wilson), pentru a reclădi istoria pe baze noi.

Dumnezeul din portofel: €/$

Acest destin excepţional se reflectă în toate, inclusiv la nivelul banilor: hârtia verde, purtând chipul grav al unui Părinte fondator, ştampilată cu Marele Sigiliu al Statelor Unite, face din bani un soi de confirmare superioară şi imparţială căreia doar valoarea îi diferă de la o bancnotă sau monedă la alta. Această valută de rezervă internaţională, as good as gold (la fel de bună ca aurul), încurcă, fără îndoială, tot restul lumii, conform cuvintelor secretarului Trezoreriei, John Connally, din 1971: The dollar is our currency and your problem (Dolarul este moneda noastră şi problema voastră). Formularea sa nu face altceva decât să dovedească supremaţia Americii. În 1988, Milton Friedman explica: „De ce să ne îngrijorăm [că America trăieşte pe credit]? Deficitul este evaluat în dolari, nu în lire ori franci. În ultimă instanţă, tiparniţa de bani e-a noastră”[114]. De unde şi capacitatea acestei naţiuni de a accepta o datorie de aproape 20 000 de miliarde de dolari,

[114] Le Monde, 8 noiembrie 1988, citat în Bernard Maris, L’argent du riche et l’argent du pauvre, în Roger-Pol Droit (coordonat de), Comment penser l’argent?, op. cit., p. 335.

fără a părea extrem de deranjată, deocamdată, întrucât debitorul şi creditorul par a fi una şi aceeaşi persoană.

Dimensiunile identice ale tuturor dolarilor sunt o enigmă: în cazul tuturor bancnotelor din lume, culorile şi suprafaţa diferă după valoare. Dolarul, având aceleaşi dimensiuni în toate cazurile, însemnă poate că aceeaşi doză de sacralitate este impregnată în toate mijloacele de plată, indiferent care ar fi cifra indicată: Dumnezeu se află peste tot, până şi în cele mai neînsemnate bancnote. Monotonia hârtiei verzi, de o teribilă simetrie, cu acvila ei imperială purtând în gheare pacea şi războiul, cu deviza în limba latină E pluribus unum (Din mai mulţi facem unul), cu trunchiul de piramidă deasupra căruia stă ochiul triunghiular, simbol masonic[115]: nu este vorba despre un tablou (deşi a ajuns aşa ceva pentru Andy Warhol), este un act fondator reiterat fără limite. Monedă măreaţă şi austeră, însemnând că a câştiga bani este cu totul altceva decât o distracţie vulgară: este o chestiune de cea mai mare importanţă. Şi nu este nevoie de un adaos pentru suflet, căci sufletul este în bancnota însăşi. Dolarul este o împărtăşanie de hârtie.

Ce contrast faţă de euro, ale cărui viniete, de mărimi şi culori diferite, nu mai reprezintă marile figuri ale Bătrânului Continent, Cervantes pentru vechea pesetă, Leonardo da Vinci pentru lira italiană, Goethe pentru marca germană, Pascal sau Richelieu pentru franc, ci poduri şi arcade, pe fondul unei hărţi a Europei, gigantică sală de aşteptare în care oamenii din lumea întreagă sunt invitaţi să se întâlnească într-un spaţiu fără frontiere. Această abstracţiune, mai mult sau mai puţin pestriţă,

[115] Despre constituirea dolarului, în excelenta carte a lui Malek Abbou, Fondements métaphysiques du dollar, Fage Editions, 2012.

vorbeşte despre voinţa de a construi un ansamblu politic plecând de la detaşarea de popoarele care îl alcătuiesc. Euro este un oximoron vizual care ţine să personifice ospitalitatea binevoitoare, chiar dacă păstrează pe reversul fiecărei monede o simbolistică naţională. Europa a dorit să se edifice prin reducerea naţiunilor care o compun, nu prin sinergia lor. Iată de ce, la şaisprezece ani după apariţie, euro încă nu are autoritatea vizată şi atrage împotriva sa atâţia oponenţi. Or, bancnotele spun şi povestea societăţilor care le emit, a gloriei şi a aspiraţiilor lor: Elveţia, de exemplu, îşi preamăreşte arhitecţii şi muzicienii, pe Arthur Honegger şi pe Le Corbusier; lira engleză ni-i prezintă pe regina Elisabeta, pe Charles Darwin, pe Adam Smith sau pe Elizabeth Fry, personalitate a filantropiei care a ajutat la ameliorarea condiţiilor de trai ale prizonierilor în secolul al XIX-lea. Banul cinsteşte măreţia unei culturi, faptele grandioase ale istoriei. Acolo unde dolarul îmbină verticalitatea cu reunirea într-un singur tot, monedă aleasă de Dumnezeu pentru a acoperi întreg pământul cu bancnote verzi, euro implică orizontalitate şi trasare de graniţe: valută fără chip uman şi mărginită de punţi, de pieţe vaste, euro cheamă la unitatea speciei umane, dar eşuează în a se impune la nivel mondial. Teoretizând Europa ca pe „un vid substanţial”, Ulrich Beck, sociolog german, a fost cel ce a văzut spaţiile de aşteptare din aeroporturi şi gări ca pe nişte locuri ale convivialităţii goale, rebotezată cosmopolitism. O monedă comună edificată în absenţa suveranităţii supranaţionale, o acţiune economică fără nicio legătură cu acţiunea politică este condangată la eşec[116]. Chiar dacă există instituţii emitente, nu există vreun principiu suveran care s-o garanteze. Europa se

[116] Cf., în legătură cu subiectul, Marie Cuillerai, Le capitalisme vertueux. Mondialisation et confiance, Payot, 2002, pp. 111–112.

visează puternică şi capabilă să facă faţă Americii. Numai că, dorindu-şi să iasă din istorie (unde în acest moment e întoarsă cu forţa), şi-a desacralizat mijloacele de plată. Pe bună dreptate s-a observat că nu a existat niciun fel de ceremonie oficială la apariţia monedei euro, lucru tradus printr-un grav deficit de simbolistică[117]. A fost neglijată solemnitatea unei apartenenţe colective în favoarea unei operaţiuni pur tehnice. Or, acest mod de a lansa moneda euro, eveniment care a atras după sine dispariţia monedelor naţionale, a suscitat peste tot un sentiment de deposedare.

La pol opus, dolarul se trage din două izvoare: din trecut, prin efigia Părinţilor fondatori, şi din cer, prin invocarea Domnului Dumnezeu, în aşa fel încât până şi cea mai mică tranzacţie este răscumpărată prin mirul Prea-Înaltului. În Statele Unite, economia este o ramură a teologiei. Dacă, în 1971, Richard Nixon a reuşit să pună capăt acordurilor de la Bretton Woods şi să deconecteze hârtia verde de aur, acest lucru a fost posibil întrucât Statele Unite au deja un etalon-aur: pe însuşi Dumnezeu. America de Nord devine astfel alianţa dintre rugăciune şi prosperitate, un materialism în mod constant spiritualizat, căci este binecuvântat de mâna Atotputernicului. Acolo bigotul este în egală măsură şi om de afaceri şi invers (reverenzii fac afaceri în timpul slujbei, în megachurches, şi asta fără pic de ruşine, ba poţi chiar să şi cumperi Prayers as you go, rugăciuni la pachet). Supremaţia dolarului dovedeşte că numai statul-naţiune, mic ori mare, rămâne suveran în

[117] „Guvernele ţărilor asociate în aventura euro nu au sesizat şansa istorică de a face din introducerea monedei fiduciare ziua inaugurării unei suveranităţi federale. Discursurile politice au fost foarte departe de necesara solidaritate a evenimentului.” (Michel Aglietta şi André Orléan, La monnaie: entre violence et confiance, op. cit., p. 312).

ultimă instanţă, contrar mitologiilor liberale sau anarhiste despre sfârşitul ţărilor. Banul nu anulează politica, se deduce în şi din ea. Prin dolar, America a dăltuit o adevărată monedă spirituală.

Transcendenţei imediate a dolarului îi corespunde imanenţa monedei euro care însă îşi caută, cu disperare, măreţia. Dolarul: monedă liturgică prin excelenţă; euro: monedă prozaică a unei arhitecturi neîmplinite. Naţiunile care compun Europa şi-au cedat de bună voie o parte din suveranitate Bruxellesului. Numai că Europa celor douăzeci şi opt de state nu a reconstruit o altă suveranitate, de tip federal, rămânând o piaţă lipsită de proiect politic, de guvern şi de armată. Această construcţie, capabilă să stabilească calibrul bananelor ori să impună compoziţia ciocolatei în douăzeci şi opt de ţări, nu poate merge până la a lua decizii care ţin de resorturile suverane ale statelor membre şi care sunt lăsate în grija capitalelor principalelor naţiuni. În fragilitatea sa, moneda euro nu este decât reflectarea acestei ezitări. De aici faptul că Franţei şi, mai departe, continentului european le este greu să-şi vadă viitorul în sensul unei proiecţii colective, în timp, cum se întâmplă în SUA, dar şi în ţări precum China, Rusia, India, Brazilia, unele dintre ele chiar chemate să facă istorie. Statele Unite există prin putere, Europa prin nostalgie. Statele Unite sunt un proiect, Europa un regret.

Noua biserică a celor prosperi

În 1913, Freud lega banul de sex, două obiecte ale duplicităţii care cer din partea psihanalistului o poziţie tranşantă: acesta trebuie să solicite onorarii de la pacienţi pentru a le îndepărta reticenţele în materie erotică[118]. Argumentul îţi trezeşte scepticismul: sinceritatea într-un domeniu nu atrage obligatoriu după sine echivalentul în alt domeniu. Dovadă francezii care, altfel gata oricând pentru dezmăţ, devin reticenţi când vine vorba despre probleme financiare; americanii, prolicşi în sensul veniturilor personale, rămân fără glas imediat ce sunt abordate chestiuni intime sau, din contră, intră în detalii cu o precizie de entomologi. Incriminarea sexului în campusurile de dincolo de Atlantic a luat în ultimii treizeci de ani o amploare năucitoare, orice relaţie intimă fiind considerată drept hărţuire sau viol. Nici consimţământul reciproc, nici vârsta celor îndrăgostiţi nu mai sunt luate în considerare. Orice penetrare este o potenţială infracţiune, ceea ce deschide drumul celor mai groaznice şantaje. Ambele sexe se consideră în stare de potenţială beligeranţă, asistate de judecători şi de avocaţi, a treia componentă indispensabilă a tuturor cuplurilor. Pe când în lumea musulmană bărbaţii sunt învăţaţi să se ferească de femei, care sunt spurcate şi perfide, în Statele Unite femeile sunt învăţate să se ferească de bărbaţi, consideraţi violenţi şi brutali.

Americanii acoperă suspiciunea faţă de erotism cu un apetit lipsit de măsură pentru câştig[119], care traduce

[118] Citat în Ilana Reiss-Schimmel, La psychanalyse et l’argent, op. cit., pp. 95–96.

[119] Cei mai avuţi 1% controlează aproape 33% din bogăţiile ţării, procentul cel mai ridicat de la Al Doilea Război Mondial încoace, pe când clasa de mijloc îşi vede veniturile scăzând ori stagnând. Cf. Robert Frank, Richistan, Crown Publishers, 2007, p. 242.

simpatia Creatorului faţă de ei. Întrebare capitală a calvinismului: la ce bun să mai faci bine dacă suntem deja mântuiţi? La ce bun să încerci să opreşti răul dacă suntem deja condangaţi? Credinţa nu se dovedeşte, ci este confirmată prin rezultate care, dacă nu aduc niciun răspuns irefutabil, totuşi îl sugerează. Printr-o deviere pe care nici Luther, nici Calvin nu ar fi putut-o prevedea, cei bogaţi au început să edifice pe faţă o Biserică, în Statele Unite, care să le ofere certitudinea aproximativă a mântuirii. Uitaţi-vă la ce spune John Rockefeller (1839–1937), cel care a înfiinţat Standard Oil, în pragul secolului XX: „Dumnezeu mi-a dat bani. Puterea de a câştiga este, cred eu, un dar de la Dumnezeu care trebuie dezvoltat şi folosit cât mai eficient pentru binele omenirii. Fiind dotat cu acest har, cred că este de datoria mea să câştig bani, tot mai mulţi bani şi să utilizez ce câştig pentru binele concetăţenilor, conform cu ceea ce-mi dictează conştiinţa[120].” Nu spunea oare Françoise Giroud, în Le Nouvel Observateur din 27 noiembrie 1987: „În Statele Unite îţi arăţi banii exact aşa cum maimuţele îşi arată sexul. Al cui e mai mare?” Din acest punct de vedere, jurnalista preferă ipocrizia franţuzească[121]. În schimb, dincolo de Atlantic, în mod cert cel fără avere nu este apreciat de Dumnezeu, iată de ce Statele Unite se arată reticente în privinţa elaborării unui stat providenţial după model european, chiar dacă şi peste ocean există un sistem de asistenţă socială (Welfare State care include 12% din populaţie). Una e să spui că bogaţii îşi datorează

[120] Interviu din 1905, Peter Collier şi David Horowitz, The Rockfellers, Holt, Rindhart and Winston, 1976, p. 48. Citat în Pascal Morand, Les religions et le luxe, op. cit., p. 66.

[121] Citat în Raymonde Carroll, Une histoire de singes et de malentendus, Communications, nr. 50, 1989, p. 197.

prosperitatea unei exigenţe divine, alta să explici că săracii îşi merită condiţia în funcţie de deciziile destinului. Aceştia nu ar trebui să fie supăraţi decât pe ei înşişi pentru greutăţile pe care le întâmpină, în loc să caute ţapi ispăşitori. „Cel mai bun lucru pe care-l putem face pentru săraci este să-i lăsăm în pace”, zicea Milton Friedman. Să nu uităm că America vede încă sărăcia prin intermediul problemei rasiale, după cum o subliniază şi celebra frază a lui Larry Holmes, fost campion mondial la box: „E greu să fii negru. Nu aţi fost niciodată negru? Eu am fost cândva, când eram sărac”.

Pentru protestanţi, după cum am văzut, să-ţi doreşti privaţiunea materială e semn de perversitate. Nu critica oare Benjamin Franklin, părintele spiritual al capitalismului american, fiu al unui fabricant de lumânări, pe „asceţii din mănăstiri, absurzi călăi ai lor înşişi”[122]? Călugărul, ca şi cerşetorul, insultă gloria lui Dumnezeu şi pângăreşte datoria de a-ţi iubi aproapele. În Statele Unite, a te îmbogăţi este o datorie patriotică. Principala preocupare a Americii sunt afacerile, va spune preşedintele Coolidge, la începutul secolului XX, unică modalitate de a proslăvi Creatorul şi de a-i valoriza creaţia. Revers al comandamentului luteran: în loc ca banul să fie recompensarea virtuţii, de acum înainte virtutea înseamnă să pui banii pe tapet. Chiar dacă, la sfârşitul secolului al XIX-lea, „baronii tâlhari”[123], după o viaţă de jaf, au sfârşit

[122] Benjamin Franklin, Avis nécessaire à ceux qui veulent devenir riches, Lux, 2012, p. 117.

[123] Apărută în Atlantic Monthly, în 1871, expresia îi desemnează pe acei industriaşi care practică exploatarea dementă a muncitorilor, coruperea oficialilor, controlul resurselor naţionale şi distrugerea concurenţei. Preşedintele Theodore Roosevelt îi considera „tâlhari ai marilor averi” şi a intervenit pentru a pune capăt monopolului lor.

prin a opta pentru filantropie, unii din fanfaronadă, ca John Rockefeller, alţii din mustrări de conştiinţă, precum Andrew Carnegie.

Protestantismul nord-american a alunecat în justificări exact prin acţiuni de genul celor pe care le reproşa Bisericii romane. Averea şi, prin urmare, fericirea de aici, de pe pământ, recompensează un mod de viaţă anume. Această autoelectivitate a celor bogaţi nu funcţionează fără aroganţă, întrucât este de esenţă religioasă. Tulburătoare răsturnare de valori pe care o vom ilustra printr-un exemplu geografic: la unul dintre capetele sale, Wall Street, străduţă închisă şi hipersecurizată din partea de jos a Manhattanului, din New York, dă în faţa bisericii episcopaliene Trinity Church. Pe de o parte putem vedea în asta simbolul lui Dumnezeu veghind asupra afacerilor, Bancherul sufletelor protejând bancherii profani. Dar, în acelaşi timp, este şi dovada că Bursa, New York Stock Exchange, l-a exilat pe bătrânul Dumnezeu într-o căsuţă din capul străzii, dolarul ajungând sfânta împărtăşanie materială. Este greu să ne hotărâm asupra interpretării corecte: nimeni nu are ultimul cuvânt.

CLUBUL SPERMEI NOROCOASE

Moştenitorul nu s-a străduit decât să se nască şi asta e tragedia lui. Aparţine „clubului spermei norocoase”[124]: existenţa îi este deja mestecată, predigerată. Insuportabilii „puşti ai bogătaşilor”, care-şi plimbă peste tot morga de clasă, se cred deasupra celorlalţi, călcând legile în picioare, siguri că tati şi mami vor veni să-i salveze în caz că dau de bucluc. Iată de ce o parte dintre ei transformă

[124] În Robert Frank, Richistan, op. cit., p. 118.

avantajul în blestem şi cad în patima drogurilor şi delincvenţă. Şi lor li se aplică vorbele baroanei Rothschild, de la începutul secolului XX, „trebuie să fii iertat pentru că ai mai mult”. Transmiterea unei mari averi, spunea Andrew Carnegie, este o sarcină insuportabilă pentru beneficiari, care rareori o folosesc cum trebuie[125]. Ce procent din patrimoniu să le dai copiilor atunci când eşti milionar? Chiar şi 1% sau 2% reprezintă sume uluitoare pentru muritorii de rând. În 2014 existau 2 325 de miliardari şi se consideră că, până în 2019, vor fi 53 de milioane de milionari: piaţa de descendenţi este enormă. Trebuie formaţi de la o vârstă fragedă pentru o astfel de mană colosală care-i poate băga în mormânt. Iată de ce atâtor oameni bogaţi (Sting, Bill Gates) le displace ideea de a-şi lăsa patrimoniul copiilor lor, preferând să-l investească în opere de caritate. Clişeul este cunoscut: cercul hidos al fraţilor şi surorilor dând târcoale ca nişte vulturi, aşteptând decizia notarului şi deschiderea testamentului. În care caz, a avea speranţe înseamnă a dori moartea propriilor părinţi.

Ce-i lipsea lui Faust, cel care şi-a vândut sufletul lui Mefistofel în schimbul tuturor plăcerilor? Iată: frumuseţea drumului, măreţia efortului, farmecul rezultatului. Numai banul câştigat ca rod al muncii îşi merită valoarea. Dacă toate dorinţele ne-ar fi îndeplinite, ba chiar anticipate, am fi morţi încă dinainte de a începe să trăim. Cine nu a luptat, nu a făcut foamea şi setea, nu va cunoaşte

[125] „Avem exemple de fii de milionari, pe care averea nu i-a stricat şi care, deşi sunt bogaţi, aduc mari servicii comunităţii. Astfel de oameni sunt sarea pământului, cu atât mai preţioşi cu cât, din nefericire, sunt rari.” (Andrew Carnegie, The Gospel of Wealth, North American Review, 1889; articol reeditat cu titlul The Gospel of Wealth and Other Writings, Penguin, 2006, p. 6).

niciodată voluptatea victoriei. Dacă aparţii unei dinastii, dacă eşti fiica sau fiul cuiva, trebuie să-ţi petreci întreaga viaţă recucerindu-ţi patronimul împotriva înaintaşilor, pentru a ţi-l apropria. Unica transmitere valabilă din generaţie în generaţie este aceea a spiritului, a cunoaşterii, a iubirii de oameni.

Numai că un moştenitor nu este condangat la a reproduce: poate opta pentru un alt drum, pentru părăsirea afacerilor sensibile ale părinţilor, pentru a pleca în lumea largă, precum filosoful Ludwig Wittgenstein, fiu de magnat german al siderurgiei, care a renunţat la avere în jurul anului 1913, cedând-o fraţilor şi surorilor lui. Adesea, succesiunea e secesiune. Tot aşa, un rebel, închipuindu-şi că sfâşie opresiunea, o prelungeşte împotriva propriei voinţe. Crezând că fracturează, de fapt se mulţumeşte să reitereze, dacă nu chiar să agraveze vechea ordine. Destin al prea multor revoluţii care nu au făcut decât să înlocuiască o dictatură cu alta. Autorii se doreau fie nişte nesupuşi şi s-au trezit conformându-se, fie fideli liniei prestabilite, dar, de fapt, au inaugurat o nouă istorie. Chiar şi cele mai generoase dispoziţii testamentare lasă o marjă de incertitudine, care e marja libertăţii.

Dincolo de nevrozele naţionale

O naţiune nu este cu adevărat mare decât dacă renunţă la prejudecăţi. Dacă Franţa ar fi fost o ţară ascetică, atunci am fi putut înţelege voinţa de a trimite banii în subsolul experienţei existenţiale. Numai că Parisul nu este Sparta,

ba chiar e capitala luxului şi a modei, aşa că dorinţa de a proclama sus şi tare valori superioare celor materiale nu stă în picioare în faţa experienţei de zi cu zi: se dă cu un strat de moralină peste apetitul pentru bunuri şi confort, apetit mult mai bine acceptat în Statele Unite. Edificiile noastre publice sunt palate ale vechiului regim, iar miniştrii noştri republicani se aşază în fotolii Ludovic al XVI-lea, printre stucaturi aurite şi pereţi lambrisaţi. Pentru a devaloriza ticălosul metal galben, ar trebui să lipsim de valoare meritul, munca, gustul pentru formele frumoase, eleganţa, plăcerea mâncărurilor bune, pe scurt să desfiinţăm întregul nostru patrimoniu naţional în beneficiul unei utopii a ascezei foarte îndepărtată de felul nostru de a fi. Trebuie totuşi să luăm notă şi să răsurnăm stereotipiile: chiar dacă americanii venerează banul, resimt totodată şi o furie puternică faţă de confiscarea acestuia de către o mână de oameni, după cum a dovedit-o şi mişcarea Occupy Wall Street, cu un destin efemer, însă; la asta se pot adăuga nenumăratele admonestări ale preşedintelui Obama legate de sfârşitul visului american, ucis de prea mari inegalităţi. America riscă să retrăiască, în formă capitalistă, experienţa feudală europeană, baronii financiari fiind noii ei aristocraţi, dar fără maniere şi fără sânge albastru. Pentru un european, fie el de dreapta sau de stânga, sistemul educaţional şi de sănătate american, costisitor, accesibil doar celor cu o anumită condiţie materială, proximitatea incestuoasă a Wall Streetului de Congres şi de Casa Albă constituie un scandal şi o enigmă.

Ceea ce stăvileşte, dincolo de Atlantic, apetitul egoist pentru bunăstare este patriotismul mesianic şi religiozitatea, valori care adună la un loc naţiunea în ceasurile de pericol. Dacă acest liant s-ar fisura într-o bună zi, s-ar naşte o explozie de violenţă agravată de enorma

circulaţie, acolo, a armelor de foc (300 de milioane). Daţi la o parte acest cadru teologico-politic şi republica americană se prăbuşeşte. În Statele Unite, spunea Tocqueville, săracii şi bogaţii împărtăşesc aceeaşi neliniştitoare poftă a bucuriilor materiale, temându-se că le-ar putea pierde[126]. Însă ceea ce uita să adauge este că tot acest apetit este cuprins de iubirea de ţară care transcende fiecare cetăţean, făcând din el un potenţial soldat în slujba patriei sale. Franţa şi America sunt suficient de complexe pentru a se putea ridica deasupra propriilor nevroze. Tot aşa cum există o tradiţie franceză a dispreţului faţă de bani, există şi una care elogiază comerţul şi industria, de la Montesquieu la Saint-Simon, trecând prin Voltaire, Tocqueville, Frédéric Bastiat (1801–1850), până la utopicul premarxist Charles Fourier, elogiator al bogăţiei contra oricărei tradiţii socialiste: pentru el, preafericitul ban traduce efervescenţa pasională, drept care celebrează în paginile sale „setea de aur şi undele râului plin de aur Pactolus”[127]. Până şi Proudhon, autor al celebrei sintagme „Proprietatea înseamnă furt”, face elogiul paradoxal al speculaţiilor şi preamăreşte Bursa atunci când aceasta sporeşte averea colectivă.

Atunci de ce în Franţa banii sunt condangaţi, după care sunt acceptaţi reticent, iar în Statele Unite sunt elogiaţi, după care se ivesc posibile restricţii? Pentru a sublinia valorile dominante ale fiecărei societăţi: Franţa se vede pe

[126] Tocqueville, De la démocratie en Amérique, Tomul II, Garnier-Flammarion, 1993, Capitolul X, p. 181 sqq.

[127] „Oricine dă de anunţul unei descoperiri, strigă de la primul cuvânt: şi-o să câştigăm bani? Pentru a satisface acest gust dominant, m-am preocupat de ceea ce aduce profit.” (Charles Fourier, Le nouveau monde amoureux, Presses du réel, 2013, p. 166).

ea însăşi ca fiind o ţară universalistă, dedicată artelor spiritului şi literaturii, America, drept un tărâm al oportunităţilor, unde fiecare cetăţean are dreptul de a se îmbogăţi după cum crede de cuviinţă. În acest al doilea caz sunt definitorii constituirea identităţii naţionale în jurul unei limbi venerate, unei pasionante circulaţii a ideilor, unei voinţe de a se adresa întregii lumi, cultul frontierei, apetitul autodepăşirii, certitudinea că fiecare american, câştigând bani, aduce un omagiu naţiunii care l-a văzut născându-se ori a ştiut să-l primească în sânul ei.

Fiecare popor, şi dintr-o parte şi din cealaltă a Atlanticului, ţine să aibă două lucruri contradictorii: protecţie socială pentru toţi, în Europa mai mult decât în Statele Unite, dar şi dreptul de a o duce bine şi, deci, mobilitate socială, profesională şi locuri de muncă pentru toată lumea. Americanii au ridicat la rang de mit figura lui self-made-man, individ prometeic care lasă în urmă trecutul şi devine creaţie a propriilor lui alegeri, fiu al lucrării sale. Banii sunt, aşadar, semnul libertăţii cucerite, nu al unei tradiţii căreia i te supui. America este una dintre puţinele naţiuni în care un extraordinar simţ al colectivităţii ţine laolaltă cetăţenii, fără a fi condusă doar de legile pieţei. Ceea ce ne fascinează, dar ne şi oripilează, dincolo de Atlantic, este conservatorismul moral cuplat cu o hipermodernitate: menţinerea, în numeroase state, a pedepsei cu moartea, efect al unui formalism juridic riguros, violenţa constitutivă a contractului social nu împiedică existenţa unui omniprezent sentimentalism, puritanismul coabitează cu o mare libertate a moravurilor, inegalităţile şocante, cu pofta de a întreprinde, tradiţionalismul familial, cu fascinaţia noutăţii. Acest arhaism este factorul care ţine republica bine sudată. În schimb, Europa, locul de naştere al socialismului şi al marxismului, nu este decât un spaţiu

mercantil, lipsit de proiect politic. S-a dedat, legată la mâini şi la picioare, deliciilor consumerismului, fără a tinde mai sus de atât. Franţa e încă mai sensibilă la ambivalenţa banului. America îl venerează, încadrată însă de limite stricte, patriotice şi religioase: dolarul lucrează întru grandoarea naţiunii americane şi a gloriei Dumnezeului calvinist, melancolic şi muncitor.

Condangăm banii în două moduri: pe de o parte ne pronunţăm în favoarea unei mai bune împărţiri a tortului, pe de alta, denunţăm existenţa însăşi a Viţelului de aur şi visăm să dispară. Şi nu încetăm să oscilăm ba într-o parte, ba în cealaltă: când banii curg în valuri, le denunţăm josnica materialitate; când lipsesc, când ne loveşte criza, vituperăm împotriva ansamblului sistemului[128]. Dublă poziţionare: dacă prosperă capitalismul, strâmbăm din nas în faţa preaplinului de urâţenie şi de mârşăvie; dacă se poticneşte, ne revoltăm împotriva reînceperii nedreptăţilor. Suntem supăraţi pe bogăţia materială fiindcă nu este decât exact ceea ce este: indispensabila prefaţare a libertăţii. Mai suntem supăraţi şi pentru că nu se întinde asupra tuturor. Această oscilare este marca ambivalenţei noastre.

În ansamblul ei, lumea este pe cale să devină protestantă (sau, cel puţin, să ajungă la o variantă puritană a protestantismului care face pui în SUA), crezând în virtuţile banului şi în ban ca virtute. Acest din urmă caz nu distruge însă dimensiunea politică, întrucât politica e cea care pune bazele legitimităţii monedei, simplă proiecţie a puterii

[128] „În SUA, cei 1% cei mai bogaţi oameni adună 22,5% din beneficii. Cei 0,1% cei mai avuţi americani adună 10% din venitul naţional, faţă de 2% acum douăzeci de ani, ceea ce înseamnă că au ajuns să câştige de o sută de ori mai mult decât media. (Sursa: Thomas Piketty).

naţionale. Dacă Europa ar dispune de o suveranitate oarecare, moneda euro nu ar trece printr-o asemenea criză. Întrebării lui Rousseau — „luxul şi confortul nu cumva sting, în sufletul omului, dorinţa de libertate?” —, Statele Unite îi răspund: nu. Dovadă intervenţionismul lor generalizat, uneori dezastruos, alteori indispensabil, şi postura lor intermitentă de „şerif” (Richard Haass) pe piaţa mondială. Tocqueville s-a înşelat descriind cetăţenii acestei ţări ca pe nişte sclavi ai bunăstării, pentru care sunt gata oricând să-şi sacrifice independenţa. De fiecare dată când a cerut-o situaţia, americanii şi-au suspendat gustul pentru afaceri în folosul imperativelor angajării (chiar dacă în asta se găseşte şi un interes economic). Au salvat cel puţin de trei ori libertatea lumii, în 1917, în 1944 împotriva nazismului şi în 1948 împotriva URSS, iar acum sunt în avangardă, alături de Franţa, Rusia şi Marea Britanie, în lupta împotriva jihadismului. Expansiunea, în patria lor, a unei economii de piaţă înfloritoare, nu le-a stins nici grija faţă de cei oprimaţi, nici ura faţă de sclavagism, cu riscul de a se lăsa antrenaţi, uneori, în excese. De unde putem deduce următoarea axiomă: o naţiune care blestemă banii e o naţiune pe care n-o prea poţi crede pe cuvânt şi care nu mai crede ea în propriul viitor. Ne contrazicem asupra mijloacelor, pierzând din vedere ţelurile. Or, scopul esenţial, dincolo de calculele personale, este întotdeauna civilizaţia.

COMPLEXUL SERVITORULUI DISCRET

Ce este banul, un stăpân rău ori un servitor bun? Expresia atribuită lui Horaţiu, reluată de Alexandre Dumas-fiul şi plagiată de atunci de mii de ori, ne ilustrează disconfortul. La fel ca în dialectica hegeliană a stăpânului şi a sclavului,

banul ar fi acel servitor recalcitrant pe care trebuie să-l ţii din scurt pentru a-l împiedica să te tiranizeze. Formulat mai întâi de Aristotel, acest proces de inversare a fost analizat de Marx într-un capitol celebru din Capitalul, în care arată că unui ciclu clasic marfă — bani — marfă îi succede, în capitalism, ciclul bani — marfă — bani, cei din urmă ajungând un scop în sine, independent de ceea ce pot cumpăra. Un statut indecis: oarecum scop şi oarecum mijloc. Prea fierbinte pentru a nu fi decât un instrument, prea trivial pentru a accede la demnitatea de valoare. Însărcinat să fluidifice relaţiile dintre oameni, se revoltă împotriva propriului statut, aspirând la rolul de stăpân intransigent. Ne va târî clipă de clipă către extravaganţă, oferind celor mai puţin recomandabile dintre poftele noastre modul de a se dezlănţui liber.

E totuşi prea facil să-i atribuim rătăciri care ţin de caracteristicile noastre. Numai noi hotărâm dacă ne înclinăm ori ba în faţa acestui demon. Nu ne ţine niciun geniu al răului sub papucul lui: conform dreptului penal, traderii nebuni sunt judecaţi după faptele comise, nu ca posedaţi iresponsabili, victime ale algoritmilor ultrarapizi. Banii nu ne obligă la nimic din ceea ce noi să nu fi conceput deja. E o fericire că oamenii i-au inventat, fiindcă astfel evită să se deteste pe sine. Pot arunca asupra banilor toate pasiunile care-i răscolesc, invidia, cupiditatea, meschinăria, desfrâul, orgoliul, transformându-le în virtuţi, instaurând ordinea socială, preschimbând alternativ avantajele în defecte şi defectele în avantaje. Banul, nebunie şi corupţie universală. Dar şi mai mare nebunie să vrei să te lipseşti de el.

O linie extrem de fină, imperceptibilă, separă banul ca scop de banul ca mijloc. Consumerismul şi publicitatea au drept obiect al muncii să şteargă în permanenţă respectiva

linie de demarcaţie. Când este necesar, o restabileşte propria noastră inteligenţă. Este, aşadar, de datoria noastră să ţinem situaţia sub control. Dar ca să se întâmple asta, banii trebuie să fie din abundenţă. „Banii pe care-i ai sunt un instrument al libertăţii, cei după care umbli, unul al servituţii.” (Rousseau) Raţionament eronat: pentru a avea bani, trebuie să-i cauţi, să-i câştigi, nu cad din văzduh ca mana cerească. Poate că banul e un valet, dar unul care mai întâi ne dictează condiţiile lui, pentru a ne da apoi ascultare. Indiferenţa faţă de bunurile lumeşti, predicată de moralişti precum Cicero, care era milionar, presupune să ai destui bani, în aşa fel încât să nu te mai gândeşti la ei. „Banii nu au nicio importanţă, important este să-i ai”, cum zice personajul Marguerite din filmul cu acelaşi nume[129]. Banii rămân un sinonim al libertăţii atâta vreme cât uităm de ei. Ne eliberează de orice nevoie, în afară de nevoia de a-i avea.

Partea a doua

Trei prejudecăţi privind Viţelul de aur

▬▬

Capitolul 5

Banul, stăpânul lumii?

[129] Interpretată de Catherine Frot în Marguerite, filmul lui Xavier Giannoli, 2015.

„Până la urmă, civilizaţia nu este decât triumful dorinţei de îmbogăţire asupra războiului.”

IAN MORRIS[130]

În romanul său Banii, care prezintă crahul unei bănci catolice cuprinse de demonul speculaţiei, în ultimii ani ai imperiului napoleonian, Émile Zola aduce în scenă un personaj minor, doamna Conin, „o adorabilă blondă, trandafirie şi durdulie”, soţia unui papetar din strada Feydeau, care după-amiezile îşi ia iubiţi temporari, „în ceasurile în care soţul ei cumsecade îşi punea la punct registrele, iar ea bătea Parisul, mereu după cumpărături”, fără însă a se vedea şi a doua oară cu vreun amant. Afaceristul Saccard, personaj principal al romanului, care a văzut-o ieşind dintr-un hotel alături de un tânăr, îi face, la rândul său, o propunere amoroasă. Femeia refuză politicos, bărbatul insistă şi-i oferă o sumă de bani, foarte mare. Doamna Conin continuă să refuze, explicându-i că-şi iubeşte soţul, că într-o bună zi se vor retrage ca posesori ai unei averi serioase şi că ea se oferă doar celor care-i plac, fie ei şi nişte „amărâţi”. Saccard e năucit: „Cum aşa?! Va să zică banii nu-ţi pot aduce totul? Uite o femeie pe care alţii o puteau avea pe gratis şi pe care el nu o putea avea, tocmai el, deşi punea la bătaie o sumă nebunească! Îl refuzase, pentru că făcea doar ce voia. Suferea crunt, în plin triumf, de parcă i s-ar fi strecurat o îndoială în privinţa

[130] War. What is it good for?, Farrar, Strauss and Giroux, 2014

puterii sale, o deziluzie tainică în legătură cu forţa aurului pe care, până atunci, o crezuse absolută şi suverană”[131].

Ultima iluzie romantică

Orice fiinţă are un preţ: în literatură, obiceiul de a stabili un preţ al indivizilor datează, în Franţa, de la Balzac, iar în Anglia, de la Jane Austen. Omul a devenit o maşină de socotit, i se stabileşte preţul şi face, la rândul său, acelaşi calcul în privinţa celorlalţi. Această manie contemporană cu progresele tehnice în domeniu se impune încă din secolul al XIII-lea, odată cu numerologia: trecerea de la cifrele romane la cele indo-arabe, folosirea cifrei zero, domnia „pantometriei”, sistem de măsură care triumfă în astronomie, ceasornicărie, balistică şi, mai ales, în arta războiului care dispune mii de oameni în dispozitiv, gata de luptă[132]. Epoca Luminilor, la rândul ei, răspândeşte ideea calculului plăcerilor şi pedepselor şi începe să evalueze activităţile umane prin avantaje şi costuri. Fenomenul cuantificării timpului şi spaţiului culminează, în secolul al XIX-lea, cu revoluţia industrială. Trupurile şi sufletele pot fi cumpărate, „civilizaţia a înlocuit peste tot Onoarea cu Banul”[133]. Balzac nu reţine din Revoluţie decât

[131] Émile Zola, L’argent (1891), prefaţă şi note de Gérard Gengembre, Pocket, 2009, pp. 293–294.

[132] Cf. Alfred W. Crosby, La mesure de la réalité, op. cit., p. 17, 18 şi pp. 53–54.

[133] Honoré de Balzac, Melmoth réconcilié (1835), în La maison Nucingen, precedat de Melmoth réconcilié, Folio-Gallimard, 1989.

raptul generalizat al bunurilor aristocraţiei şi clerului şi confuzia valorilor, care i-a urmat. Se minunează în faţa „omnipotenţei, omniscienţei, omniutilităţii Banului”[134], de parcă a fi descoperit piatra filosofală a noii omeniri. Dacă cele două principii active ale Comediei umane sunt aurul şi plăcerea, acestea ascund o mare ticăloşie: furtul, jaful, crima. Bogaţii sunt nişte piraţi respectabili, Balzac introducând în literatură dimensiunea notarială. Pentru el „destinele de precară amplitudine contabilă” (Bruno Tessarech) nu au nicio calitate ficţională.

Însuşi autorul Verişoarei Bette se omora cu munca pentru a-şi achita datoriile, fiind dovada vie a propriului sistem şi asta atât de evident încât am putea spune despre el: fără grija banilor, nici vorbă de mari romane (regulă cu nenumărate excepţii: Henry James, Edith Wharton, André Gide şi Marcel Proust). Totuşi, Balzac se înşală adesea în calculele lui. Matematizarea lumii abundă în deraieri, cifrele derapează: vezi găurile negre, de miliarde, din bugetele naţionale sau crahurile, minunate exemple de matematici ajunse la demenţă. Mari romane ale banului, ca atare, sunt puţine: banul nu e romanesc decât împletit cu alte pasiuni cărora le este amplificator ori oglindă. A vorbi despre bani înseamnă, întotdeauna, a vorbi despre altceva: despre fidelitate şi trădare, despre ascensiuni fulgerătoare, despre prăbuşiri spectaculoase. Indiferent la naşterea clasei muncitoare, la importanţă dobândită de munca productivă, Balzac anunţă şi anticipează monetizarea lumii. Îşi lansa cărţile ca pe nişte noi titluri de valoare (Bruno Tessarech), pentru a umple piaţa şi a-şi transforma cerneala în venituri.

[134] Honoré de Balzac, La maison Nucingen (1837), op. cit.

Iluzii pierdute: romantismul francez opune ca dogmă visurile eroice ale tinereţii vulgarităţii vârstei comerciale. Existenţa de după Revoluţie şi epopeea napoleoniană constituie traiectoria fatală de la speranţă la decepţie. Sub cerul cenuşiu al producţiei şi comerţului, visarea e străfulgerată şi poezia călcată-n picioare. Gloria lipseşte de la întâlnire, iubirile sublime se împotmolesc în meschinăria conjugală. Nicio rugă nu se împlineşte, nicio aspiraţie nu e recunoscută. Cu toate acestea, există o credinţă la a cărei înrădăcinare în cultura noastră a contribuit romantismul: aceea a omnipotenţei banului. Este exact acesta clişeul pe care ne propunem să-l punem în lumină aici, clişeu care bântuie în egală măsură marxiştii, stângiştii, precum şi creştinii, conservatorii şi liberalii.

Codificând tradiţia catolică, Sfântul Augustin descria trei mari păcate ale omului decăzut: libido dominandi, gustul puterii, concupiscentia, depravarea, avaritia, dragostea de bunuri materiale[135]. Numai că, adăuga el, fiecare viciu are capacitatea de a le înfrâna pe celelalte şi de a contracara perturbările. Gloria, puterea şi banii sunt la fel de josnice, dar utile prin puterea de a se neutraliza între ele. Ca nişte moderni ce suntem, am uitat de această artă a pasiunilor de a-şi conserva sănătatea şi am redus-o la o singură dimensiune: interesul. Talentul nostru de clinicieni, mai ales de la Karl Marx încoace, constă în a-l detecta prin toate resorturile maşinăriei umane. Tocmai interesul, mediu omniprezent, va triumfa şi va îndoi sub greutatea autorităţii lui toate lucrurile. Bancherii, finanţiştii, misiţii vor fi „stăpânii universului”, pentru a relua cuvintele lui Tom Wolfe din Rugul deşertăciunilor (1987). Gând

[135] Pe acelaşi subiect, studiul indispensabil al lui Albert Hirschman, Les passions et les intérêts, PUF, 2014.

consolator: dacă nu ar exista un stăpân al lumii, ar însemna că istoria înaintează orbeşte, iar noi suntem marionetele ei. Morala, credinţele, cunoaşterea, educaţia, autoritatea ar fi în felul acesta absorbite de Viţelul de aur, care ne-ar impune legea sa. Astfel, detaliază pertinent Michael Sandel, profesor la Harvard, domeniul activităţilor pe care le putem cumpăra creşte exponenţial: este, de exemplu, posibil să plătim nişte oameni care să stea la coadă în locul nostru şi la brutărie şi la spital (practica exista deja în Europa comunistă), să obţinem autorizaţii speciale pentru audienţele publice ale Congresului, oferind bani unor defavorizaţi, ne putem plăti pacienţii ca să-şi ia medicamentele, recompensa copiii când iau note bune la şcoală[136] sau când citesc o carte[137] (pe bună dreptate, în India familiile sărace care îşi trimit copiii la şcoală primesc o indemnizaţie, întrucât, făcând asta, se lipsesc de nişte braţe de muncă folositoare)[138]. În China este posibil să fie plătită o firmă care să prezinte scuze în locul nostru[139], iar în Germania să delegăm unei agenţii exprimarea încetării unei relaţii de dragoste fiindcă noi nu îndrăznim s-o facem[140]. Este cunoscut exemplul clasic şi hazliu al bătrânului care şi-a vândut casa contra unei rente viagere

[136] Cf. Roland Bénabou şi Jean Tirole, citaţi în Daniel Cohen, Homo economicus, prophète (égaré) des temps nouveaux, Albin Michel, 2012, p. 51.

[137] Cf. Michael Sandel, Ce que l’argent ne saurait acheter, cu o prefaţă de Jean-Pierre Dupuy, Seuil, 2014.

[138] Cf. Laurence Fontaine, Le marché. Histoire et usages d’une conquête sociale, Gallimard, 2014, p. 227.

[139] Ibid., p. 161.

[140] Cf. Pascal Bruckner, Le mariage d’amour a-t-il échoué?, Grasset, 2010.

şi care, regăsindu-şi subit puterile, şi-a îngropat unul după altul creanţierii[141]. Sau cel al agenţilor de asigurări de viaţă care, mizând pe decesul rapid al unor clienţi, s-au înfuriat constatând că aceştia tot nu au „ajuns la maturitate”[142]. Şi mai şocantă este obţinerea dreptului de a omorî, contra cost, lei sau rinoceri negri, specie pe cale de dispariţie.

Aceste exemple, mârşave ori caraghioase, ridică o adevărată problemă: în ce măsură comercializarea bunurilor le distruge acestora valoarea? Nu cumva publicitatea în şcoli perverteşte misiunea educaţiei naţionale? Astfel, a retribui copiii fiindcă au trimis o scrisoare de mulţumire înseamnă, evident, a sfida actul educativ, pregătindu-le parcă zile grele în viaţa socială[143]. Tot aşa, a plăti copiii dacă merg la şcoală (Roland Bénabou şi Jean Tirole), a le promite o recompensă dacă iau note bune, a le oferi, ca la Dallas, în şcolile de proastă calitate, doi dolari de carte citită[144] înseamnă a risca descurajarea celor mici, care vor ajunge la convingerea că părinţii nu-i consideră cu adevărat capabili[145]. Unele recompense modifică scara de valori. Este cunoscut exemplul celebru al unui director de creşă din Israel, care, observând că părinţii întârzie să vină să-şi ia copiii, s-a hotărât să le impună o amendă de zece dolari. Împotriva oricărei

[141] Cf. Le viager, film de Pierre Tchernia, după un scenariu de René Goscinny, 1972.

[142] Cf. Michael Sandel, Ce que l’argent ne saurait acheter, op. cit., pp. 216–218.

[143] Ibid., p. 111, Capitolul Incitations perverses.

[144] Ibid., p. 34.

[145] Roland Bénabou şi Jean Tirole, citaţi în Daniel Cohen, Homo economicus..., op. cit., pp. 51–52.

aşteptări, întârzierile s-au înmulţit: niciun imperativ moral nu mai reţinea părinţii, gata să plătească o sumă aproape egală cu preţul unei babysitter[146].

Pe bună dreptate invazia reclamelor pe ecrane, panouri publicitare de pe marginea drumurilor, dacă nu chiar pe frunţile ori pe braţele oamenilor, a ajuns să fie considerată insuportabilă. Dincolo de asta, fenomenul nu e o noutate, oamenii-sendviş există de mai bine de un secol, lucru care nu spune nimic împotriva banilor, ci a sărăciei care împinge o mamă de familie să îşi tatueze, de pildă, pe frunte numele unui cazinou pentru a putea plăti studiile fiului ei[147]. Aşadar, nu ticălosul metal în sine este de blamat, ci inegalitatea distribuirii lui.

BENJAMIN FRANKLIN SAU VIRTUTEA CAPITALULUI

Fiu al unui producător de lumânări din Boston, unul dintre cei şaptesprezece copii ai familiei, Benjamin Franklin este o personalitate a Epocii Luminilor: călător asiduu, ambasador în Franţa, în 1776, venit să ne ceară ajutorul în lupta împotriva Angliei, s-a aflat în apropierea lui Buffon, Hume, Voltaire, Mirabeau, Robespierre. Inventator al paratrăsnetului, al godinului şi al ochelarilor cu lentile bifocale, abolţionist înflăcărat, coredactor al Declaraţiei de Independenţă, este un personaj tipic pentru o vreme în care se credea că virtutea, bogăţia şi educaţia se pot

[146] Cf. Maya Beauvallet, Les stratégies absurdes, Seuil, 2009, citat în Daniel Cohen, Homo economicus..., op. cit., pp. 50–51. Acelaşi exemplu este reluat de Michael Sandel, Ce que l’argent ne saurait acheter, op. cit., pp. 117–118.

[147] Ibid., p. 266 sqq.

împăca. A fost cel dintâi care a propus o morală a banilor ca fundament al noii societăţi. În scrierile sale se prezintă ca un exemplum, în sensul dat de romani cuvântului, model de viaţă pentru construcţia self-made-man-ului, aşadar, pătruns de grija de a se dedica atât comunităţii căreia îi aparţinea, cât şi naţiunii americane. Îşi expune sfaturile economice în folosul tinerelor generaţii, atrăgându-le acestora atenţia să nu decadă în lene, delapidare, desfrâu, lăcomie, îndatorare. Recomandă femeilor să înveţe contabilitate, mai utilă decât muzica şi dansul, pentru a se putea apăra de înşelătoriile celor de rea-credinţă. Îndeamnă tineretul să se îmbogăţească, întrucât numai prin muncă, seriozitate şi cinste poţi deveni un bun cetăţean. Îşi pune întreg talentul în serviciul celorlalţi şi se întreabă la sfârşitul fiecărei zile: ce bine am făcut azi, cu ce m-am dovedit un cetăţean folositor? S-a născut sărac şi o mărturiseşte fără să se ruşineze, fericit că a urcat treaptă cu treaptă până la poziţia pe care o ocupă.

Inventează autobiografia financiară şi pune la punct reguli de prudenţă în afacerile vieţii de zi cu zi. Cartea sa Almanahul sărmanului Richard se declină în aforisme simple: „Să te culci devreme şi să te scoli devreme aduce sănătate, avere şi înţelepciune”[148]. Azi pot părea nostime aceste platitudini, această biblie a bunului american de la începuturi, în prezent cu totul uitată. Tot în această carte Franklin îşi imaginează pericolele la care expune îmbogăţirea: gustul pentru lux, lipsa de măsură, vanitatea care ne împinge să ne conformăm părerii altora, căci „ochii celorlalţi sunt ochii care ne distrug”[149]. Nădăjduieşte

[148] În Benjamin Franklin, Avis nécessaire à ceux qui veulent devenir riches, op. cit., p. 257.

[149] Ibid., p. 273.

să zăgăzuiască respectivele vicii printr-o disciplină simplă, măsură şi economie. Pentru el, banii nu pot fi disociaţi de etică. Or, după moartea lui, banii şi înţelepciunea vor fi despărţite pentru totdeauna. A venit vremea să ne gândim să le apropiem din nou.

Banul e mereu pe locul al doilea

Banul are această fermecătoare proprietate de a fi făcător de minuni, transformând imposibilul în posibil. Dar se cască un hău între această forţă concretă şi fantasma omnipotenţei. În orice om cu bani există, mai întâi, un copil care crede în basme, în djinnii din legende, un eu pătruns de sfârşeală, pradă celor mai infantile visuri. Stă dovadă mărturia lui Jeffrey Skilling, fost preşedinte-director general la Enron, condangat pe 21 iunie 2013 la paisprezece ani de detenţie pentru fraudă, complot şi încălcare a obligaţiei de confidenţialitate: „M-am gândit mult la ceea ce s-a întâmplat. Numai banul contează. Cu el cumperi loialitatea. Sentimentele nu se mai pun la socoteală. Cu bani se obţin performanţele”. Ceea ce frapează în aceste cuvinte nu este cinismul, ci naivitatea sa: măcar de s-ar putea cumpăra cu bani loialitatea şi fidelitatea! Speranţa că, ajutaţi de ei, am putea ieşi din condiţia noastră este o himeră împărtăşită şi de cei care-i laudă, şi de duşmanii lor. Dublă eroare simetrică: fie li se minimizează rolul, fie li se supraestimează.

Chiar dacă pot face multe, nu pot face totul, fiind întotdeauna la ordinul capriciilor noastre, însă niciodată

sursa lor. Nu banii creează narcisismul, voinţa de putere, prozelitismul religios sau politic, inegalităţile de clasă, mobilurile amorului propriu. Aşadar, braconajul financiar impietează asupra terenului virgin al marilor sentimente, al onoarei, al ingenuităţii? Ce glumă bună! E cel mult un accelerator, niciodată cauză primordială. Piaţa ne pătrunde în vieţi cu complicitatea noastră şi nu ne-ar cuceri sufletele dacă acestea nu ar întâmpina-o ca pe un eliberator. Iar ea începe prin a ne pune lumea la dispoziţie, oferindu-ne stiluri de viaţă, experienţe bazate pe comoditate şi urgenţă. O organizare gigantică se mulează şi după cele mai mici dorinţe ale noastre, ba chiar le-o ia înainte. Bucuria banilor e una dublă: ne lasă timp, ne fereşte de demersuri plictisitoare, dar, mai ales, dăruieşte fiecăruia, democratic, sub formă de prestatori de servicii de coaching sau concierge, avantajele pe care, odinioară, servitorii, birjarii, şoferii, majordomii, bucătarii le ofereau stăpânilor lor şi asta fără vreo obligaţie morală sau afectivă, întrucât nu rămâi dator nimănui. Ce este serviciul în vremea democraţiei? O servitute remunerată în care, uneori, îi tratăm pe cei care ne servesc cu o lipsă de ruşine fără limite. Cu o diferenţă: este întotdeauna cu putinţă ca persoana în cauză să plece. Serviciul este un contract, nu un titlu de proprietate. Tot ceea ce era supus aşteptării sau raporturilor ierarhice poate fi preluat de persoane specializate: sarcinile administrative, menajere, supravegherea copiilor, îngrijirea vârstnicilor. Într-un univers democratic care promite accesul tuturor la aceleaşi bunuri, plata permite obţinerea, înaintea celorlalţi, a ceea ce se doreşte. Plăcerea scurtării circuitului: ajustează oferta după cerere, permite satisfacerea instantanee a dorinţelor.

Societăţile noastre adaugă doi factori: concurenţa şi conformarea. Una reglementează relaţiile de competiţie dintre persoane sau firme şi nu cunoaşte altă sancţiune decât succesul sau eşecul. Cealaltă schiţează un model contractual simplu şi seducător, valabil pentru orice tip de relaţie. De o parte, munca înverşunată şi neplăcerea rivalităţii, de cealaltă, uşurinţa de a ne satisface fără greutate şi cea mai neînsemnată poftă. Problema se complică prin relaţia de echivalenţă dintre piaţă şi eul văzut ca mică întreprindere: lucrând la dezvoltarea personală, maximizând talentele, individul ascultă de aceleaşi principii ale utilităţii şi raţionalităţii precum cele dictate de economie. Fiecare devine un capital de fructificat, iar capitalismul, din punct de vedere cultural, stimulează şi însoţeşte individualismul care-i asimilează ritmurile şi profită de supleţea şi flexibilitatea sa. Astfel, pentru a utiliza un exemplu extrem, starurile showbizului, Jay Z, Beyoncé, Oprah Winfrey, Martha Stewart, Madonna, David Bowie (care a intrat pe piaţa obligaţiunilor în 1997) devin propriile lor branduri şi se propun ca modele de existenţă. Banii nu doar ne simplifică raporturile sociale, dar ne şi convertesc în entitate economică obligată să se vândă, să se comercializeze, întrucât sinele a ajuns o valoare ca oricare alta, supusă legii creşterii şi descreşterii.

Constatarea trebuie totuşi temperată. Dinamica ori stagnarea industrială sunt determinate de cultură, de relaţiile sociale înţelese în sens larg. Iată de ce, în sensul strict al termenului, nu au existat niciodată crize economice, ci numai crize spirituale sau morale. Paradoxul mâinii nevăzute a fost astfel reformulat de Schumpeter: pentru ca vulgarul plumb al interesului egoist să se transforme în aur, trebuie să fie încadrat de instituţii şi

persoane (judecători, poliţişti, politicieni, funcţionari) ale căror scopuri, puse în serviciul binelui public, nu au nimic în comun cu acelea ale aşa-numitului homo economicus. Pentru a relua limbajul Epocii Luminilor, cutumele, un anume tip de om şi de moravuri, spiritul unei naţiuni sunt cele ce primează, iar dimensiunea economică este întotdeauna numai o derivată. Capitalismul nu funcţionează decât canalizat de către stat, tradiţii, uzanţe ce scapă de oricare altă logică. Şi asta întrucât societatea nu poate fi în întregime de piaţă, în timp ce economia poate. Suprapunerea exactă dintre cele două ar conduce, probabil, la dezintegrarea reciprocă. De exemplu, un spital nu supravieţuieşte decât prin devotamentul nemaipomenit al personalului său, care nu face economie nici de timp, nici de generozitate faţă de pacienţi. Ar fi vai de pielea pacientului dacă numai dorinţa de câştig ar conduce mâna infirmierelor (care rămân scandalos de prost plătite; ar trebui, printr-o optică fourieristă, să se inverseze scara salarizării şi să se remunereze cu bani grei meseriile cele mai ingrate). Nu există niciun colţ din această lume care să fie condus numai de legea profitului. Chiar şi foarte capitalista Americă, după cum am văzut, echilibrează elogiul liberei iniţiative printr-un patriotism suspicios, printr-o omniprezentă religiozitate şi printr-un simţ ascuţit al solidarităţii. Banul este o maşinărie atee capabilă să vândă orice, dar incapabilă să ţină oamenii legaţi între ei. Adevărata legătură se făureşte pe termen lung, într-o comunitate de cetăţeni care împărtăşesc acelaşi destin şi care participă la o creaţie colectivă care îi depăşeşte.

La ideologia de dreapta, există un raport consubstanţial între liberalismul economic şi conservatorismul politic: cu cât tehnologia şi informaţia par a face legea, cu atât se încearcă încadrarea lor în reguli stricte, apărarea familiei,

a moralităţii şi a religiei. Cum regulile pieţei nu pot fi împiedicate, se înfrânează instinctele individuale. Calculul de stânga e invers, această ideologie dorind să reducă la tăcere apetitul economic, pentru a elibera dispoziţiile personale. A repartiza tuturor prosperitatea, în aşa fel încât fiecare să se poată zbengui în personala grădină a raiului şi să nu-şi refuze nicio plăcere. Fiecare parte luptă cu o contradicţie fundamentală.

O frontieră mobilă

Schimbarea faţă de vechiul regim este faptul că nimic nu mai merge de la sine: în numele libertăţii şi al egalităţii ne-am aruncat în criză ritualurile, felul de a trăi, codurile de politeţe. Înseşi valorile noastre fac de acum obiectul discuţiilor, pe când mai înainte acestea cădeau din cer, impuse de Dumnezeu sau de tradiţie. În context, piaţa se propune ca soluţia-miracol a exigenţelor, individuale ori colective, interzise de lege sau limitate de cutumă. Iar dacă a ajuns să se strecoare până în cele mai delicate activităţi umane (gestaţia pentru o altă persoană, adopţie, trafic de organe etc.), aceasta se întâmplă întrucât se prezintă drept aliat al dorinţelor noastre cele mai infantile, şoptindu-ne că nu trebuie să renunţăm la nimic. Se grefează întotdeauna pe aspiraţii fundamentale, propunându-şi să le satisfacă prin ocolirea legislaţiei, agitând stindardul libertăţii. Or, tocmai aceste aspiraţii trebuie contestate, nu intermediarul. Piaţa intervine ca ultim resort, atunci când deliberarea, consensul sau alegerile au eşuat în a satisface deziderateleindivizilor.

Astfel, în faţa sterilităţii multor cupluri, economiştii propun femeilor care îşi doresc să avorteze din motive personale, să păstreze copiii pentru a-i scoate ulterior pe piaţă, sau studentelor cu grijă selecţionate să doneze ovocite contra sumei de 50 000 de dolari[150]. Dacă acest baby business este în plină expansiune, cu cereri variabile în funcţie de sex, rasă, culoare a ochilor, inteligenţă, fenomenul are loc şi fiindcă dorinţa de a avea copii a ajuns una dintre aspiraţiile cele mai scumpe ale societăţii. Plata permite accelerarea procedurilor, amplificarea gamei de opţiuni oferite părinţilor în aşteptare. Nu asigură însă cu nimic relaţiile care se vor crea între părinţi şi sugar şi nici nu anticipează calitatea vieţii acelei viitoare fiinţe omeneşti. Sistemul contra cost este de fiecare dată nu un declanşator, ci o înlesnire care serveşte nemăsuratelor noastre pofte, fără a pune întrebări asupra legitimităţii lor. Este invocată ca soluţie miraculoasă, numai că este o soluţie problematică.

Pe tot globul, democraţiile trăiesc de un secol încoace contracţia domeniului interdicţiilor şi lărgirea sferei libertăţilor. Această extindere, însă, nu poate fi lipsită de limite fără a provoca anarhie sau dezintegrare. Democraţia este într-adevăr universul adevărurilor revocabile, dar numai până la un anumit punct. În regimul nostru democratic, licitul, cu excepţia interdicţiilor fundamentale care sunt crima, incestul, violenţa, sclavia, ţine numai de voinţa noastră, chestiune ameţitoare întrucât deţinem clipă de clipă puterea de a decide ce este admisibil şi ce nu. Nu mai există un mântuitor suprem care să ne lumineze, ci o confruntare de idei mai mult ori mai puţin

[150] Cf. Richard Posner şi Elisabeth Landes, The economics of the baby shortage, The Journal of Legal Studies, University of Chicago Press, 1978.

amabile. În faţa cererilor nesocotite venind dinspre persoane ori grupuri private, important este să fie limitate zonele în care banii nu s-ar putea impune fără a provoca pagube: şcoală, justiţie, politică, procreare, servicii publice, dar şi oceane, pământ, spaţiu extraterestru. Întrucât doar printr-o decizie colectivă, care trebuie negociată şi renegociată cu fiecare generaţie, poate fi stabilită graniţa dintre ce poate fi obiect al comerţului şi ce nu. Dacă frontiera dintre ceea ce-şi doresc unii şi ceea ce societatea refuză e mobilă, înseamnă că respectiva frontieră e de importanţă capitală, iar a o distruge ar însemna să ne sinucidem. Căci ea singură ne permite să hotărâm ce tabuuri trebuie menţinute şi ce rezistenţă trebuie opusă cererilor deseori demente ale unor indivizi ori grupuri de lobby. „E mai bine să-ţi înfrângi propriile dorinţe decât ordinea lumii” (René Descrates). Aşa arată abisul libertăţii.

Evident că nu totul este de vânzare, că piaţa nu poate înlocui legăturile politice, educative, de dragoste, pentru a se aplica tuturor domeniilor vieţii publice. Şi se şi doreşte să nu reuşească, deşi utopia unui Hayek în această privinţă este la fel de naivă ca aceea a comuniştilor. Numai că trebuie să ştii să ierarhizezi ameninţările şi să nu pui pe acelaşi plan practica autorizaţiilor speciale obţinute contra cost, spaţiile publicitare din toaletele publice sau lucruri mult mai îngrijorătoare, precum cumpărarea de voturi în timpul alegerilor ori coruperea unor judecători. Sau posibilitatea manipulării ori influenţării puterii, ca în Statele Unite, unde Curtea Supremă a autorizat, începând din 21 ianuarie 2010, firmele şi sindicatele să finanţeze liber campaniile electorale. Fără a uita industria nemuririi promise celor bogaţi care îşi rezervă spaţii de „parcare” pentru organe vitale clonate, criogenizându-şi creierele în

speranţa că vor supravieţui contemporanilor lor. Incomparabile orgolii dintre care cele din urmă compromit ansamblul contractului social. Ce e şocant aici? Că multe lucruri se pot obţine prin intermediul banilor zornăitori şi atârnând greu la cântar sau că naţiuni întregi rămân sub ameninţarea mizeriei, înfometării şi violenţei? Că pe anumite autostrăzi din California, automobiliştii, pentru a putea trece pe banda din stânga, cu trafic mai fluid, recurg la serviciile prostituatelor bătrâne[151], întrucât sunt necesare cel puţin două persoane în maşină pentru a avea respectivul drept, sau că o grămadă de tineri nu pot ajunge să facă studii serioase din lipsă de mijloace materiale? Iată problema moraliştilor: se simt ofensaţi de fleacuri pentru a nu fi indignaţi de lucruri abominabile. Intransigenţa li se opreşte la nişte detalii, pentru a nu vedea tot ce poate fi mai rău.

ANTICAPITALISMUL CA RENTĂ

Anticapitalismul actual reprezintă convergenţa a trei avantaje teoretice: clarviziunea, anatema şi profeţia. Ţi se permite să explici totul, să critici totul, să prevezi totul. Cei care-l profesează beneficiază de o luciditate superioară cuplată cu o viziune strategică. Constituie un program de viaţă pentru mai multe generaţii, cu atât mai mult cu cât deja integrează noi cauze, printre care problema mediului. A putea să legi criza climatică de critica pieţei însemnă să dai o lovitură dublă, lărgind câmpul de prospectare la întreaga planetă. În demonologia actuală, capitalismului joacă rolul Satanei din Europa medievală. Iar lista crimelor sale e cu fiecare zi tot mai lungă. I se impută tot ce merge

[151] Exemplu oferit de Jean-Pierre Dupuy în prefaţa la cartea lui Michael Sandel, Ce que l’argent ne saurait acheter, op. cit., p. 15.

rău. Dar chiar şi în tabăra duşmanilor lui, triburile sunt nenumărate, găsind acolo: nostalgici ai comunismului (Alain Badiou, Etienne Balibar, Jacques Rancière, în Franţa), critici ai modernităţii (Slavoj Zizek, în Slovenia, Toni Negri, în Italia), conservatori antiliberali (Jean-Claude Michéa), mesianici catastrofişti (Immanuel Wallerstein, în Statele Unite), ecologişti radicali, partizani ai descreşterii economice (Naomi Klein, Nicolas Hulot sau Jean-Pierre Dupuy), credincioşi (papa Francisc, salafistul Tariq Ramadan), mişcarea roşu-brun (Frontul Naţional al lui Marine Le Pen, Frontul de Stânga al lui Jean-Luc Mélenchon, Noul Partid Anticapitalist al lui Olivier Besancenot). Totuşi, ceea ce frapează la aceşti gânditori, economişti, oameni religioşi este în ce măsură ura lor faţă de capitalism este însoţită de pasiunea pentru sistemul pe care vor să-l dărâme: căci sunt contra, absolut contra. Ţin să-l menţină pentru a-şi oferi plăcerea de a-l denunţa. De două secole spiritele luminate ne tot bat la cap cum c-o să moară sistemul. „E aproape de sfârşit”, încă mai zicea în iulie 2013 Immanuel Wallerstein într-un interviu din L’Humanité. Doar că sfârşitul acesta nu se mai sfârşeşte odată. I se aşteaptă căderea cum alţii îl aşteptau pe Mesia şi, dacă întârzie să se întâmple, nu e decât o amânare pentru anul următor. Toate dezminţirile devin tot atâtea mijloace de a reanima credinţa în certitudinea dispariţiei. Să nu avem încredere în cuplul strâns legat capitalist-contestatarul său: furia îi lasă lipiţi unul de altul, cel de-a doilea întărindu-l pe cel dintâi prin criticile violente. Radicalismul este întotdeauna o dovadă de neputinţă şi este îmbrăţişat atunci când toate speranţele au murit.

Dictatura banului era mai rea pe vremuri

Iată un clişeu colportat de cele mai importante personalităţi: istoria modernă va marca înfrângerea gratuităţii. Încă din secolul al XVIII-lea, observând influenţa bancherilor şi a noilor îmbogăţiţi ai Angliei, s-a născut îngrijorarea de a vedea banul devenind „o legătură mai durabilă decât onoarea, prietenia, relaţia dintre părinţi şi copii ori dintre rudele de sânge sau unirea sufletelor” (Bolingbroke)[152]. Încă din acea perioadă, teoreticienii liberalismului în frunte cu Adam Smith au dezvăluit, contrar lui Montesquieu şi a teoriei sale despre „blândul comerţ”, slăbirea spiritului marţial, diminuarea inteligenţei, dispreţul faţă de educaţie[153]. Pe scurt, a clădi o societate numai cu ajutorul comerţului, a-l impune ca terţ în toate relaţiile, însemna pe vremea aceea a construi castele din nisip. Poate că pare supărător dacă reamintim un număr de banalităţi: nici în ziua de azi, la fel ca mai demult, nu pot fi cumpărate iubirea, prietenia (poţi închiria corpuri şi ascultare, dar nimic mai mult), funcţiile publice, onorurile, dorinţa, stima celorlalţi. Dictatura banului era mai rea în veacurile trecute: prin sclavagism sau căsătorie forţată, fiinţa omenească putea fi vândută în totalitate, fără posibilitatea de eliberare. În Grecia de dinainte de Solon, puteai fi luat în proprietate ca orice marfă, dacă nu-ţi plăteai datoriile. Unii împăraţi şi-au cumpărat tronul, precum Carol Quintul. Practica răscumpărării constituia, în

[152] În Isaac Kramnick, Bolingbroke and his Circle. The Politics of Nostalgia in the Age of Walpole, Harvard University Press, 1968, p 73, citat în Albert Hirschman, Les passions et les intérêts, op. cit., pp. 55–56.

[153] Citat în Albert Hirschman, ibid., p. 97.

Evul Mediu, principala sursă de venit a nobilimii, jaful şi prada luată de la duşmani fiind punctul de atracţie al bătăliilor, căci armurile şi săbiile cavalerilor ucişi erau revândute, iar familiile acestora întemniţate, eliberarea fiind condiţionată de sume consistente. În sfârşit, existau ordine religioase specializate în răscumpărarea prizonierilor creştini din mâinile piraţilor barbari. În secolul al XIV-lea, regii Angliei Eduard al II-lea şi al III-lea şi-au trimis prietenii ca ostatici până când au putut plăti ce datorau. În 1340, arhiepiscopul de Canterbury a fost expediat în Brabant drept gaj pentru nişte datorii ale suveranului său[154]. Cât despre regele Ioan cel Bun, învins în bătălia de la Poitiers, în 1356, nu a fost eliberat decât după achitarea unei răscumpărări de mai multe milioane de scuzi, lucru care a ruinat regatul şi a împins monarhul să creeze francul.

Chiar şi Dante a lansat o diatribă împotriva rapacităţii nobilimii, preoţimii şi burgheziei urbane în Trecento, secolul al XIV-lea italian[155]. Pasiunea jocurilor de noroc, denunţată de moralişti, ajunsese feroce în Amsterdamul secolului al XVII-lea: se paria peste tot, în tripouri, lupanare şi palate, pe sexul unui copil care stătea să se nască, pe norocul unei expediţii hazardate, pe moartea probabilă a unui mare nobil, pe propria speranţă de viaţă, pe ravagiile ciumei, şi asta în toate clasele sociale[156].

---

[154] Exemple date de Georg Simmel, Philosophie de l’argent, PUF, 1999, p. 471.

[155] „Nu visează decât să adune bani într-atât încât aproape că s-ar putea spune că sunt consumaţi ca de o flacără de dorinţa de a poseda.” (Dante citat în Werner Sombart, Le bourgeois, op. cit.).

[156] Cf., în legătură cu acelaşi subiect, lucrarea magistrală a lui Simon Schama, L’embarras de richesses, Gallimard, 1991, p. 466.

Tulipomania din Olanda, din aceeaşi vreme, un soi de ambalare erotică ironizată de La Bruyère când a cucerit şi Franţa, a împins grupuri întregi de populaţie la ruină din cauza câtorva bulbi ai acestei flori sosite din Orient şi pe care toţi ţineau s-o colecţioneze. A fost o toană internaţională[157]. Deja orice obiect, până şi un bulb, însă bulbul unei flori ridicate la rang de operă de artă şi care valora mai mult decât aurul şi diamantele, putea înnebuni lumea, putea genera comerţ şi entuziasm colectiv.

În prezent, tocmai în ţările necapitaliste şi nedemocratice bântuie formele cele mai degradante de dominare, care acţionează inclusiv asupra copiilor. Să ne amintim că sclavia (şi cele două înlocuitoare ale ei, iobăgia şi contractul de angajare[158]) a fost abolită acum ceva mai bine de un secol, pe când intra în funcţiune economia de piaţă, şi că a fost reluată în secolul XX, prima dată de Revoluţia bolşevică din 1917, cu lagărele ei de reeducare şi cu gulagurile în care au pierit milioane de oameni (imitate mai apoi maoist în China şi polpotist în Cambodgia), o a doua oară de regimul naţional-socialist, după 1933, în Germania, prin lagărele de concentrare şi exterminare unde deţinuţii munceau până la epuizare. În

[157] Cf., în acelaşi sens, Laurence Fontaine, Le marché, op. cit., Capitolul VII, La „bulle” des tulipes ou les jeux de la distinction, du pouvoir et du hasard dans la formation des prix, p. 288 sqq.

[158] Sclavia a fot abolită în Rusia în 1861, în Tibet în 1959, în Nepal în 1960. Indentured servants erau acei muncitori necalificaţi care, în perioada colonială, ajungeau dependenţi de stăpânii lor până la rambursarea sumelor împrumutate de la aceştia. Mexicul secolului al XIX-lea admitea contractul de servitute pentru datorii rambursabile în 99 de ani. Acest gen de contract este şi acum valabil pentru muncitorii străini, mai ales în ţările din Golf, unde se practică încă o anumită formă de sclavie.

acelaşi spirit, Nicolae Ceauşescu, la sfârşitul anilor 1970, a „vândut” Germaniei Federale mai multe zeci de mii de cetăţeni români de origine germană, iniţiind o afacere bănoasă care, la vremea respectivă, a adus puterii comuniste mai bine de un miliard de mărci. Fiecare român de îndepărtată ascendenţă germană trebuia să plătească o taxă pentru a emigra, sub pretextul că rambursează educaţia oferită de stat. Statul islamic, la sfârşitul lui 2014, a restabilit sclavia pe teritoriile pe care le controlează, fixând următoarele baremuri: o fetiţă creştină sau yazidită, de la unu la nouă ani, face 138 de euro, fată între zece şi douăzeci de ani, 108, femeile de la douăzeci la treizeci de ani, 69 şi aşa mai departe, descrescător, pentru ca, după cincizeci de ani să nu mai valoreze nimic. Costă mai mult dacă au ochii albaştri[159].

Un factor de civilizaţie

Criticile aduse comercializării lumii sunt tot atât de vechi cât este şi capitalismul. Banii reprezintă însă, incontestabil, şi un factor de civilizaţie: de la pretium doloris din dreptul roman la reparaţiile pentru crime de război sau crime împotriva umanităţii, plata despăgubirilor face evitabile ciclurile răzbunărilor sau vărsarea de sânge ca măsură de represalii. Unul dintre personajele lui Robert Musil, Arnheim, spunea, adresându-se lui Dumnezeu: „[Banii] sunt violenţă spiritualizată; o formă particulară,

[159] Cf. printre altele, în legătură cu acelaşi subiect, mărturia sfâşietoare a lui Jihan obţinută de Thierry Oberlé. (Esclave de Daech, Fayard, 2015).

suplă, rafinată, creatoare a violenţei. Afacerile se bazează pe înşelătorie şi exploatare, pe şmecherie şi constrângere, dar civilizate, transferate în întregime în fiinţa omului, travestite în libertate. Capitalismul ca formă de organizare a egoismului, conform unei ierarhii a capacităţii de îmbogăţire, este ordinea perfectă a lucrurilor şi totuşi şi cea mai umană pe care am putut-o alcătui întru slava Ta”[160]. Transformând datoria într-un număr, banii limitează şi despăgubesc în felul acesta pe cei lezaţi, constituind un factor de uşurare, având calitatea de a schimba dorinţa de răzbunare în poftă de remunerare. Fiind cu exactitate instrumentul care previne sacrificiul uman distilându-l într-o sumă de bani. Mai bine să plăteşti o amendă, fie ea şi ridicată, decât să verşi sânge. Tocmai prin statutul lor de echivalenţă, se pot aplica unor fiinţe şi unor situaţii diferite prin natura lor. „Omenescul se naşte în om pe măsură ce ştie să reducă jignirile de moarte la litigii civile, pe măsură ce a pedepsi se rezumă la a repara ce se poate repara şi la a reeduca pe cel rău” (Emmanuel Levinas)[161]. Nimic nu poate acoperi perfect consecinţele rănilor, invalidităţii şi, mai ales, ale mutilării, nimic nu poate înlocui identic organele distruse. Însă o compensaţie financiară, chiar dacă nu înlocuieşte un organ sau o funcţie distrusă, oferă cel puţin un substitut. „În domeniul scopurilor”, zicea Kant, „totul are un preţ sau o valoare. Ceea ce are un preţ poate fi foarte bine înlocuit cu altceva, cu titlu de echivalenţă; din contră, ceea ce depăşeşte orice preţ şi, prin urmare, nu admite echivalenţă, înseamnă că are o valoare”[162]. Numai că oamenii nu au preţ decât dacă sunt dăruiţi cu

[160] Robert Musil, L’homme sans qualités, Volumul II, Folio-Gallimard, 1974, p. 297, citat în Jean-Joseph Goux, Les monnayeurs du langage, op. cit., p. 164.

[161] Emmanuel Levinas, Difficile liberté, op. cit., p. 209.

valoare. Una o condiţionează pe cealaltă, nu o exclude. Doar pentru că noi considerăm că fiinţele omeneşti sunt egale în valoare putem fixa un preţ vieţii (chiar dacă asta nu pare moral). Cele care nu au preţ sunt aruncate în servitute, dacă nu chiar distruse. La delegitimarea comerţului cu carne vie a contribuit şi abolиţionismul matematic: aşa s-a întâmplat atunci când Pierre-Samuel du Pont de Nemours (1739–1817), un fiziocrat[163], a comparat costul muncii prin sclavie cu acela al muncii libere, deducând că aservirea negrilor era mai oneroasă decât emanciparea lor, dacă nu pentru plantatori, cel puţin pentru naţiunile coloniale. Sordidă contabilitate, dar care pune interesul în serviciul virtuţii, însoţind o imensă mişcare antisclavagistă[164].

Există o frumuseţe a numărului: la Platon, numerologia mistică permitea accesul la contemplarea Ideilor pure şi întoarcerea spiritului nostru către abstracţiunile perfecte care, pentru el, erau cercul, pătratul şi triunghiul, ce existau independent de lumea materială[165]. Numărul nu doar că face obiectele interşanjabile, iluminează, dar, de la Renaştere încoace, e modul de reprezentare a divinului întrucât „matematica este alfabetul în care Dumnezeu

---

[162] Emmanuel Kant, Fondement de la métaphysique des mœurs, Delagrave, 1967, partea a doua, p. 160.

[163] Adept al unei doctrine economice burgheze apărute în secolul al XVIII-lea, în Franţa, şi care socotea că numai munca depusă în agricultură este o muncă producătoare de valori noi. (N. red.)

[164] Cf. Caroline Oudin-Bastide şi Philippe Steiner, Calcul et morale. Coûts de l’esclavage et valeur de l’émancipation, Albin Michel, 2015, Capitolul I.

[165] Alfred W. Crosby, La mesure de la réalité, op. cit., pp. 26–27.

scrie universul”, conform lui Galileo Galilei. Cavaleri ai inefabilului protestează împotriva încadrării matematice a lumii, uitând că aceasta aduce imense servicii. Dincolo de un anumit nivel, cantitatea se transformă în calitate, cum spunea Hegel, cantitativul fiind cel care ne rafinează în mod extrem percepţiile, permiţându-ne să coborâm până la cele mai mici realităţi. Inventarea contabilităţii în dublă partidă, prin secolul al XIV-lea, cu ale sale coloane de active şi de pasive, semăna pentru negustori, fie ei şi ambulanţi, cu un jurnal de bord[166]. Era o memorie portabilă a rigorii ori a modului lor împrăştiat de a lucra, aproape un manual de bună ori proastă conduită. Neutralitatea axiologică a banilor, convertibilitatea lor, le permite să îmbrăţişeze întreaga lipsă de simetrie a situaţiilor omeneşti şi să coboare până la nivelul minuscul, căruia îi face astfel dreptate.

Neputinţa pieţei

Luată în întregul ei, lumea occidentală este cea care a pus capăt construcţiei inechitabile de dinainte de Revoluţia Franceză, cea care a hotărât că fiinţa umană nu e de vânzare, că trebuie să fie liberă şi să dispună de drepturi fundamentale etc.[167]. În ceea ce o priveşte, există însă o contradicţie: vremea capitalismului integral este totodată şi cea în care protejarea bunurilor inalienabile se dezvoltă,

[166] Ibid., p. 200 sqq.

[167] Cf. Paul Ricœur, L’argent: d’un soupçon à l’autre, în A. Spire (coordonat de), L’argent, op. cit., p. 68.

chiar dacă asta declanşează discuţiile privind prerogativele sferei comerciale care impietează asupra altor domenii. Prin urmare nu este adevărat că „piaţa ne regizează viaţa mai mult decât oricând în istorie” (Michael Sandel). Am putea spune că lucrurile stau exact invers, că teritoriile comerţului involuntar nu au încetat să se micşoreze de un veac încoace: comerţul cu carne vie a fost abolit în secolul al XIX-lea, în Occident căsătoria a încetat să mai fie obiect al tranzacţiilor comerciale, devenind act de iubire (chiar dacă încă mai păstrează o dimensiune economică), nicicând altcândva marile virtuţi, solidaritatea, caritatea, demnitatea nu au fost celebrate ca în vremea noastră. Peste tot cerinţa de autenticitate, de sinceritate, de respect prevalează asupra jocului social al măştilor sau al servituţii. Contrar unei teze mult prea răspândite, societăţile moderne au consolidat cercul sacralităţii, exact invers decât societăţile de dinainte de Revoluţia Franceză, care poate că erau credincioase (mai degrabă ritualizate), dar bazate pe deprecierea anumitor categorii: sclavi, populaţii colonizate, femei, copii, servitori, ţărani. Reprobarea care continuă să apese asupra prostituţiei, dezbaterile aprinse despre purtarea pentru altcineva a unei sarcini, ruşinea care acoperă cumpărătorii şi vânzătorii de bebeluşi, acţiunile drastice întreprinse împotriva traficanţilor de organe umane, care pun corpurile celor mai săraci în serviciul celor mai bogaţi, împotriva călăuzelor care se îngraşă pe seama disperării emigranţilor dovedesc că viziunea comercială asupra lumii e departe de a fi triumfat. Sigur că poţi încerca să-ţi vinzi sufletul pe internet: riscul este să nu-l vrea nimeni.

Existenţa unei dimensiuni economice în fiecare eveniment asociat omului nu ne dă dreptul să plasăm economia deasupra celorlalte activităţi. După cum o arată foarte bine sociologul american Viviana A. Zelizer, banii sunt în permanenţă apropriaţi de logica umană şi socială, care îi pliază conform voinţei lor[168]. Nu există decât bani specifici, şpaga, bacşişul, bonusul, salariul, furtul, moştenirea, fiecare categorie fiind marcată de utilizare ori de provenienţă, exprimând relaţii sociale sau familiale. Iată de ce banii nu au valoare decât dacă administrează intimitatea, conflictele, dacă marchează schimbări de statut social sau întăresc o identitate colectivă[169]. Nu vorbim oare despre onorarii, gajuri, cadouri, tratamente, plăţi, salarii, solde, tot atâtea denumiri ale unor activităţi diferite? Departe de a deziluziona, banii fac obiectul unei readaptări remarcabile, în fiecare societate, în fiecare grup. Nu încurcă nici culturile locale, nici utilizările speciale, pliindu-se cu supleţe după personalitatea fiecăruia[170]. Atât de temuta uniformitate lasă loc unei diversităţi de utilizări. Plasticitatea îi asigură mularea pe toate nuanţele sentimentului omenesc, fără a sărăci cu nimic viaţa socială. A crede că „finanţele” (cuvânt dubios, care adaugă atitudinii reprobatoare faţă de bani o dimensiune conspiraţionistă) conduc planeta traduce nevoia panicată de claritate. Nu există o putere supremă pe acest pământ, ci o linie directoare alcătuită din puteri

[168] Viviana A. Zelizer, La signification sociale de l’argent, op. cit., p. 13.

[169] Ibid., pp. 60–62.

[170] Într-un articol din 1994 (Pasiunea pentru bani şi ambiguitatea circulaţiei monetare la ţiganii unguri, Terrains, nr. 23, octombrie 1994, p. 45 sqq.), Michael Stewart, de la London School of Economics, arăta cum, pentru ţiganii unguri, banii sunt un factor de socializare care adună la un loc gloria, jocul şi orgoliul reuşitei.

fărâmiţate care negociază, se influenţează, se înfrânează, inclusiv când vorbim despre companii multinaţionale uriaşe, despre GAFA (Google, Apple, Facebook, Amazon), de pildă, prea dependente unele de altele pentru a se putea distruge reciproc. Poate că banul este „cetăţean al lumii” (Paul Jorion), dar a crede că poate fi monarhul ocult înseamnă să confunzi gândirea cu vrăjitoria.

Dacă ar fi putut conduce lumea, lucrurile ar fi fost simple: duşmanul ar fi avut chip şi nume. Ar fi fost suficient să-l neutralizăm pentru a domni iarăşi înţelegerea şi iubirea. Trebuie să constatăm că, fie şi dacă banii sunt peste tot, sub toate regimurile politice, în toate epocile, ei nu constituie totuşi decât o foarte mică subdiviziune a pasiunilor omeneşti. Dacă ne uităm la conflictele care, în ziua de azi, însângerează planeta, observăm multă ambiţie imperială şi fanatism religios, dar extrem de rar o motivaţie monetară care să poată fi izolată ca atare. Numai o perioadă ca a noastră, obsedată de economie, poate crede că banul domină omenirea: Începem prin a ne pune în lucruri credinţa care locuieşte în noi şi apoi ne mirăm că o regăsim acolo. Chiar şi atunci când dorim să înţelegem fenomene atât de diverse, precum terorismul sau fundamentalismul[171]. Astfel, în Kenya, pe 27 noiembrie 2015, papa Francisc explica atentatele de la Paris prin „sistemul internaţional nedrept care aşază în centrul preocupărilor nu persoana umană, ci zeul ban”. Evident,

[171] Martor al respectivei orbiri, groaza de terorismul islamic se pune, pentru Thomas Piketty, în termenii „dezvoltării sociale şi echitabile”: „Este evident: terorismul se hrăneşte din pleava inegalitară a Orientului Mijlociu, la a cărei apariţie am contribuit din plin şi noi.” (Le Monde, 22–23 noiembrie 2015) Marxistă, liberală ori social-democrată, această grilă de lectură, incapabilă să reflecteze la realitatea religioasă, rămâne extrem de reducţionistă.

suveranul pontif manifestă o prudenţă iezuită faţă de islamul radical, numai că, din partea şefului spiritual al creştinătăţii, subterfugiul nu este la înălţimea mizei. Ura nu are motivaţie. A o justifica prin sărăcie, încălzire a climei, deşertificare sau mai ştiu eu ce altă cauză dovedeşte o incapacitate reflexivă. Piaţa are această proprietate perfidă de a-şi obliga adversarii să-i răspundă pe limba ei. A susţine, cum o face extrema stângă, de exemplu, că dacă mărfurile şi capitalul circulă liber, atunci şi oamenii ar trebui să treacă liber frontierele, după bunul lor plac, este o modalitate de a reduce fiinţele omeneşti la statutul de mărfuri. Numai că oamenii nu sunt nişte grăunţe pe care să le poţi muta dintr-o cutie în alta, ci au o memorie, o cultură, vorbesc limbi diferite şi împărtăşesc credinţe diverse. Iată de ce imigraţia nu poate fi supusă doar criteriului altruismului. „Redutabilă ispita de a fi bun”, cum scria Bertolt Brecht. Germania Angelei Merkel este pe cale de a învăţa asta, pentru că a confundat ospitalitatea lucidă cu narcisismul compasional.

▬▬

Să ne întoarcem pentru o clipă la o speranţă a Epocii Luminilor: la ieşirea din perioada războaielor religioase care au îngenuncheat Europa, a fost conferit comerţului pacificator un mandat dublu, acela de a exorciza violenţa şi de a drena frământările printr-o activitate metodică. Filosofii vor afirma că tocmai interesul, undeva la jumătatea drumului dintre pasiune şi raţiune, va constitui cea mai socială dintre voluptăţi, întrucât pacifică moravurile şi substituie comportamentelor agresive prudenţa contabilităţii, gustul pentru achiziţii, instinctul

proprietăţii. Credinciosul, cavalerul, soldatul voluntar trebuiau înlocuiţi cu omul preocupat de nevoile lui, mai puţin glorios, dar, fără îndoială, mai paşnic. Înşelătoria istoriei a constat în aceea că interesul a devenit la rândul lui o pasiune omenească capabilă să antreneze popoarele în manifestări ucigaşe[172]. De aici, o dublă eroare: credinţa că gustul pentru profit poate stinge apetenţa pentru conflict, că reuşita economică transformă fiinţele cele mai războinice în mieluşei contabili. De la monarhiile petroliere şi până în Statele Unite, totul dovedeşte exact contrariul, şi anume că prosperitatea nu are efect direct asupra culturii violenţei. A doua iluzie: a pretinde, precum marxiştii, că pur şi simplu capitalul poartă în el războiul, cum norii poartă ploaia, şi că, abolind profitul, va fi stinsă orice sursă de conflict între oameni. Şi asta este o lipsă de înţelegere a rătăcirilor omeneşti.

Secolul XX, ca să nu mai amintim de restul, a fost răscolit nu de puteri financiare, ci de ideologii totalitare, nazismul, fascismul şi comunismul. Cele trei genocide pe care le-a cunoscut, comise împotriva armenilor, evreilor şi populaţiei Tutsi, au fost săvârşite din pură aversiune rasială sau religioasă. Şi în ziua de azi, marile furtuni ale planetei sunt alimentate în primul rând de atrocităţile islamismului, şiit ori sunit, de iredentismul statelor paria (Coreea de Nord) şi de retrezirea imperiilor. Barbaria este întotdeauna ideologică. Daech nu recrutează fiindcă este bogat, ci este bogat fiindcă recrutează mii de fanatici seduşi de mesajul ucigaş şi de o violenţă extremă. Miliardele pe care le obţine din exploatarea petrolului, tâlhăriei şi sclavagismului nu alcătuiesc decât unul dintre atributele terorii şi forţei sale.

---

[172] În legătură cu acest subiect, cartea lui Albert Hirschman, Les passions et les intérêts rămâne neegalată, op. cit.

Lucrul de temut în secolul XXI nu este extinderea irepresibilă a pieţei, ci reversul fenomenului, abandonarea ei pentru lupta pe viaţă şi pe moarte dintre concepţiile unei lumi ostile. Nu peste mult timp am putea ajunge să regretăm că banul nu mai este „stăpânul universului”.

Banul nu cumpără decât ceea ce poate fi

Nu există decât un singur domeniu în care pare a predomina Viţelul de aur: lumea crimei, pusă în mişcare de o devoratoare cupiditate. Privite mai îndeaproape, lucrurile sunt mai complexe. Chiar şi în sfera banditismului de înaltă clasă, banul este o trambulină pentru putere, reprezentând dominaţia unor familii preocupate să domnească fără concurenţă. Solidaritatea răufăcătorilor, atât de frapantă, trebuie să reziste închisorii, torturii, morţii. Respectarea cuvântului dat, fidelitatea faţă de clan sau mediu valorează mai mult decât eventualele averi. Nimic mai rău decât un membru care se lasă „cumpărat” de către o grupare duşmană sau de către poliţie: tortura este singura pedeapsă cu putinţă. Înaintea sursei de îmbogăţire, există o ierarhie nemiloasă, ascultarea orbească faţă de şef, respectul faţă de cei mai bătrâni, care amintesc de cele care înconjoară marii dictatori. Chiar şi pentru gangsteri, există o lume promisă şi un contract superior celui reprezentat de recompensa financiară (de unde şi obsesia trădării, specifică în egală măsură universului spionajului). În sfârşit, universul crimei are stilul lui, vulgar şi pus pe scandal, un fel de a se îmbrăca, de a merge cu automobile de mare putere, de a-şi afişa

reuşita, ceasurile de lux, bijuteriile, femeile trofeu, de a organiza petreceri colosale. O voinţă de a inspira frica şi, în egală măsură, invidia. Între fraţii de sânge relaţiile nu sunt comerciale, ci bazate pe onoare, pe când străinii de clan sunt extorcaţi fără milă. E o greşeală să se creadă că milioanele definesc spiritul răufăcătorilor: mai degrabă, este vorba despre a clădi un imperiu în jurul unui nume (uneori al unei familii din aceeaşi localitate sau cartier, precum familia Corleone şi Toto Riina). Pegra îşi doreşte să domine şi, în acest scop, regulile sunt cvasi-militare. Milioanele însuşite nu sunt decât semnul puterii. Cruzimea extremă a cartelurilor drogurilor, din America latină, torturile spectaculoase, capetele tăiate, corpurile spânzurate şi făcute bucăţi, gustul pentru masacrele în masă, neîncetatele războaie pentru supremaţie nu pot în niciun caz fi rezumate la simplul gust pentru profitul mai mult sau mai puţin licit. După cum spune Walter White, eroul seriei americane Breaking Bad, poveste a unui profesor de chimie care se lansează într-o afacere de producţie de metadonă în New Mexico pentru a-şi putea plăti tratamentul împotriva cancerului şi care ajunge atât de bogat încât aruncă banii pe fereastră: „Am făcut-o pentru că mă făcea să mă simt viu”. Pentru aceşti bărbaţi ori femei, chiar ajunşi la o vârstă onorabilă, viaţa în afara legii, şantajul, atacurile armate, conducerea unei bande, adrenalina produsă de încălcarea normelor rămân raţiunea lor de a fi. Îi motivează viaţa în afara canonului, nu ticălosul metal galben. Tema recurentă, din thrilleruri, a ultimei lovituri, cambriolaj, răpire sau altceva, pe care banditul retras din afaceri o acceptă pentru a-şi ajuta prietenii şi care îl va face să cadă, dovedeşte că nu viaţa de rentier plin de bani este motivaţia de a fi a băieţilor răi. Aceştia vor să ardă într-o stare de permanentă excitaţie.

Că o oarecare relaxare materială este preferabilă lipsurilor o dovedesc şi toate exodurile motivate de universala dorinţă a oamenilor de bunăstare şi de năzuinţa de a scăpa de sărăcie. Dacă nu am aştepta de la opulenţă decât să ne facă viaţa mai bună, nu am fi atât de alarmişti. Indiferenţa faţă de bunurile pământeşti este un sentiment admirabil, dar nu poate fi impusă tinerelor generaţii sub pretextul amăgitor că „petrecerea industrială a luat sfârşit” (Hans Jonas). Să se vocifereze împotriva Viţelului de aur săptămână după săptămână, cum prea mult se practică în Franţa, să suspectezi şi cel mai mărunt succes industrial sau comercial de înşelăciune sau furt nu conduce decât la descurajarea tinerelor generaţii exact atunci când acestea ard de dorinţa de a inventa, de a crea. Şi astfel, cei mai talentaţi sunt împinşi să se exileze acolo unde talentele le sunt recunoscute şi recompensate. Spiritul de a înfăptui, gustul iniţiativei, ispita câştigului nu au în sine nimic ruşinos. Chiar dacă sunt şi bani murdari, există mai ales bani curaţi, atunci când sunt câştigaţi prin muncă, inteligenţă şi îndrăzneală. Niciuna dintre problemele suscitate de bani nu egalează ca importanţă şi gravitate problemele puse de lipsa lor. Să ne întrebăm: dacă de atâta vreme lumea este scoasă la vânzare, cum se face că încă au mai rămas lucruri de cumpărat?

DESPRE ARTĂ CA MONEDĂ

Pentru Victor Hugo „orice mare scriitor marchează proza cu efigia lui. (...) Poeţii sunt şi ei ca restul scriitorilor. Trebuie să bată monedă. Trebuie ca efigia să le rămână pe ideile pe care le pun în circulaţie”[173]. La care Valéry

[173] Victor Hugo, Choses vues, 1870–1885, Volumul II, Folio-Gallimard, 1997, p. 272 şi 398, citat în Jean-Joseph Goux, Les monnayeurs du

răspunde sarcastic: „Hugo e un miliardar — nu un prinţ”[174]. Curios lucru, acelaşi reproş îi va fi adresat autorului romanului Notre-Dame de Paris şi de Paul Lafargue, ginerele lui Marx: închis la penitenciarul Sainte-Pélagie, în mai-iunie 1885, fulgeră împotriva poetului, renegărilor, dar mai ales împotriva aviditǎţii acestui „reacţionar care se dă om cumsecade (...) şi care atât i-a iubit pe mizerabili şi banii lor” (scrisoare către Engels)[175]. A scrie o carte, a picta un tablou, a turna un film înseamnă a emite nişte titluri cărora numai publicul le va decide valoarea. Scriitorul este cel care lansează o nouă monedă lingvistică, dar şi cel care vinde cuvinte pe bani: astfel, La Fontaine, remunerat de ministrul de finanţe Fouquet, schimba versuri contra pensie poetică. Până la urmă şi opera de artă, la fel ca banul, stă pe acest soclu fragil: încrederea, certitudinea de a nu fi înşelat. O iei de bună în aceeaşi măsură în care banii jos îţi asigură confortul unei certitudini. O operă născută moartă este una care nu circulă, o valută care se limitează doar la un cerc închis. De exemplu, cartea poate rămâne o piatră de mormânt pe care nimeni să n-o ridice câtuşi de puţin, pe care niciun Lazăr să n-o dea la o parte, ori să aducă o adevărată avere, trecând printr-o mulţime de mâini. La fel stau lucrurile pentru tablouri, filme, muzică. Caracterul lor preţios constă în aproprierea lor de către un număr cât mai mare de persoane, căci trebuie să acceadă la lumina publicului, să fie comentate, ascultate, adulate. Au pătruns pe piaţa cea mai instabilă cu putinţă, prin natura ei versatilă, piaţa opiniilor. Nu doar că ne

langage, op. cit., pp. 133–134.

[174] Paul Valéry, Mauvaises pensées et autres, Gallimard, 1942, citat în Jean-Joseph Goux, Les monnayeurs du langage, op. cit., p. 41.

[175] Citat de Serge Koster, D’Harpagon à Shylock, în A. Spire (coordonat de), L’argent, op. cit., p. 33.

sufocăm sub o avalanşă de romane, filme, cântece, expoziţii, dar acelaşi public care te-a adorat cu o zi în urmă, te va şterge apoi din lista de preferinţe cu o dezarmantă candoare.

Mallarmé vedea poetul ca pe un alchimist al verbului, căutând aurul filosofal, departe de cuvintele josnice ale bancherului, acest zeu lipsit de splendoare. În ochii lui, opera de artă scapă de „pactul salarial”[176]. Numai că acest poet ideal, refractar la sistem, nu-i este tocmai confirmarea? Lumea artistică este cea mai darwinistă cu putinţă, prin eliminare şi selecţie. Acest mediu, în mod tradiţional orientat către stânga, este şi cel în care legile pieţei se aplică necruţător. A fi pictor, muzician, actor, realizator sau scriitor înseamnă să-ţi datorezi valoarea numai părerii celuilalt. Dacă aceasta cedează, iată-te calificat drept has-been. Cota unui artist se prăbuşeşte imediat ce nu mai există încredere în el. Între generozitatea afişată de marile nume ale showbizului şi ale intelectualităţii şi cruzimea necruţătoare ce caracterizează antagonismele dintre creatori e o adevărată prăpastie. În cercurile boemei literare, ale avangardei, nu există securitate socială, plasă de protecţie, ci doar aprobarea ori indiferenţa publicului. La fel ca un împărat roman în relaţia cu gladiatorii care luptau în arenă, publicul ridică degetul mare sau îl lasă în jos. Acesta este preţul care se plăteşte pentru alegerea libertăţii, imaginaţiei. Valoarea unei opere se impune atunci când aceasta are autoritate, când sporeşte numărul celor care o citesc, o privesc, o ascultă, graţie multiplelor sensuri pe care le acumulează. Moment în care scapă de

[176] Cf., în legătură cu acelaşi subiect, Jean-Joseph Goux, Les monnayeurs du langage, op. cit., pp. 156–158 şi comentariul lui clarificator.

alternanţa entuziasm — abandon, intrând într-un soi de eternitate.

Capitolul 6

Opulenţa aduce nefericire?

▬▬

„Dacă banii nu-ţi aduc fericirea, dă-i înapoi!”

JULES RENARD

Ajutat de un poliţist veros şi de un casier fără scrupule, un gangster pune la punct, împreună cu complicii lui, o lovitură în timpul unei curse hipice. Hold-upul, perfect planificat, aduce un câştig de două milioane de dolari până când autorii, în momentul în care îi împart, se ceartă şi se omoară între ei. Şeful bandei şi logodnica lui vor să fugă cu avionul, cu prada îngrămădită într-o valiză din piele de proastă calitate, pe care trebuie s-o predea la bagajul de cală la aeroport. Numai că, în drum spre avion, transportatorul care duce bagajele la cală frânează brusc: un caniş, crudă intervenţie a destinului, sare din braţele stăpânei sale şi se aruncă sub roţile vehiculului. Valiza cu bani cade şi încuietorile i se desfac chiar sub jetul de aer al motoarelor cu reacţie[177]. Coregrafie patetică: plouă cu

[177] Stanley Kubrick, L’ultime razzia, 1956. O temă analoagă, prada împrăştiată într-o piscină, o regăsim şi în filmul Melodie în subsol

hârtii de o sută de dolari. Valiza care reprezintă promisiunea unei vieţi noi pentru proprietarul ei ajunge de-acum înainte semnul pierderii sale.

O libertate răsunătoare şi apăsătoare

La cel mai simplu nivel, banii ne scapă de obsesia banilor, în rarele momente în care ne sunt oferiţi din abundenţă. Situaţie în care ne fac să fim lipsiţi de griji, eliberându-ne de obligaţia de a sta să-i numărăm. Pentru a ne putea pune la punct tranzacţiile, trebuie să ţinem cont de această închisoare de hârtie. Închisoare, însă, care ne este palat, casă de vacanţă. Banii sunt despotul şi eliberatorul nostru. Pentru cei sortiţi exilului, constituie căminul mobil care poate fi luat peste tot după sine sub formă de bijuterii, teancuri de bani sau grămezi de aur. În fine, banii sunt o promisiune de posibilă proiecţie a viitorului, îţi permit să spui „mâine” fără nicio teamă, pe când pentru cei săraci nu se pune problema planificării unui viitor mai departe de o săptămână, maxim o lună.

Nimic nu e mai plăcut decât să te plimbi cu o anumită sumă de bani în buzunar. E o liniştitoare plasă de siguranţă, permisul de liberă trecere către detaşarea de griji. Banii lichizi sunt exact ceea ce permite fluidizarea existenţei, petrecerea zilelor fără apăsări. Rotunjesc asperităţile, ne ajută să evităm calculele complicate şi fără cine ştie ce rezultat, tocmeala la virgulă. Banii sunt o libertate răsunătoare şi apăsătoare, de nepreţuit pentru un

(1963) al lui Henri Verneuil, cu Alain Delon şi Jean Gabin.

om lipsit de adevărata libertate”, scria Dostoievski în Amintiri din casa morţilor, în 1862. Se spune că Sartre se plimba, în anumite perioade din viaţa lui, cu un milion de franci vechi la el, pe care îi dădea la întâmplare celor pe care-i întâlnea ori celor care-i cereau, bucurându-se de plăcerea dublă de a face un bine şi de a-şi manifesta dispreţul faţă de lichidităţi, cheltuindu-le. Generozitate a aristocratului, pe de o parte, mărinimie a sufletului libertar, pe de alta. La sfârşitul vieţii, Simone de Beauvoir, în Ceremonia de adio, îl arată epuizat de atâta risipă, îngrijorat de lipsuri, de posibilitatea de a nu se putea îngriji aşa cum ar fi trebuit[178]. Ne petrecem zilele împrăştiind mici sume de bani, la fel ca tot atâtea urme ale ADN-ului nostru. Acestea sunt echivalentul a ceea ce trebuie să abandonăm pentru a exista; viaţa îşi ia tributul, fie el cât de mic, minuscula hemoragie dobândind într-un final greutate.

Banii împlinesc bucuria de a trăi abia atunci când uităm de ei, căci nu sunt niciodată atât de prezenţi ca atunci când par a lipsi. Cel care, la întrebarea „Cât costă?”, răspunde: „Nu contează”, dovedeşte doar că pentru el respectiva problemă, esenţială pentru cei mai mulţi dintre oameni, e deja rezolvată. Cu-atât mai bine. Legitimitatea banilor constituie o subţire linie de demarcaţie între serenitate şi nelinişte. La fel ca tăcerea organelor, atunci când vine vorba de sănătate, ea nu este corectă decât când nu se face auzită. Şi solicită o discretă vigilenţă întrucât nu poate fi omisă complet, tot aşa cum nu poţi face abstracţie mereu şi cu totul de propriul trup. Iată de ce toată lumea socoteşte, chiar şi, dacă nu mai ales, cei foarte bogaţi.

---

[178] Simone de Beauvoir, La cérémonie des adieux, Folio-Gallimard, 1974, p. 153.

Pe credit: promisiune şi datorie

Inventarea creditului în societăţile moderne, începând din anii 1920, în SUA, şi din anii 1950, în Europa, înseamnă, în primul rând, o nouă modalitate de manifestare a dorinţei. Aceasta începe prin răsturnarea relaţiei cu timpul. Până atunci, pentru a achiziţiona un bun, familiile se supuneau regimului aşteptării şi economiseau ani de-a rândul pentru a-şi putea cumpăra o casă ori alt obiect al visurilor lor. După apariţia creditului, împrumutăm viitorul, preferând satisfacţia imediată frustrării consimţite. Totul, imediat: expresia motto, plecând de la revoltele din 1968, subversiv în aparenţă, a ajuns cuvântul de ordine al pieţei. Şi mă invită să iau ce vreau, când vreau. De teamă că nu aş putea să-mi doresc îndeajuns, îşi multiplică la nesfârşit tentaţiile, se lansează într-un dans comercial din buric, pentru a preîntâmpina epuizarea apetitului meu. Deschizând o fereastră către viitor, creditul ne-a transformat în generaţii teribil de nerăbdătoare: cu el, tot ce e posibil trebuie să devină real. Până şi cea mai neînsemnată dintre fanteziile mele este somată să existe, chiar cu riscul de a depăşi limitele unei îndatorări rezonabile[179]. Şi-aici e punctul nevralgic.

Mai mult: ne naştem pe credit, datori precursorilor noştri. A ne naşte înseamnă a ne raporta la ceilalţi: mereu a fost ceva înaintea noastră, ne datorăm altora existenţa. În această privinţă, avem două tipuri contrare de societate: cea tradiţională, pentru care datoria este fără de sfârşit şi trebuie transmisă din generaţie în generaţie; cea

[179] Cf. François Rachline, D’où vient l’argent?, op. cit., pp. 110–112.

modernă, pentru care datoria de credinţă nu împiedică indivizii să-şi ia zborul, să inaugureze o nouă istorie. Prin educaţie şi muncă, oamenii îşi răscumpără naşterea şi nu mai sunt obligaţi să ramburseze, la nesfârşit, comunităţii darul vieţii. Individualismul s-a născut în acelaşi timp cu economia de piaţă, împotriva societăţii feudale şi a muncii forţate. A început prin a despărţi fiinţele care, mai apoi, aleg să se reunească din proprie voinţă, conform afinităţilor particulare: aproapele nu trebuie suportat, ci ales după buna noastră voie în relaţiile de dragoste ori de prietenie. Să ai îndrăzneala de a-ţi inventa o altă soartă, de a vorbi la persoana întâi (în loc să fii un simplu element al ansamblului) reprezintă o modalitate de a te desprinde de legăturile care te ţin ca prins. Societăţile clasice, holiste, sunt ale Răscumpărării, cele moderne, individualiste, ale Creditului. În primul caz rămânem debitori la nesfârşit, având garanţia clanului, tribului, familiei, constrânşi să dăm înapoi, în permanenţă, ceea ce ne-a fost lăsat moştenire. În al doilea, noi suntem cei care ne trasăm viitorul, care ne eliberăm de tradiţie acordându-ne avansuri.

De-acum, trebuie să ne câştigăm existenţa singuri, pentru a avea dreptul s-o trăim după placul nostru. În loc să rămână proprietatea altcuiva, fiecare trebuie să achite cu propria persoană dreptul de a deveni propriul stăpân. Graţie creditului care este un pact faustian, îmi ofer alocarea timpului, trăiesc deasupra mijloacelor mele ipotecându-mi viitorul, făcând din el o obligaţie. Cea mai mare parte dintre studenţii americani îşi încep viaţa cu zeci de mii de dolari datorie, lucru care le permite să-şi plătească şcolarizarea. Unii dintre ei nu reuşesc să achite datoria înainte de pensionare. Odată deveniţi părinţi, trebuie, la rândul lor, să facă economii încă de la naşterea

copiilor, pentru a le putea plăti studiile. Marea promisiune a modernităţii a fost desfiinţarea păcatului originar: să ştii că pentru fiecare individ care se naşte pe acest pământ, existenţa este de acum un dar, nu o datorie, iată minunatul privilegiu pe care-l putem folosi după propria noastră dorinţă. Omul clasic e împovărat de obligaţii, omul contemporan e un buchet de promisiuni.

În general, această promisiune e ţinută, cu un amendament: din moment ce nu-mi mai pasă de dispoziţiile testamentare ale înaintaşilor, devin contemporanul absolut al propriei mele persoane, alunecând în mitul autogenerării. Unic stăpân pe soarta mea, pentru a mă putea apăra mai bine mă divid, creditorul şi debitorul alcătuind în mine o singură fiinţă. Încă din copilărie, din familie, din şcoală suntem invitaţi să ne „punem în valoare”, să nu ne subapreciem, să nu facem „eforturi suplimentare” pentru cineva care „nu merită”. Ambiguă expresie: gândim despre noi ca despre o monedă al cărei curs variază şi nu ne pierdem speranţa că vom valora mai mult în viitor. Acest a priori este un progres: a simţi că meriţi mai mult este o formidabilă invitaţie la autodepăşire. Destinul nădăjduit, care contracarează destinul impus constituie ceea ce se numeşte libertate. Îmi doresc o existenţă mai amplă, mai frumoasă. Numai că mecanismul emancipării e cu dus-întors: dincolo de faptul că nu te poţi împlini fără ceilalţi, eul ajunge el însuşi propria-i datorie. Trebuie să nu ne pierdem stima de sine nicio clipă, să trezim şi să căutăm respectul celorlalţi, să le dovedim faptul că suntem „cineva, nu un nimeni” (Isaiah Berlin). Iată-l astfel intrat în ordinea unui ipotetic fără de sfârşit în care e obligat să acumuleze dovezi de curaj, de aptitudini, de inteligenţă pentru a se convinge pe sine, dar şi tribunalul opiniei

publice. Te poţi simţi părăsit de trecut, dar niciodată de idealul propriei fiinţe, ideal pe care ţi l-ai stabilit de la bun început. Fiecare pătrunde în viaţă fără garanţii, încercând să-şi facă un alt (re)nume decât cel al părinţilor şi al celor din jur. Dacă apăsarea colectivităţii este coşmarul omului tradiţional, indecizia asupra propriei identităţi este cel al omului modern. Independenţa îi este inseparabilă de nevoia de recunoaştere şi apartenenţă. Aşteaptă de la ceilalţi să-i confirme progresele sau talentele, cu riscul de a nu-şi putea acoperi niciodată lipsa ontologică de siguranţă.

Împrumuturile băneşti sunt, aparent, cel mai greu de rezolvat, chiar dacă multă lume din societatea noastră este dopată cu datorii şi nu se pune în mişcare decât împovărată de credite cu mai multe zerouri, cu preţul inventării unor improvizaţii financiare care mai de care mai încurcate. Autorul de romane poliţiste Petros Markaris relatează că băncile greceşti, înainte de criză, trimiteau clienţilor cărţi de credit pentru orice fel de evenimente: căsătorie, plecare în vacanţă, cumpărarea de automobile sau de locuinţe. Credite pe care consumatorii nu se mai considerau obligaţi să le restituie, cu orice preţ. Beţia cheltuielilor a primit urgent duşul rece al scandalului achitării datoriilor. Statele Unite sunt la fel de prodigioase în acordarea de credite diverse, care invită clientul să jongleze cu ele, cu avantajele aferente, oferta ţinând cont de nivelul de risc reprezentat de fiecare persoană[180]. Atâta vreme cât o astfel de construcţie nu a atins plafonul, se poate opera fără menajamente: ruşine e să nu ai datorii. A face economii e un fapt recuzat, ba chiar ridiculizat. Unele organisme de creditare acordă libertatea unor „întreruperi

[180] Vezi Damien de Blic şi Jeanne Lazarus, Sociologie de l’argent, La Découverte, 2007, pp. 60–62.

de plată” ţinând cont de antecedentele fiecărei persoane. Dobânzile la sumele neachitate din datorie sunt pentru ele mai interesante decât dacă aţi plăti integral soldul[181].

Din acest punct de vedere, Franţa e ţara de la coada clasamentului, căci îşi păstrează bunurile bine puse deoparte: economiei bazate pe cheltuieli de dincolo de Atlantic îi este opusă la noi economisirea. Acolo, creditul este un mijloc nu doar de a accede la proprietate, de a contracara scăderea salarială, dar şi de a face banii să circule, de a scoate din ascunzători şi cea mai neînsemnată clientelă rămasă în aţipire. Este vorba despre a lăsa să se creadă, până şi de către familiile cele mai modeste, că-şi pot oferi totul fără grijă, cu riscul ca o întreagă naţiune să intre într-o febră a cumpărăturilor fără legătură cu veniturile reale, după cum a dovedit-o criza subprimelor, din 2008. Criză care, fără îndoială, va reîncepe odată ce amintirea precedentei se va fi estompat. Accelerare frenetică prin care banii se înmulţesc fictiv, fără legătură cu munca, prin care fermecătoarea zi de mâine va ajunge spaţiul unei implacabile pocăinţe. Datoria care împrumută viitorul, îl poate şi distruge, atunci când ipotechează generaţii întregi, sacrificate pentru poftele noastre subite.

ULTIMUL SFANŢ

Jean Mermoz, pilot de aviaţie legendar al Companiei Generale Aéropostale, a cunoscut în 1924, după demobilizarea din armată, o perioadă de sărăcie lucie. Povestea spune că şi-a aruncat în mare ultimul bănuţ pentru a lua totul de la zero. După cum am văzut, Unchiul

[181] Robert Frank, La course au luxe, Markus Haller, 2010, p. 79 sqq.

Picsou nu se despărţea niciodată de fetişul lui, cel dintâi salariu câştigat pe când începea meseria de lustragiu. Jucătorul lui Dostoievski, după ce a pierdut totul la ruletă şi nu i-a mai rămas în buzunar decât un singur gulden, cu care şi-ar fi putut plăti o cină, a ieşit din cazinou, apoi s-a întors şi a mizat totul pe o carte. Peste douăzeci de minute a ieşit din nou, de data aceasta cu o sută şaptezeci de guldeni: „Ce s-ar fi întâmplat dacă m-aş fi lăsat doborât, dacă nu aş mai fi îndrăznit?” Trei atitudini în faţa mizeriei: dispreţ, superstiţie, risc. A lua totul de la capăt, a fi precaut în faţa hazardului sau a te arunca în gol. De fiecare dată o modalitate de a curta norocul, dispreţuindu-l ori sfidându-l.

Confuzia dintre fericire şi bunăstare

În 1974, într-un studiu celebru, cercetătorul american Richard Easterlin demonstrează absenţa corelării dintre creşterea produsului naţional brut şi senzaţia de bunăstare[182]. Nu doar că veniturile ridicate nu produc nicio satisfacţie, dar chiar o prejudiciază. Bunăstarea îşi face apariţia „chiar în situaţia în care vorbim de mai puţină bogăţie economică”[183]. Progresele fabuloase înregistrate

[182] Richard Easterlin, Does economic Growth Improve the Human Lot? Essays in honor of Moses Abramovitz, New York Academic Press, 1974.

[183] Cf. Jean Gadrey, Adieu à la croissance. Bien vivre dans un monde solidaire, Les Petits Matins/Alternatives économiques, 2010, citat în Laurence Duchêne şi Pierre Zaoui, L’abstraction matérielle, op. cit., p. 183.

de societăţile noastre nu aduc un surplus de fericire. Rousseau avea dreptate criticând luxul: nici ieri artele şi ştiinţa, nici azi computerele, smartphonurile, automobilele nu sunt suficiente pentru a ne garanta o calitate superioară a vieţii[184]. Am suferi de o „foame spirituală în epoca abundenţei” (David Myers)[185].

Dovada? Cei bogaţi ar fi nefericiţi, dacă e să ne luăm după un clişeu perpetuat de-a lungul veacurilor. Mai ieri se spunea despre ei că se plictiseau: obligaţi la lipsa de activitate, făceau degeaba umbră pământului şi nu ştiau cum să-şi mai omoare timpul petrecut în căutarea neîncetată de noi voluptăţi. Sucombând pătrunşi de sila de o asemenea scandaloasă avere, se simţeau în egală măsură disperaţi de abundenţă şi vinovaţi că se bucurau de ea în mijlocul unei populaţii ce suferea. Trândăvia de care ar fi trebuit să fie mândri — numai oamenii de rând erau sortiţi pedepsei de a munci —, ajungea blestemul lor. Acei „regi fără distracţii” mureau încetişor de-atâta deşertăciune, sub aur şi fast. S-o mărturisim, e o viziune comodă, care permitea celor sărmani să-şi suporte condiţia, cea a stăpânilor lor fiind cu mult mai grea. Nu avea niciun rost să-i fi invidiat sau răsturnat de la putere, doar deja erau în iad.

Şi astăzi mai ţine acest basm: spirite admirabile ar dori să ne dovedească faptul că bogaţii bat pasul pe loc în ghearele disperării. Chestiunea e cusută cu aţă cam prea albă, dar funcţionează pe timp de criză, pentru ca fiecare să fie mulţumit cu soarta lui. Pe de o parte, bogaţii nu sunt

[184] Cf. Robert şi Edward Skidelsky, How Much Is Enough?, Allen Lane, 2012, p. 104.

[185] Citat în Barry Schwartz, Le paradoxe du choix, Michel Lafon, 2006, p. 118.

nefericiţi şi nici vorbă să se căiască. Aţi văzut vreodată un milionar cerându-şi în genunchi iertare la jurnalul de la ora 20? Pe de altă parte, plictisul, ignorând barierele de clasă, s-a întins pe spaţii largi în zilele noastre şi în universul muncii, făcând şi pe cel activ şi pe şomer să nu fie nici unul, nici celălalt, feriţi de urât şi de înfricoşătoarea monotonie. Poate că bogaţii s-or fi plictisind de viaţa lor de lux, în care trec din avionul personal pe iaht, numai că şi cei săraci lâncezesc la fel prin blocurile în care stau ori în locuinţele pentru persoanele cu venituri minime. În 1968 se spunea că viaţa nu trebuie pierdută chinuindu-te să-ţi câştigi pâinea cea de toate zilele. Chiar să fi fost convinşi cei ce-o ziceau că ar fi fost mai bună în lipsa câştigului? În sfârşit, dispreţul aristocratic faţă de muncă pare a fi coborât, în ziua de azi, până la clasele cele mai modeste, în timp ce clasele avute se afundă în surmenaj, desemnând ca semn al superiorităţii săptămâna lor de lucru de 60 până la 80 de ore. În timp ce clasele muncitoare aspiră tot mai mult la timp liber, cei din sferele înalte îmbrăţişează cu delectare sclavia laborioasă, rezervată cândva poporului de rând. Dacă robotica va înlocui nu peste multă vreme oamenii şi va aneantiza serviciile, dacă revoluţia digitală va duce la apariţia unei întregi populaţii de perdanţi în favoarea unei elite tehnologice cu salarii mirobolante, vom avea un risc dublu: va fi subminat contractul social şi va fi distrus sensul muncii înţeleasă ca răbdătoare maturizare şi transformare de sine. O majoritate a cetăţenilor, lipsită de numitul avantaj, va fi redusă la statutul de servitori continuu beneficiari ai divertismentului. Pentru unii va fi liber accesul la dăltuirea lumii, pentru alţii la consumarea ei, aşadar la a nu mai fi constructorii, ci subiecţii respectivei lumi. Iată riscul venitului universal minim garantat, promovat şi de marxişti şi de liberali: alocarea monetară

se doreşte salariu primit încă de la naştere. Simpla mea prezenţă pe faţa pământului merită să fie recompensată. Dar mai suntem în felul acesta, încă, pe teritoriul liberei dezvoltări ori doar al unei supravieţuiri discrete, agrementate cu pâine şi circ oferite unei plebe asistate?

Aşadar, o întreagă şi prolixă literatură se întreabă cu seriozitate dacă banii aduc fericirea. Întrebarea e inutilă: nici măcar un singur autor dintre cei care semnează respectivele studii nu ar fi gata să renunţe la salariul lui pe motiv că asta l-ar face mai înfloritor[186]. Aceste dezbateri confundă două elemente diferite: bunăstarea şi fericirea. Cea dintâi este un indice statistic care se referă la politică, economie, situaţia locuinţelor, sănătate, transporturi, protejarea naturii. Cea de-a doua este un sentiment subiectiv care ţine de temperamentul fiecăruia. Să urmăreşti fericirea prin abundenţa materială înseamnă să fii prins în aceeaşi confuzie şi să amesteci două categorii distincte. „Cum să înţelegi paradoxul unei societăţi care îşi propune fericirea drept scop, un ţel pe care, de altfel, îl ratează de fiecare dată?”, se întreabă Daniel Cohen[187]. Şi conchide, după un îndelungat parcurs istoric, că fericirea nu a fost niciodată aşteptată cu mai multă nerăbdare

[186] Mai ales că un anumit număr de anchete, mergând în contracurentul acestor idei de-a gata, afirmă că eşti cu atât mai fericit cu cât eşti mai bogat. Ruut Veenhoven şi Floris Vergunst, de la Universitatea din Rotterdam, şi-au bazat lucrările pe „banca de date mondiale ale fericirii”, compilând rezultatele din 67 de ţări. Tot astfel, Daniel W. Sacks, Betsey Stevenson şi Justin Wolfers, lucrând pentru institutul german IZA, au ajuns şi ei, în cercetările lor, la concluzia că nivelul de satisfacţie este mai evident în ţările în care venitul pe cap de locuitor este mai ridicat. Cf. Marie de Vergès, Le Monde, 26 februarie 2013.

[187] Daniel Cohen, Homo economicus..., op.cit.

decât în prezent, în ciuda abundenţei materiale în plină expansiune. Obiecţia e bizară, întrucât poate fi întoarsă pe dos ca o mănuşă: tocmai fiindcă societatea noastră şi-a propus drept orizont de aşteptare fericirea, ajunge la exasperarea de a nu o atinge vreodată[188]. Un univers al beatitudinii obligatorii nu poate decât să se prăbuşească în depresie, într-atât de absurd este un astfel de scop.

Banii atenuează şocurile provocate de adversităţi

Nu este adevărat că toată lumea caută fericirea, iluzie occidentală, toată lumea caută să evite nefericirea, ceea ce este cu totul altceva. Dar, mai ales, să ne fixăm drept unic scop a ne feri de orice problemă ar însemna să ne facem de netrăit clipele de suferinţă şi imposibilă voinţa de a le depăşi. Iată-ne, aşadar, nefericiţi din cauză că nu putem fi tot timpul fericiţi, nebunie specific modernă. Este, prin urmare, greşit să tot acuzăm logica de natură comercială, când eroarea nu constă în economie, ci în spiritul vremurilor. Oare consumerismul, abundenţa nu ne vor mai satisface[189]? Dacă înţelegem prin aceasta sentimentul unei plenitudini absolute, suntem nevoiţi să admitem că, în afară de iubire, şi ea deseori de scurtă durată, puţine lucruri ne aduc o satisfacţie totală: nu putem fi fericiţi, Aristotel a spus-o, decât exact atât cât poate fi o fiinţă omenească, adică intermitent.

---

[188] Trimit aici la cartea mea L’euphorie perpétuelle, Grasset, 2000, în care demontez mitul fericirii obligatorii.

[189] Cf. Robert Frank, La course au luxe, op.cit.

Să explicăm, de pildă, că suntem mai împliniţi la şaptezeci de ani decât la patruzeci, fiindcă ne-am eliberat de lucrurile materiale, este un argument destul de superficial[190]. Este postulată corelarea dintre încetarea activităţii, muncii şi liniştea spirituală, dar sunt uitaţi cel puţin doi factori: manifestaţiile pensionarilor împotriva tăierii pensiilor şi senzaţia de gol care urmează pensionării, constituind marea problemă a societăţii noastre, care îmbătrâneşte. Într-adevăr, nimic nu este mai rău decât combinaţia dintre a ajunge la o vârstă înaintată şi lipsurile materiale. Chestiune şi mai bizară: unii economişti[191] alunecă în ceea ce denunţă, propunând să facem din fericire noul indice financiar. Ar trebui deci să emitem „monede ale fericirii” pentru a ne dovedi „fericirea interioară brută”. Lucru care aminteşte de „Fericirea naţională brută” preconizată de regele Bhutanului, în 1972, înainte ca o criză economică să facă să se prăbuşească voioşia concetăţenilor lui.

Supăraţi că nu au prevăzut crahul din 2008, numeroşi economişti par gata să-şi calce în picioare propria disciplină, s-o arunce la gunoi. Prin urmare, am fost minţiţi. „Homo economicus este un comerciant care nu-şi atinge niciodată ţelul.” (Daniel Cohen), „Economiştii sunt complicii unei imense amăgiri de sine”, presupusă drept mijloc al satisfacerii nevoii noastre nelimitate de

[190] „Poţi descoperi la 70 de ani fericirea unei persoane tinere, de 30 de ani. La 80 de ani, se regăseşte (în medie) bucuria de la 18 ani. Cum trebuie înţelese aceste rezultate surprinzătoare? (...) Bătrâneţea te eliberează de o greutate, aceea de a acumula bunuri inutile, redând locul bunurilor intrinseci.” (Daniel Cohen, Homo economicus, op. cit., p 27)

[191] Acelaşi Daniel Cohen, ibid., pp. 198–199 sqq.

recunoaştere (Jean-Pierre Dupuy)[192]. De ce nu? Numai că acestei discipline i se impută o insatisfacţie care este pur şi simplu o caracteristică a condiţiei umane. Ce e viaţa dacă nu o magnifică iluzie, o nesăbuită aventură? Dacă ar fi să ne luăm după dezamăgiţi, ar trebui să ne întoarcem la valori mai autentice, la prietenie, cooperare, solidaritate. Cu ce face asta perimată ştiinţa economică? Se pretinde, aşadar, să fie stabilit un alt cadastru mental, să urcăm pe culmile speculaţiei idealiste, unde omul ar trăi cu apă proaspătă şi idei minunate. Vechi refren ascetic care nu mai păcăleşte pe nimeni. Când pe homo economicus îl apucă sfârşeala, întreaga societate cade la pat. Lucru exprimat foarte bine de Elias Canetti atunci când explica faptul că inflaţia din Germania anilor 1920 făcuse oamenii inutili: „Devaluarea e un sabat al vrăjitoarelor în care oamenii şi unităţile de măsură au unii asupra altora cele mai stranii efecte. Unii se substituie celorlalţi, iar oamenii se simt la fel de «rău» ca banii lor; şi această stare se accentuează în sens negativ. Cu toţii sunt la bunul-plac al devaluării, cu toţii simt că nu mai sunt buni de nimic”[193].

Or, tocmai de fericirea văzută ca imperativ este important să ne debarasăm, de această căutare nebună care ne constrânge să pendulăm între frustrare amară şi speranţă imbecilă. Mitologia greacă ne-o aminteşte. Oscilăm între Tantal şi Midas. Unul, cunoscut pentru bogăţia lui, se face vinovat pentru că, din răzbunare, le-a servit zeilor, la un banchet, chiar pe propriul fiu, fiind condangat de Zeus să-şi petreacă eternitatea în Tartar, pe marginea unui fluviu care seacă imediat ce dă să bea din apele lui şi sub un

[192] Les anti-économistes ont la parole, Le Nouvel Observateur, 23 octombrie 2014.

[193] Citat în Niall Ferguson, L’irrésistible ascension de l’argent, op. cit., p. 103.

pom căruia vântul îi îndepărtează ramurile atunci când vrea să-i culeagă fructele. Deasupra, o stâncă aflată în echilibru precar ameninţă neîncetat să-l strivească. Lui Midas, regele Frigiei, un bătrân beat şi obez pe care l-a primit în palat, pe nume Silen, îi propune să-i îndeplinească cea mai scumpă dorinţă. Regele cere ca tot ce atinge să se transforme în aur. Imediat, apa pe care vrea s-o bea, carnea pe care vrea s-o mănânce se preschimbă în pepite. Lumea din jur împietreşte şi, pentru a scăpa de blestem, Midas trebuie să se purifice în apele râului Pactol, ale cărui unde încep să poarte cu ele preţiosul metal. Să nu-ţi poţi îndeplini dorinţele e o nenorocire. Să ţi le-ndeplineşti, tot aşa. Şi lipsa este o capcană tot atât de periculoasă ca saţietatea.

Banii nu „aduc" fericirea, în sensul strict al termenului (de altfel, nimic nu o face, nici o reţetă, nici o tehnică), dar atenuează virulenţa nefericirii şi permite ca aceasta să fie ţinută la distanţă. Banii sunt o armă de apărare împotriva loviturilor sorţii. Să poţi fi tratat medical, să poţi face studii de calitate, să locuieşti în condiţii decente, iată ce permit banii, printre altele. Îndepărtează latura fatală a adversităţii, oferindu-ne mijloacele de a o combate. Şi, din acest punct de vedere, sunt de neînlocuit.

SPECTRUL TRADERULUI POCĂIT

Epidemiei de fraude în cascadă care punctează viaţa financiară de treizeci de ani încoace, băncilor care lucrează împotriva intereselor depunătorilor (mai ales Goldman Sachs)[194], vânzându-le credite neperformante, le

[194] Cf. Jacques de Saint-Victor, Un pouvoir invisible. Les mafias et la société démocratique, Gallimard, 2012, p. 346.

răspunde apariţia unui nou personaj: intermediarul care se pocăieşte. A jecmănit, şi-a tâlhărit clienţii ca un bandit, cu consimţământul fără cuvinte al şefilor ierarhici, fiind personajul dominant al „capitalismului sălbatic”. Acum se întoarce înfăşurat în dimia penitentului. În principalele cartiere financiare domneşte o atmosferă de sfinţenie. Păi nu este London Stock Exchange situată în Paternoster Square? Viaţa unui agent de bancă e destul de asemănătoare cu aceea a unui călugăr şi implică, mai întâi, ruperea legăturilor de familie şi de dragoste: program dementţial, utilizarea timpului la milimetru, limitarea spaţiului la cel al pieţei cu toate serviciile la dispoziţie — club de gimnastică, sală de sport, medic, dietetician.

Uneori, asceza derapează către contrariul ei, iar sclipitorul funcţionar decade în abuz: scelerat cu chip omenesc, seducător cu mii de promisiuni, vă presează să veniţi lângă el pentru a realiza profituri spumoase. Prinşi cu mâna băgată până la umăr, unii escroci au bunul-simţ de a se sinucide, de a se arunca din vârful zgârie-norilor de pe Wall Street[195]. Fiecare escroc are retorica sa, modul său de a face fraierii din vorbe, utilizând abrevieri obscure. Toate modalităţile de a înşela sunt bune, de pildă cea numită „fierbătorul”: se ridică artificial cursul acţiunilor unei societăţi, pentru a încuraja investitorii, după care sunt vândute în grabă: aceasta era specialitatea lui Jordan Belfort, cel care l-a inspirat pe Scorsese pentru filmul Lupul de pe Wall Street (2013), trader care a tâlhărit mai bine de 1 500 de clienţi. Sau spoofing, care permite, graţie unui algoritm anume, să fie plasat un număr enorm de ordine de cumpărare sau de vânzare înainte de a le anula în ultimul moment, ceea ce împinge piaţa în sus ori în jos, în

[195] Cf. Jay McInerney, Trente ans et des poussières, Seuil, 1998.

funcţie de poziţia iniţială. Iar diferenţele sunt băgate în buzunarul operatorului.

Ambianţa de la bursă ţine de isterie: fanfaronadă de golden boys, de Big Swinging Dicks, flăcăi care se rup în figuri (Robert Goolrick)[196], macism eruptiv, cultura cocainei, a amfetaminelor, a avioanelor particulare, a prostituatelor. Tinerii aceştia sunt cuprinşi de o monotonă surescitare, mereu în alertă, înfierbântaţi 24 de ore din 24. Înregimentarea este conjugată cu o totală loialitate faţă de firmă. Unii sunt obligaţi să muncească douăzeci de ore pe zi, câte trei zile-n şir, fără a slăbi ritmul[197], lucru care le accelerează uzura şi-i transformă în rebuturi pe la treizeci şi cinci de ani, ca pe atleţi ori pe manechine. E un joc care dă o puternică dependenţă. Şmecheraşii aceştia cu bretele se cred regii universului: dispunând, prin „tranzacţionarea de înaltă frecvenţă”, de un instrument care controlează instantaneu mii de ordine de plată şi care poate detecta şi cel mai mic freamăt al pieţei, se bucură de o nelimitată putere de a face rău. Fiind ei înşişi condiţionaţi şi măcinaţi, îi macină la rândul lor pe cei mai slabi cu operaţiunile lor anonime, provocând prăbuşiri fără să clipească. Crahul este purjarea unui sistem îndopat de un preaplin al fluxului.

Paradox suprem: în momentul în care computerele atotputernice parcurg ordinele de vânzare şi de cumpărare în câteva nanosecunde, pur şi simplu banii nu mai au valoare. Se intră în panică matematică. Milioane, miliarde sunt măturate dintr-o mişcare, în flash crashs, Waterloo-uri bursiere, transformându-se, cum zicea Mallarmé, în

[196] Cf. Robert Goobrick, La chute des princes, UGE, 10/18, 2016.

[197] Cf. Kevin Roose, Young Money, Grand Central Publishing, 2014, pg. IX.

armate de „cifre grandilocvente”. Sunt naufragii sub soarele strălucitor al tehnologiei dezlănţuite, pe care nimeni nu le stăpâneşte, dar pe care toată lumea ţine să le accelereze. Traderii vor fi peste puţin timp înlocuiţi de roboţi care vor vinde şi vor cumpăra într-o miime de secundă. Vor fi oare atunci inculpate acele supercomputere pentru fraudă şi încălcare a obligaţiei de confidenţialitate? Profitul se transformă în dezastru: împinsă până la limită, cupiditatea extremă se preschimbă în delapidare.

Toată această tensiune excesivă este însă compensată prin cure de dezintoxicare, seminarii de etică, yoga, budism zen, meditaţii, ba chiar prin rugăciune. Nu chema oare, în octombrie 2014, arhiepiscopul de Canterbury, Justin Welby, cu ocazia unei întâlniri a FMI, tineri bancheri din toată lumea să se alăture timp de un an unei comunităţi de rugăciune şi etică, pentru a se consacra celor sărmani? Dintr-odată, omul banilor vorbeşte despre morală şi despre solidaritate. Pentru el, remuşcarea este la fel de ambiguă precum păcatul. Odată cu Jérôme Kerviel, traderul se transformă în martir. Inculpatul ajunge un miel care mântuie păcatele finanţelor. Trebuie să-i recunoaştem lui Kerviel geniul regiei şi o acută intuiţie a mecanismelor simbolice. Ştie că în lumea catolică păcătosului care se căieşte i se iartă mai multe decât celui care nu a păcătuit niciodată. Felix culpa. Pelerinajul lui la Roma, audienţa papală, tripla învestitură oferită de extrema stângă, Frontul Naţional şi Biserică prin persoana monseniorului Di Falco, cel care a condus comitetul de susţinere a traderului, fac din acesta un mare artist. Am greşi dacă ne-ar apuca râsul: tot astfel cum poliţia şi justiţia dezmembrează bandele mulţumită tâlharilor pocăiţi, şi aici este nevoie de aceşti transfugi pentru a

demonta ticăloşiile caracatiţei; un exemplu, informaticianul Henri Falciani, fost crupier, şantajist, manipulator, mitoman a furat în 2008, din Geneva, de la sediul The Hongkong and Shanghai Banking Corporation listingul informatic care dovedea fraudele respectivei bănci. Sau foştii bancheri delincvenţi ajunşi jandarmi, cunoscând mai bine decât oricine altcineva tainele profesiei lor. În orice organizaţie a răufăcătorilor, chiar şi printre jihadişti, există trădători. Uneori contra cost, ca în SUA, de la Dodd Frank Act (2011), lege prin care se permite celor care dau informaţii despre delicte în domeniul financiar să primească între 10% şi 30% din amenda încasată de autorităţi. Banii pun stavilă banilor, cu preţul de a transforma vânătorii de recompense în delatori remuneraţi. În Franţa sunt prevăzute măsuri similare. Sperjurii sunt invitaţi să sabordeze din interior corupţia. Au greşit, dar sunt dispuşi să-şi răscumpere păcatul în schimbul obţinerii iertării şi al unui venit. Aceştia sunt tâlhari morali. Foştii hoţi sunt cei mai buni poliţişti.

Invidia, boala egalităţii

Invidia este suferinţa resimţită în faţa spectacolului oferit de fericirea celorlalţi. Ceea ce lor le face bine nouă ne face rău. Acest mizerabil păcat era înfrânat, până la Revoluţie, de statutul social. Burghezul gentilom putea mima liniştit nobleţea, oricum era exclus din joc de condiţia lui de joasă extracţie. Universul aristocratic menţinea o distanţă de netrecut între fiinţe. Revoluţia franceză, decretând egalitatea între oameni, va generaliza concurenţa tuturor

împotriva tuturor. Într-o astfel de societate, reuşita unei minorităţi şi marasmul celorlalţi sunt intolerabile. Promiţând fiecăruia bogăţie, fericire, plenitudine, modernitate, se legitimează şi războiul de catifea la care se dedau oamenii, rând pe rând necăjiţi ori fericiţi, după nivelul averii. Lucru care, adăugat otrăvii comparaţiei, ranchiunei care se naşte din reuşita spectaculoasă a unora şi din stagnarea altora, atrage pe fiecare într-un ciclu al poftelor şi al decepţiilor. Ce exasperează la această boală atât de omenească este vecinătatea celor la ale căror fizic, salariu, viaţă amoroasă, eleganţă râvnim. A trăi în permanenţă alături de persoane mai avute, mai dinamice, care îţi subliniază propriile limite nu poate decât să adâncească rănile. „Să fii sărac la Paris”, zicea Zola, „înseamnă să fii sărac de două ori.” Sărăcia ne-ar fi mai suportabilă dacă nu am observa în permanenţă fericirea celor bogaţi care se umflă-n pene. Totul alimentează invidia: beatitudinea altora, averea lor, poziţia socială, ba chiar şi nefericirea lor, bolile care-i fac mai interesanţi decât noi.

Există două tipuri de societate: cea a disparităţilor stimulatoare şi cea a disparităţilor descurajatoare. Când fiinţe din medii diferite ajung aproape unele de altele, uimirea, dar şi furia pot ţâşni din confruntarea lor. „O casă”, spunea Karl Marx, „poate fi mare sau mică; câtă vreme casele din preajmă sunt de aceeaşi dimensiune, locuinţa ta răspunde cerinţelor pe care societatea le aşteaptă de la un cămin. Dar când, lângă o căsuţă, este ridicat un palat, iat-o coborâtă la rangul de bordei.” Invidia este o patimă a proximităţii, nu a distanţei. Iată de ce, în Franţa, succesul este adesea atribuit conivenţei, complicităţii elitelor, pe când în Statele Unite întreprinzătorii merg în malluri pentru a-şi relata drumul

parcurs şi a-i încuraja pe cei care-i ascultă să le urmeze exemplul.

Se dă următoare situaţie tipică: un port de agrement, vara, în care mulţimea de persoane venite în vacanţă, în şorturi şi şlapi, vine să-i admire pe cei prosperi, care trăiesc pe picior mare pe iahturile lor. Telescopare brutală care poate trezi mai multe reacţii: voi face totul pentru a fi şi eu într-o zi ca ei; sau: mă voi bate pentru ca nimeni să nu aibă dreptul să-şi expună averea cu o asemenea obscenitate; sau, variantă mai înţeleaptă: mă bucur pentru aceşti fericiţi, dar nu consider că măreţia vieţii constă în etalarea bunurilor materiale. Cei bogaţi sunt şi ei prinşi în mecanismul insaţiabilei pofte la vederea celor mai bine înzestraţi decât ei: alături de bogătaşii obişnuiţi există marii satrapi, cei de o generozitate al cărei fast îi ofensează pe ceilalţi şi care ridică standardele la o înălţime inaccesibilă. În clipa în care revoluţiile americană şi franceză au deschis cutia Pandorei, unde stăteau închise egalitatea şi dreptul la fericire, au eliberat şi monstrul comparaţiei, aşadar, al concurenţei.

Prin mecanismul ostracizării, anticii sacrificau fiinţele valoroase, pentru a vindeca invidia şi a întrerupe dezacordurile. În secolul al XVI-lea, Thomas Wolsey, coborât de Henric al VIII-lea înapoi la rangul de arhiepiscop de York, de la cel de cardinal şi lord cancelar, apoi, în secolul al XVII-lea, intendentul finanţelor, Fouquet, condangat la închisoare pe viaţă de Ludovic al XIV-lea, au fost proscrişi şi pentru că, printre altele, au vrut să rivalizeze în strălucire cu suveranii. Aceeaşi societate care naşte invidia creează, totodată, şi mecanismele capabile să o înfrâneze. Bucuria perversă pe care o resimţim la vederea suferinţelor altora, de exemplu la jurnalele de ştiri, le compensează pe ale noastre, care astfel par mai

suportabile. Dacă mass-media ne aduce sub ochi oameni frumoşi, bogaţi şi bronzaţi, înregistrează totodată, cu un anume sadism, şi lenta degradare a starurilor, cearcănele, ridurile, problemele lor în dragoste, eşecurile lor profesionale. Exaltă splendoarea fiinţelor omeneşti tot atât cât şi slăbiciunile acestora: zeii în carne şi oase domnesc astfel despotic câţiva ani după care, într-o bună zi, se-alege praful de ei. Până la urmă, nu am de ce să fiu gelos pe soarta lor. Bucuria celorlalţi mă răneşte atunci când este prea ostentativă, prea demonstrativă. Când aud hohotele de râs ale cuiva prea vesel, mă trezesc trimis direct în singurătate, în starea mea melancolică. Aforism al lui Jules Renard din Jurnalul său: „Nu ajunge să fii fericit: e nevoie, în acelasşi timp, ca ceilalţi să nu fie şi ei la fel”. Fericirea reprezintă un bun al cărui preţ este dat de faptul că nu-mi aparţine decât mie. Invidia pândeşte cu o lăcomie perfidă căderea modelelor şi concurenţilor. Din care va extrage o bucurie posomorâtă, vecină resentimentului, aşteptând să descopere noi fiinţe pe care să le curteze şi să le deteste în acelaşi timp.

Din infernul invidiei nu se iese decât prin admiraţie. Celălalt nu este doar un rival a cărui strălucire ne răneşte, dar şi un sufleor, în sensul pe care l-a dobândit acest termen în lumea teatrului. Ne inspiră, ne suflă mii de modalităţi de a trăi altfel, de a ne trasa noi căi. Bufeurile înveninate ale geloziei pot astfel să se transforme în emulaţie, în curiozitate, celălalt devenind o călăuză a dorinţelor în locul obstacolului de nesuportat. Ne scoate din noi înşine, ne sporeşte capacităţile.

Spectrul saţietăţii

Dacă este imposibil şi să dispreţuieşti banii, şi să-i venerezi, aceasta se întâmplă şi fiindcă sunt ceva abstract. Ne aşază în postura lui Dumnezeu de după crearea lumii, punându-ne la dispoziţie toate bunurile imaginabile. Aproape că ne oferă darul ubicuităţii, lărgesc spaţiul, lungesc timpul. De aici şi faptul că bucuria de a-i câştiga e superioară celei de a-i cheltui. Excitaţia scurtcircuitului: a aduna de foarte tânăr o sumă frumuşică, arzând etapele, fără a-ţi fixa limite. A-ţi câştiga pâinea cea de toate zilele este o povară, a te îmbogăţi rapid e un joc asemănător vârtejului erotic. A ajunge milionar la treizeci de ani e o încercare care te poate lăsa la fel de înfometat, dacă faptul nu este prelungit către alte obiective. Desigur, nu este vorba despre vreo disperare specifică numai celor bogaţi, ci despre un potenţial pericol general: spectrul saţietăţii. Banii devin un obiect atât de dezirabil, încât fac ca orice altceva să fie insignifiant. Nimic nu poate rivaliza cu potenţialul nelimitat pe care-l încarnează. Şi-atunci ce mai contează munca, frumuseţile pământului, relaţiile afective sau carnale? Când totul ţi-e posibil, habar nu mai ai ce vrei. Banii anulează alte dorinţe, fiind autosuficienţi. Te poţi bucura de ei fără să mai ai nimic altceva. Pe măsură ce se dematerializează par a-şi pierde brutalitatea, dar tocmai în acest moment devin mai periculoşi, întrucât capătă puterea ideii pure.

Fiecare dintre noi îşi poate scrie o autobiografie a fericirii, în care să facă legătura dintre nivelul veniturilor şi sentimentul de înflorire resimţit în fiecare perioadă. Nu e sigur că ar coincide cei doi factori, nici că ar fi diferiţi, într-atât intră în calcul şi alţi parametri: sănătatea, vârsta,

recunoaşterea publică, viaţa amoroasă şi familială. O anumită dificultate materială în tinereţe nu este acelaşi lucru cu o problemă financiară la cincizeci de ani. Astfel este resimţită bogăţia: tot ce ai, minus ce datorezi, plus ce speri. La douăzeci de ani poţi trăi într-o magherniţă ca un prinţ, la şaptezeci, într-un palat, ca un sărăntoc, ţintuit de boli şi singur. Sunt cunoscute acele figuri caraghioase de bogătaşi care nu mai au timp să cheltuie ce au adunat. Banii vin în valuri peste ei, ca o calamitate. Până şi atunci când îşi închipuie că pierd, tot strâng[198]. Sunt sătui de lume înainte de a o fi degustat şi, în plină abundenţă, trăiesc o penurie a plăcerilor. Mai că-şi doresc ca lucrurile să stea exact pe dos, pentru a o lua de la zero, pentru a reîncepe palpitanta odisee a ascensiuni sociale. Bogăţia nu-i exaltă decât cu condiţia să nu se fi concretizat niciodată.

„Mor de sete lângă izvor”, zicea genial François Villon. Preluând metafora, Schopenhauer compara bogăţia cu apa mării, care-ţi sporeşte setea pe măsură ce o bei.

Până la urmă ajunge să-ţi lipsească tocmai lipsa, sursă vie a dorinţei, pătrunsă perpetuu de curiozitate. Cum avem de ales dintre prea multe posibilităţi, nu mai există loc pentru surpriză. Adevărata spaimă este aceea de a vedea slăbind fervoarea care ne leagă de lumea în care trăim. Despre bogatul abulic s-ar putea spune ceea ce Chryssipus zice despre omul prost, şi anume că nu are nevoie de nimic, deşi îi lipseşte totul[199] şi, mai ales, esenţialul: facultatea de a dori, de a fi hotărât să obţină roadele acestui pământ. Teribilă ambivalenţă: banii sunt calea de acces către

[198] Cf. excelentului Richistan al lui Robert Frank, op. cit., Capitolul X.

[199] Cicero, Le bonheur, Tusculanae disputationes IV şi V, Arléa, 1996, p. 120.

plăcere şi zidul care o anulează. Frison febril, ne privează de capacitatea de a transfigura cotidianul, lucru care constituie adevărata poezie a existenţei.

Banii ilustrează de minune următorul paradox: toate procedeele puse la treabă pentru a duce la fericire pot la fel de bine s-o alunge. Sau, mai degrabă, s-o facă să dea înapoi pe măsură ce ne închipuim că am putea-o atinge. Ne imaginăm că ni se va aşeza pe umăr ca o pasăre, dincolo de un anumit nivel al venitului: falsă totalitate care nu încetează să se dezintegreze pe măsură ce este elaborată. Pentru a ne bucura de fericire trebuie să acceptăm că ne vizitează şi ne părăseşte ca o trecătoare favoare, că se evaporă când abia de-am recunoscut-o, pe cât de fulgerătoare, pe-atât de fugară. Există oameni mai dotaţi pentru bani decât pentru fericire, care preferă să multiplice cifrele decât să sesizeze tandreţea unduitoare a fiecărei clipe. Nu cumva au ales să facă bani tocmai pentru că nu ştiu să facă nimic altceva?

Cum să stingi nemăsuratele pofte

Detaşarea de bunurile materiale, acesta este laitmotivul dintotdeauna al moraliştilor care privesc pasiunile noastre ca pe nişte rătăciri şi exclamă ca Socrate în faţa etalării bogăţiilor din aur şi argint: „Ce de lucruri pe care nu mi le doresc”[200]. Pledând pentru dispreţul faţă de ambiţii, deşertăciunea averilor, nebunia iubirilor înflăcărate, filosofii îşi îndeplinesc rolul de stricători de chefuri. Totuşi,

[200] Cf. Robert Frank, Richistan, op. cit., Capitolul X, p. 209.

înţelepciunea lor este celălalt nume al renunţării. Dacă toată lumea ar adopta-o, societatea ar aluneca în neurastenie. Nu cumva adevărata sărăcie a oamenilor constă în stingerea poftelor mai degrabă decât în explozia apetitului?

Banul este seismograful dereglat al psihicului contemporan, conţinând contradicţia societăţilor democratice: voinţa de a accesa pe loc orice bucurie, urmată de teama că lucrul acesta s-ar putea întâmpla prea repede. Există mai întâi ceva care lipseşte întotdeauna, fie că este vorba despre bogaţi ori despre săraci. După ce se recunoaşte un milionar? După faptul că se plânge că niciodată nu câştigă suficient şi că s-ar simţi mai în largul lui dacă ar avea măcar de două ori mai mult. Dacă ar beneficia de o avere de 5 milioane, şi-ar dori 10, dacă ar avea 10 şi-ar dori 20. Nimic nu-i poate potoli îngrijorarea[201], nimic nu-i poate calma sentimentul subiectiv al bunăstării[202]. Dacă stai să-l asculţi, viaţa e prea scumpă, preţurile restaurantelor prohibitive, costurile în imobiliare dincolo de orice închipuire, iar plafoanele de active pentru accesul la anumite bănci sunt atât de ridicate încât îi descurajează pe cei interesaţi. Fiecare se uită mai sus de nivelul lui pentru a măsura ce-i lipseşte, nu ce are. Banul este un ser al adevărului care accentuează defectele şi angoasele fiecăruia. Legat de nevoi, de teama de moarte, vine să compenseze la modul imaginar toate defectele existenţei. Adaugă condiţiei umane o iluzie tenace: certitudinea de a ne ridica deasupra turmei şi conştiinţa dureroasă că nimic nu este adevărat în

[201] Ibid., p. 50.

[202] Seneca, Lettres à Lucilius, op. cit., p. 60.

anteriorul enunţ şi că şi bogaţii mor ori suferă la fel ca toţi ceilalţi oameni.

Lucrul cel mai rău care se poate întâmpla oricăruia dintre noi este ca belşugul să ne înăbuşe poftele. În materie de alimente, de exemplu, America de Nord este ţara tipic persecutată de propriile bogăţii, în care abundenţa de hrană târăşte cetăţenii într-un ciclu al consumului în exces şi al obezităţii. În loc să înveţe cumpătarea, consumatorul de alimente nord-american îşi întinde sistemul digestiv până la limită, atacând cu vitejie, încă din zori nemăsurate cantităţi de mâncare. De aici două strategii care se desfăşoară în faţa excesului: restricţia sau supralicitarea. Pentru a ne îmbogăţi, spunea Epicur, nu trebuie să strângem mai mulţi bani, ci să ne restrângem dorinţele, să ne ridicăm o casă liniştită, fără spaime şi fără mâhniri[203]. Cu adevărat şireată strategie: să fie vorba despre abstinenţa pură sau despre, mai subtil, relansarea aspiraţiilor printr-o provizorie secătuire? A doua cale: deconectarea tentaţiilor. Ne displace că trebuie să reamintim o realitate evidentă: civilizaţie nu înseamnă diminuarea dorinţelor, ci multiplicarea şi sofisticarea lor extremă. Obiectul dorinţei nu e de preţ decât atâta vreme cât e de neatins, tot aşa cum sentimentul iubirii nu epuizează tot ce înseamnă fiinţa iubită. Pasiunii pentru bani, care secătuieşte, trebuie să-i fie opusă moneda pasiunilor ca un fluid care le permite să se dezvolte şi să se multiplice. Pasiunile nu sunt o maladie care trebuie învinsă, ci şansa de a ne înfrumuseţa trecerea pe pământ şi de a scăpa de povara plictiselii. Geniul unei mari culturi înseamnă, în primul rând şi înainte de orice, punerea în valoarea a frumuseţii, sentimentul unei exuberanţe fără sfârşit de care nu ne-am putea lipsi decât cu preţul unor

[203] Ibid., pp. 122–123.

mari prejudicii. Iată secretul unei vieţi bune: să nu încetezi niciodată să te minunezi. Să nu stingi setea decât pentru a o deştepta mai bine.

ANTISEMITISMUL, DE LA STÂNGA LA DREAPTA

Descriind, pentru ziarul L'Humanité din 17 iunie 1967, defilarea trupelor israeliene, după victoria asupra armatelor arabe, liderul sindical şi comunist francez Benoît Frachon scria: „Prezenţa anumitor personaje de la vârful lumii finanţelor a conferit ceremoniei un alt sens decât cel al fervorii religioase (...). Nici măcar Viţelul de aur nu a lipsit, mereu în picioare, ca în opera lui Gounod, contemplând, la picioarele lui, în sânge şi în abjecţie, rezultatele diabolicelor maşinaţiuni. Într-adevăr, informaţiile ne indicau că asistaseră la acele saturnalii doi reprezentanţi ai unui trib cosmopolit al bancherilor, bine cunoscuţi în întreaga lume: Alain şi Edmond Rothschild. La picioarele lor, morţii încă sângerând..."

Ce sunt banii, conform clişeului în vigoare? Viciul evreiesc prin excelenţă. Clişeul este atât de pregnant încât îşi face apariţia la persoane pe care nu le-ai putea bănui de asemenea gânduri. În ianuarie 2006, „banda barbarilor" răpeşte, la Bagneux, pe Ilan Halimi, „întrucât a fi evreu înseamnă a fi bogat", cere o răscumpărare şi îl torturează trei săptămâni, până când îl omoară. Alt caz: pe 10 septembrie 2015, de la microfonul postului de radio France Inter, realizatorul francez Philippe Lioret imputa în parte Israelului şi, în general, tuturor celor care „au bani" criza emigranţilor din Siria şi Războiul de şase zile din 1967. Léon Bloy spusese deja despre evrei: „Din cauza lor această algebră a turpitudinilor numită Credit a înlocuit

definitiv vechea Onoare care le era îndeajuns sufletelor cavalereşti pentru a duce orice la bun sfârşit”[204]. În anii 1930, Bernanos înfiera „cucerirea evreiască”, evocând „stăpânii aurului” care „se impun prin viciile lor chiar dacă acestea i-au pierdut de atâtea ori pe vremuri, prin frenezia de a sclipi pentru a lua tuturor ochii, prin imprudenţa, cruzimea de satrapi. Şi asta încă de la jumătatea secolului al XIX-lea, când pentru primele locuri în administraţie, bănci, magistratură, căi ferate ori mine, în sfârşit peste tot unde moştenitorul marii burghezii, politehnicianul cu ochelari a luat obiceiul de a găsi astfel de omuleţi bizari care vorbesc dând din mâini ca nişte maimuţe, trimiţând nonşalant către coloanele de cifre şi către cotele acţiunilor priviri de căprioară îndrăgostită... Aceştia, cu părul lor negru, cu trăsăturile cizelate de o angoasă milenară, cu pruritul sălbatic al unei măduve uzate încă de pe vremea domniei regelui Solomon, împrăştiată prin toate paturile neruşinatei Asii”[205]. Excluşi în Europa din toate domeniile, evreii, după cum se ştie, s-au făcut bancheri, au împrumutat bani, fiind cu atât mai urâţi cu cât erau mai indispensabili. În timp ce Inchiziţia, la sfârşitul secolului al XV-lea, urmărea convertiţii, bănuindu-i că practică iudaismul în taină, regele Ferdinand al Spaniei tempera înflăcărarea anchetatorilor amintind că evreii „sunt sipetele noastre şi aparţin patrimoniului nostru”[206]. Cât despre Marx, acesta, evocând „naţionalitatea himerică” a poporului evreiesc, care şi-a ales domiciliul în abstracţiunea pieţei, nu-i promite emanciparea decât odată distrus capitalismul. Biblioteci întregi vor fi umplute

[204] Léon Bloy, Le salut par les Juifs, Mercure de France, 1892, p. 192.

[205] Citat în Jacques Julliard, L’argent, Dieu et le diable, op. cit., p. 185.

[206] Citat în Jacques Attali, Les Juifs, le monde et l’argent, op. cit., p. 295.

recenzând antisemitismul monetar, simplu departament al antisemitismului global. Înclinaţia iudaică spre rău se înscrie în forţa demonică a aurului. Evreul este încarnarea păcatelor noastre şi vectorul mântuirii. Iată de ce Léon Bloy, antisemit paradoxal, va scrie, în 1892, şi Mântuirea prin evrei, carte în care vede Israelul ca fiind crucea pe care Isus e veşnic bătut în cuie, dig ce ridică nivelul fluviului omenesc al întregii planete. Evreii trebuie deci eliminaţi pentru propria noastră mântuire.

Pasiune proteiformă, imemorială, în plin avânt în zilele noastre în lumea arabo-musulmană şi în extrema stângă europeană, mai ales de la înfiinţarea statului Israel, antisemitismul include în spectrul lui numeroase dimensiuni. Numai că dispreţuirea banilor, atât de prezentă în mişcarea socialistă, riscă neîncetat să se transforme în detestarea evreului fantasmatic, purtător al păcatelor noastre, ţap ispăşitor şi paria al naţiunilor în acelaşi timp.

Capitolul 7

Să fi ucis calculul sordid iubirea sublimă?

▬▬

„Dragă mătuşă, ai putea să-mi spui care este diferenţa dintre venalitate şi prudenţă? Unde se termină una şi unde începe cealaltă?”

JANE AUSTEN[207]

„Când sărăcia bate la uşă, dragostea fuge pe fereastră.”

Proverb african

În vara lui 2014, o femeie din America scrie unui cabinet de consiliere în investiţii. Vrea să se căsătorească cu un bărbat bogat, cu un venit anual de peste 500 000 de dolari. Iată scrisoarea ei: „Sunt o tânără frumoasă, de douăzeci şi cinci de ani, bine-crescută şi rafinată. Doresc să mă mărit cu un bărbat care câştigă cel puţin o jumătate de milion de dolari pe an. Aveţi cumva în fişierele dumneavoastră adresele câtorva celibatari (văduvi sau divorţaţi) care câştigă 500 000 de dolari sau mai mult? Mi-ar putea cumva oferi câteva sfaturi şi soţiile celor bogaţi? Am mai fost logodită cu bărbaţi are câştigă între 200 000 şi 250 000 de dolari, dar nu mai mult... numai că 250 000 de dolari nu ajung pentru a putea trăi în cartierele elegante ale New Yorkului. La cursul de yoga am cunoscut o femeie care s-a măritat cu un bancher. Locuieşte în Tribeca şi totuşi nu este nici la fel de frumoasă, nici la fel de inteligentă ca mine. Şi-atunci, ce a făcut ea şi nu am făcut eu? Cum pot atinge standardul ei de viaţă?”

Un consilier, bancher ca profesie, i-a răspuns: „V-am citit cu mare atenţie scrisoarea şi v-am studiat îndelung solicitarea, după care m-am dedicat atent analizei financiare a situaţiei. În primul rând, nu vă fac să pierdeţi timpul, întrucât eu însumi câştig mai mult de 500 000 de dolari pe an. Permiteţi-mi să sintetizez simplu datele: dumneavoastră veniţi cu minunatul dumneavoastră fizic şi

[207] Jane Austen, Orgueil et préjugés, UGE, 10/18, 2012, p. 158

eu pun banii. Din păcate pentru dumneavoastră, este o afacere proastă. Cu certitudine, frumuseţea dumneavoastră va păli şi într-o zi va dispărea, pe când, în acelaşi timp, veniturile şi averea mea vor continua foarte probabil să crească. Astfel, «în termeni economici», sunteţi un pasiv care este supus deprecierii, pe când eu sunt un activ care produce dividende. Suferiţi deci o depreciere, însă cum aceasta este progresivă, valoarea dumneavoastră scade din ce în ce mai repede! Să calculăm cu precizie: aveţi acum 25 de ani, sunteţi frumoasă şi, fără îndoială, veţi rămâne aşa pentru următorii cinci sau zece ani. Dar cu fiecare an ceva mai puţin, iar când vă veţi compara cu aceea dintr-o fotografie făcută acum veţi constata în ce măsură aţi îmbătrânit. Asta înseamnă că acum sunteţi în «faza de creştere», aşadar e momentul oportun pentru a fi vândută, dar nu şi pentru a fi cumpărată. În termeni economici, cel care vă posedă acum are interesul să o facă în trading position (poziţie de vânzare) şi nu în buy and hold (cumpărare şi conservare). Totuşi, de oferit, aceasta vă este oferta.

În consecinţă şi tot în termeni economici, căsătoria (care este un buy and hold) cu dumneavoastră nu este o afacere bună pe termen mediu şi lung. În schimb, închirierea ar putea fi, în limbaj comercial, o afacere rezonabilă pe care o mai putem discuta. Consider că dacă oferiţi garanţia de a fi «bine educată, rafinată şi de o fermecătoare frumuseţe», aş putea foarte probabil să închiriez acest «produs». Cu toate acestea aş dori, conform unei practici obişnuite în afaceri, să fac o probă”[208].

[208] Extras din <http://www.demotivateur.fr>. Articolul ar fi apărut într-o revistă financiară din Statele Unite. Se non e vero, e ben trovato.

Cu alte cuvinte, frumuseţea omenească ar fi asimilabilă unei monede care se topeşte — conform termenului inventat în 1916 de economistul german Silvio Gesell —, deci care se depreciază cu timpul. Gesell, discipol al lui Proudhon, a fost comisar al finanţelor în efemera Republică Sovietică Bavaria, în 1919, ostilă şi dreptei naţionaliste şi bolşevicilor. Profund marcat de anularea rentelor, economistul sublinia că o monedă care îşi diminuează valoarea poate circula mai rapid şi se poate dovedi mai productivă decât o monedă tezaurizată: „Trebuie, deci, să facem din bani o marfă mai puţin reuşită, dacă ne dorim să ajungem la un mai bun mijloc de schimb.” Gesell propune ca bancnotele să fie ştampilate la poştă, înregistrându-se astfel în mod regulat scăderea valorii lor pe perioada deţinerii (SSL, sistemele de schimb local, ar aplica, după acest principiu, dobânzi negative şi ar emite bancnote cu valabilitate limitată)[209]. Revers al vechiului adagiu: de-acum banii însemnă timp, risipindu-se în acelaşi ritm. Trebuie să-i cheltui de frică să nu-i vezi evaporându-se. În aceeaşi ordine de idei, antropozoful austriac Rudolf Steiner imaginase, în 1923, „monede care îmbătrânesc, cu valabilitate restrânsă”, în aşa fel încât împrumuturile să se transforme încet-încet în donaţii, pentru a nu conduce debitorii la ruină. Astfel, toate datoriile ar fi trebuit anulate la o dată fixă, pentru a reamorsa un ciclu moral.

[209] Despre monedele complementare a căror circulaţie a fost aplicată în colectivităţi locale sau regiuni, emise de particulari, vezi blogul iconoclast al lui Paul Jorion. Pe aceeaşi temă şi Paul Jorion, L’argent, mode d’emploi, Fayard, 2009, p. 274 sqq.

Cum să-ţi vinzi trupul la Paris „păstrându-te îmbrăcată în rochia de burgheză cinstită şi măritată”?, se întreba Balzac în Verişoara Bette. Sunt necesare mult talent şi noroc, un oraş mare plin de leneşi bogaţi şi blazaţi, maniere elegante şi inteligenţă, plus aparenţa de fidelitate de nezdruncinat, garantată de un soţ complice. Aceste „Machiavelli în fustă” alcătuiesc specia cea mai josnică de curtezane: cele „cu chip nevinovat, a căror inimă e un seif”[210]. Experte în contrafacere, ele fac să treacă falsa monedă a simpatiei lor drept tandreţe autentică. Femeilor acestora le faci declaraţii de dragoste şoptindu-le: „Te iubesc ca pe un milion”[211]. La fel, seducătorul profesionist trebuie să fie dotat cu un fizic avantajos, volubilitate, rezistenţă, capacitatea de a ochi moştenitoarele, precum Bel-Ami al lui Maupassant, înainte de a le uşura conturile bancare. Capitalul estetic al bărbatului sau al femeii este însoţit de capitalul erotic care îi permite să ardă etapele. În acelaşi registru, Zola explică faptul că soţia unui personaj din înalta societate a celui de-al doilea Imperiu se dădea amanţilor pentru 100 000 sau 200 000 de franci, câştigând „valoare de raritate”, ceea ce o apăra împotriva reproşurilor de prostituţie[212].

---

[210] Honoré de Balzac, La cousine Bette, Folio-Gallimard, 1972, pp. 172–173.

[211] Ibid., p. 331: „- Nu te iubesc, Valérie, zice Crevel, ba te iubesc ca pe-un milion. — Nu ajunge!..., continuă tânăra sărind pe genunchii lui Crevel şi petrecându-şi amândouă mâinile în jurul gâtului lui, ca-n jurul unui cuier de care-ar fi dat să se agaţe. Vreau să fiu iubită ca zece milioane, ca tot aurul de pe pământ şi-ncă şi mai mult.”

[212] Georg Simmel, Philosophie de l’argent, op. cit., pp. 483–484. Simmel explică amuzant că mărimea sumei compensează, poate, josnicia principiului, iar totalul e un omagiu indirect adus soţului.

În anii 1970, Pierre Klossowski, declarându-şi filiaţia în linia lui de Sade şi Fourier, ţinea şi el să instituie o „monedă vie” conformă potenţialului erotic al fiinţelor omeneşti, mai ales al femeilor care ar putea fi schimbate liber ca tot atâtea nepreţuite fantasme[213]. Fiecare „sclavă industrială”, adică fiecare angajată ar avea o valoare direct proporţională cu emoţiile pe care le trezeşte în ceilalţi. Pentru Charles Fourier, dorinţa este în acelaşi timp motorul şi moneda „noii lumi amoroase”, iar plăcerea, salariul mereu recompensat însutit al carburantului pulsional. „Greşeala noastră, zicea el, nu este că dorim prea mult, ci prea puţin.” Pe acelaşi drum, Klossowski denunţă ignorarea caracterului mercantil al pasiunilor[214]: emoţia carnală nu a fost niciodată dezinteresată, din contră, presupune evaluare, licitare şi, în consecinţă, un preţ de plătit. Dorinţa este, în realitate, materia primă a întregii societăţi şi nimic nu se opune mai serios bucuriei decât gratuitatea. Astfel de enunţuri eludează, totuşi, problema vârstei: ce e de făcut cu cei şi cele care se trezesc, după o vreme, în afara fermecătoarei sfere a dorinţei? Trebuie consideraţi inapţi pentru apariţia pe scena socială? Ca de foarte multe ori, propunerile cele mai subversive apar din zona unei aristocraţii a tinereţii şi a frumuseţii care ignoră imensa majoritate a populaţiei. Această utopie pan-monetară aduce laolaltă dorinţa şi banii, fără a-şi mai pune cea mai prozaică întrebare legată de sentimentele obişnuite.

Cele trei axe ale căsătoriei contemporane

[213] Pierre Klossowski, La monnaie vivante, cu o scrisoare-prefaţă de Michel Foucault, Losfeld, 1970, reeditată la Rivages, 1997.

[214] Ibid., p. 16.

Romantismul a pus multă vreme în opoziţie două categorii: pasiunile nobile, elanul, fervoarea, poezia şi pasiunile ignobile, calculul, prudenţa, evaluările complexe. Pe de o parte, mari sentimente, pe de alta, meschinărie. Pentru Robert Musil, lucrurile stăteau invers, toate relaţiile dintre oameni, încă de la începutul secolului XX, împrumutaseră deja limbajul economiei politice: „În ziua de azi”, explică unul dintre personajele principale din Omul fără însuşiri, nababul Arnheim, „putem exprima toate legăturile intelectuale şi de iubire prin logica pură, prin limbajul cererii şi al ofertei, prin scont şi provizion, cel puţin la fel de bine cum o facem în termenii psihologiei şi ai religiei”[215].

Economia politică nu a ucis puritatea sentimentelor noastre, ci ne-a permis să înţelegem anumite mecanisme ale iubirii şi ale religiei. Banii sunt un translator general: totul poate fi exprimat prin limbajul lor, chiar dacă nu totul se reduce la bani. Naivitate a secolului al XIX-lea: să subordonezi inima veniturilor, în care să vezi ultima ratio. Naivitate contemporană: să subordonezi cuplul dorinţei, uitând de bătrâna consolare financiară. Ambele capcane: una a materialismului grosolan, cealaltă a idealismului triumfător. Până la jumătatea secolului XX, căsătoriile se stabileau din raţiuni financiare ori dinastice, valoare unei soţii fiind calculată în funcţie de zestrea de care dispunea. De atunci, numai sentimentul şi libera alegere sunt factorii deciziei. Pasiunea e însoţită, după al doilea război mondial,

[215] Robert Musil, L’homme sans qualités, op. cit., p. 180 Cf., în legătură cu acest subiect, comentariul lui Jean-Joseph Goux, Les monnayeurs du langage, op. cit., p. 159 sqq.

de o dimensiune sexuală, indispensabilă dezvoltării cuplului. Greşeala noastră, încă de prin anii 1960, este să credem că problema financiară poate fi eliminată din relaţiile conjugale. Fie şi fulgeraţi de Eros, soţii nu încetează să se analizeze reciproc, să descopere motive pro şi contra, să oscileze între seducţie şi reticenţă. Să spui vorbe dulci înseamnă şi să calculezi.

Altfel spus, mariajul contemporan aduce laolaltă trei dimensiuni: Interesul, Dragostea şi Dorinţa. Niciuna dintre acestea nu vrea să depună armele. Consideraţiunile financiare, înăbuşite la început, reapar deseori după despărţire, când cuplul practic e degradat. Prăbuşirea amoroasă poate să se transforme în acel moment în speculaţie dezlănţuită. Cronica juridică e plină de magnaţi ori oligarhi care cedează soţiilor, în clipa separării, mai multe milioane de dolari, fostele aducând împotriva lor dosare solide, detectivi şi cabinete de avocatură. Şi ce e valabil pentru cei bogaţi este şi pentru oamenii de rând. Dacă divorţurile au ajuns câmpuri de bătălie financiară atât de dură, aceasta se întâmplă întrucât constituie o afacere în toată puterea cuvântului, al cărei scop este să convertească tristeţea în bănuţi zornăitori, care-atârnă greu la cântar. La fel ca în secolele trecute, căsătoria se dovedeşte o afacere bună, iar divorţul un plan social menit să asigure pensia. Dragostea este o ceaţă pe care o risipesc indemnizaţiile. În felul acesta, deşi fusese evanescentă, nesigură de propria intensitate, îşi ajunge şi sieşi transparentă.

Îndrăgostiţii se comportă uneori ca nişte utilizatori care îşi împrumută inimile pe credit, capitalizând erori ori griji. Ataşamentul le e un dar care, într-un fel sau altul, pretinde restituirea. Compensaţia solicitată este o modalitate de a-l face pe celălalt să plătească în sensul concret al

termenului, fiindcă trebuie să panseze narcisismul rănit al celuilalt care se simte înşelat şi reclamă arierate. Şi atunci viaţa în comun, chiar dacă a durat douăzeci de ani, seamănă cu o carieră dusă umăr la umăr alături de soţ, în care au fost cumulate puncte pentru pensie, pe care judecătorii şi avocaţii le vor recapitula odată ajunşi în faţa tribunalului. Banii, cu toată ariditatea lor, simbolizează teama de a nu fi furat de mine însumi: celălalt a pătruns prin efracţie în mine, mi-a dat viaţa peste cap, deci trebuie să mă recuperez sub formă de ofrandă, de salariu. Contractul prenupţial are cel puţin meritul de a clarifica lucrurile: fixând, înainte de căsătorie, nivelul compensaţiilor pe care cel mai bogat le va trece în contul jumătăţii sale, în caz de divorţ, se evită amestecarea categoriilor. Negocierea favorurilor nu este totuşi exclusă: astfel, greva sexului este utilizată de femei încă din negurile antichităţii (apare, de pildă, în piesa de teatru Lysistrata, a lui Aristofan, pentru a opri războiul dintre Sparta şi Atena). Această formă de abstinenţă militantă constituie o modalitate de presiune asupra bărbaţilor pentru a obţine diverse avantaje. Feministele au propovăduit plata în numerar a „datoriei conjugale”, considerând că era vorba despre un act de exploatare din partea soţului-patron[216], iar anumite mame de familie din

[216] Înfundându-se în crevasa deschisă de Gary Becker care vede în familie o unitate „producătoare de utilităţi”, o întreagă parte a mişcării feministe dorea să introducă raportul salarial în spaţiul domestic şi să oblige soţii să-şi plătească soţiile pentru prestaţiile gospodăreşti, educaţionale, sexuale. Cf. Philippe Simonnot, Le sexe et l’économie, op. cit., p. 157. Activista americană Lauren Chief Elk solicită ca bărbaţii să plătească femeile pentru toate „muncile emoţionale” pe care acestea le oferă gratuit din negura vremurilor, pentru ca în sfârşit să se facă o „dreptate de gen”. Dincolo de dar, o vastă politică a resentimentului.

lumea bogătaşilor din Upper East Side-ul newyorkez primesc bonusuri din partea soţilor, drept recompensă pentru eforturile domestice. De unde se vede că mentalitatea de tip prostituţie triumfă în surdină la cele care vor să elibereze femeile, dar practic se mulţumesc să extindă comercializarea la nivelul celor mai intime relaţii. Vechile atitudini persistă: pentru majoritatea femeilor, tot bărbaţilor le revine datoria de a plăti, chiar şi după „eliberare”, pe când mulţi bărbaţi cred că este degradant să fie invitaţi de o femeie şi umilitor ca aceasta să câştige mai mult decât ei. Banii sunt şi medicament şi otravă, dispunând de putere emancipatoare ce se poate transforma în maladie mortală. Când cei care s-au iubit devin acţionari dezamăgiţi de propriul cuplu, intrând într-o sarabandă a portmoneelor, ajung în stare de tot ce poate fi mai rău, mergând până la a-l ruina pe celălalt pentru a-i da o lecţie pe care s-o ţină minte. Dragostea aceea care nu are timp de calcule, îşi revine imediat ce a încetat să mai fie dragoste, proiectând asupra relaţiei lumina necruţătoare a notei de plată.

Multă vreme, în Franţa, de exemplu, până prin anii 1960, când femeile au căpătat în sfârşit dreptul de a utiliza conturile bancare şi carnetul de cecuri, tranzacţiile importante erau apanajul soţilor[217]. Cu toate acestea, economia familiei era în sarcina soţiilor, mai ales în familiile muncitoreşti (cum ar fi fost în bazinele miniere din Nord), bărbaţii lăsându-le parţial sau chiar în totalitate salariul pentru a putea face cheltuielile curente şi a avea

[217] Câteva date: în 1881, femeile căsătorite îşi pot deschide un livret la o casă de economii şi consemnaţiuni, fără permisiunea soţului, în 1907, pot dispune liber de propriul salariu, în 1965, pot exercita o profesiune fără permisiunea soţului şi în 1985, soţii îşi administrează în mod egal patrimoniul (Sursa: Intern@nettes.fr).

grijă de casă şi de copii. Totodată, se evita astfel cheltuirea banilor la cafenea sau pe băutură. Bătălia pentru decizia asupra cheltuielilor a devenit un important subiect al dezbaterii publice atât în Europa cât şi în Statele Unite, banii casei ajungând „o valută controversată pe la sfârşitul secolului al XIX-lea”[218]. Femeia, paznic al afectelor, a fost nevoită să devină şi gestionar al bugetului familial, învăţând să cheltuie fără a risipi. Dacă ajungea să câştige ceva suplimentar, suma era asimilată banilor de buzunar pentru achiziţionarea „mofturilor ei”[219]. Când consumerismul a oferit tinerelor soţii toate ispitele marilor magazine, pretenţiile lor pecuniare au luat foc. Este şi tema romanului lui Zola La paradisul femeilor, contemporan cu deschiderea magazinului parizian Bon Marché, ajunsă de atunci subiectul a nenumărate comedii de moravuri. Multă vreme contase numai remuneraţia bărbatului, acel breadwinner (cel care câştigă pâinea cea de toate zilele), protector şi furnizor în acelaşi timp, în mâinile căruia femeia îşi încredinţa destinul[220].

Totul se schimbă în momentul în care ambii soţi muncesc şi începe împărţirea resurselor. Compararea câştigului poate da naştere unei cooperări fericite sau unei rivalităţi mocnite. Fie soţii pun totul în puşculiţa comună şi iau când e nevoie, fie îşi administrează separat veniturile, fiecare cu contul lui, ajungând la aranjamente provizorii în funcţie de achiziţiile efectuate[221]. Moment în care viaţa în doi devine un calcul permanent, în care şi pentru cea mai mică

[218] Cf. Viviana A. Zelizer, La signification sociale de l’argent, op. cit., Capitolul II, p. 77 sqq.

[219] Ibid., pp. 111–112.

[220] Cf. Damien de Blic şi Jeanne Lazarus, Sociologie de l’argent, op. cit., pp. 82–83.

cheltuială este negociată cota-parte conform mijloacelor fiecăruia[222]. A ţine socoteala: nu există cuplu, cât de îndrăgostit ar fi, care să nu fie constrâns să facă respectivul exerciţiu. Nu e nimic degradant aici, din contră, este o necesitate vitală. Într-un mariaj fericit, sentimentele şi interesele sunt convergente. Banii nu întrerup nici solidaritatea, nici caritatea, nici iubirea. Cupiditatea şi concupiscenţa pot face foarte bine casă împreună, o putem constata privind unele cupluri care seamănă cu nişte mici afaceri, chiar dacă erotismul este deseori articolul care iese cel mai repede din termenul de valabilitate. Interesul, prin natura sa previzibilă, poate întări un cuplu, chiar dacă stările sufleteşti sunt schimbătoare. Viaţa conjugală modernă seamănă cu acel du-te-vino diplomatic de la o ambasadă: sub aparenţa perpetuei improvizaţii, totul este negociat, încontinuu, de la orele de somn la cumpărături, sarcini casnice, supravegherea copiilor, pauzele erotice. Înţelegerea nupţială implică şi un anume prozaism pasional, capacitatea de a coborî până la cele mai neînsemnate detalii. Se pune problema delimitării teritoriilor, a asumării continue de reglaje pentru evitarea fricţiunilor. Fără asta, reproşurile s-ar acumula ca tot atâtea vase murdare în chiuvetă.

Celor care acuză „funesta şi invizibila mână a marelui Moloch Baal Mammon” care ne zdrobeşte cuplurile în scopul de a câştiga bani şi de a spori creşterea economică[223], li se poate obiecta că divorţul este, pentru multe familii, sinonimul prăbuşirii nivelului de trai, mai ales

[221] Cf. Gilles Lipovetsky, La troisième femme, Gallimard, 1997, p. 306.

[222] Cf., pentru acelaşi subiect, Damien de Blic şi Jeanne Lazarus, Sociologie de l’argent, op. cit., pp. 81–83 şi Viviana A. Zelizer, La signification sociale de l’argent, op. cit.

pentru femei: dacă numai interesul material ar fi în joc în cazul despărţirilor şi nu autenticitatea sentimentelor, nimeni nu şi-ar dori să compromită capitalul familiei, părăsindu-şi jumătatea. Departe de a fi agentul de corupere care devorează afectivitatea, banii sunt aliatul timpului, permiţând cuplului s-o ducă împreună încă multă vreme. Dovadă a contrario: cuplurile prea sărace pentru a se despărţi şi care rămân sub acelaşi acoperiş, măcinate de ranchiună. Viaţa materială e humusul din care existenţele noastre îşi extrag amplitudinea şi regularitatea. Eros nu face casă bună cu sărăcia. Iubirile noastre sunt compromise de la natură, fără însă a fi cinice, ci moştenirea unor tendinţe compozite, iar a vrea să izolezi un element deplângându-i dispariţia ori preeminenţa înseamnă să nu vezi întrepătrunderea patimilor care ne locuiesc. Nu suntem „romantici decăzuţi” (Pierre Manent), ci romantici prudenţi, mult prea conştienţi de vulnerabilitatea sentimentelor pentru a le înjosi într-o contopire necugetată. Tandemul contemporan este un aliaj cu totul deosebit de ardoare şi meschinărie: mărturisiri poetice, nebunie carnală, conversaţii înfierbântate şi trivialitate menajeră.

SĂ SIMULĂM SĂRĂCIA?

Marc Aureliu, împăratul filosof (121–180), iniţiat încă din copilărie într-ale stoicismului, obişnuia, pentru a se căli, să doarmă pe o rogojină pusă direct pe jos. Într-adevăr, stoicii practicau un exerciţiu spiritual special, praemeditatio, simularea sărăciei, a foamei, a suferinţei fizice. Era vorba să „reziste atracţiei bucuriilor vieţii” (Cicero), descoperind

[223] Denis Moreau, Pour la vie? Court traité du mariage et des séparations, Seuil, 2014, p. 88.

plăcerea prin ochii durerii, abundenţa prin cei ai penuriei, forţându-se să înghită pâine tare şi cenuşie, întinşi pe un pat mizerabil, purtând haine din materiale aspre pentru a nu-i îndurera pierderea lor. „Vom fi bogaţi ducând mai puţine griji dacă vom şti că nu e atât de grea sărăcia” (Seneca)[224]. Să ne amintim că acesta era extraordinar de bogat, din moment ce patrimoniul lui era estimat la a şasea parte din bugetul Imperiului.

În cazul dat, intenţia e dublă: de a dovedi că o bucată de carne de bună calitate ori veşmintele frumoase înseamnă un lux de care ne putem lipsi, dar, mai ales, de a sfida adversităţile. Caracterul artificial al acestor practici e flagrant: a te priva de hrană, a ţine dietă o dată pe săptămână, a te dezintoxica după mâncăruri prea grele este o pauză pentru a putea continua să trăieşti relaxat. Oare nu recomanda Nicolas Hulot, în iunie 2014, înconjurat de reprezentanţi spirituali ai tuturor confesiunilor, să postim o dată pe lună în beneficiul climatului şi al dezvăţului de consum? Maimuţăreli aproape tot atât de utile ca dansul care cheamă ploaia.

Cei care s-au născut cu avere rezistă mult mai greu la loviturile sorţii decât cei născuţi în sărăcie şi care au cunoscut prea puţină relaxare materială, scrie Schopenhauer[225]. Cei din urmă au câştigat o încredere dublă, atât în şansă, cât şi în capacitatea lor de a răzbi. Pentru ei, sărăcia nu este o prăpastie fără fund, ci un punct firesc de plecare. Există oameni care, şi beneficiind de confort, tot au păstrat obişnuinţa din vremurile ghinioniste, precum cei fără adăpost, care continuă să

[224] Lettres à Lucilius, op. cit., Scrisoarea 18, p. 108.

[225] Arthur Schopenhauer, Aphorismes sur la sagesse dans la vie, PUF, 1994, p. 34.

doarmă pe jos chiar şi atunci când li se oferă un pat, sau ca scriitorul Jean Genet care, ajuns celebru, ţinea să locuiască tot prin hoteluri de proastă calitate, având cu el doar o valijoară. Rezistenţa psihică este un capital care se erodează în prezenţa luxului. Tocqueville susţinea, nu fără fanfaronadă, că un nobil îşi poate râde într-o asemenea măsură de latura materială a vieţii încât ar putea trăi şi o viaţă plină de lipsuri. „Toate revoluţiile care au răvăşit ori distrus aristocraţiile au arătat cu câtă uşurinţă oamenii obişnuiţi cu superfluul au putut să treacă peste absenţa celor necesare, pe când cei care au ajuns muncind din greu la relaxarea materială cu mare dificultate au putut supravieţui pierderii bunurilor”[226]. Chiar aşa să fie? Nu treci de la statutul de mare duce la cel de şofer sau de muncitor — vezi exemplul ruşilor albi din Franţa de după 1917 — fără senzaţia de degringoladă. Este doar o presupunere să te crezi imunizat în faţa tuturor relelor doar prin puterea obişnuinţei.

Orgoliul este păcatul stoic prin excelenţă, a pretinde, aşadar, precum Cicero, că poţi trece peste orice, că te poţi arăta indiferent la naşterea ori la moartea propriilor copii, că poţi fi fericit şi dacă eşti orb sau surd[227], dar şi schingiuit, torturat, ars pe rug, cu condiţia să fii un adevărat înţelept, „mergând umăr la umăr cu măreţia sufletească, cumpătarea, curajul, răbdarea”.[228]. Un asemenea om nu este un înţelept, este un monstru! Problema acestui gen de afirmaţii este aceea că sunt

[226] Tocqueville, De la démocratie en Amérique, op. cit., p. 182.

[227] Cicero, Le bonheur, op. cit., Tusculanae disputationes V, Les infirmités physiques empêchent-elles le bonheur?, pp. 128–129.

[228] Ibid., Objection: Le sage est-il heureux dans les supplice, pp. 112–113.

pronunţate de persoane cărora nu le-a lipsit niciodată nimic (chiar dacă un Cicero şi un Seneca au murit eroic, demni de filosofia lor, cel dintâi întinzând gâtul, pe tăietor, în faţa călăului pe care-l privea în ochi, al doilea tăindu-şi venele la ordinul lui Nero)[229].

Remuşcare a sibaritului, praemeditatio trădează voinţa de a controla toate etapele vieţii, chiar şi momentele în care norocul dispare. Trebuie să-ţi imaginezi tot ce poate fi mai rău pentru a putea înfrunta astfel de situaţii fără să clipeşti. Este, totuşi, o mare naivitate să-ţi închipui că poţi sfida moartea, boala, privaţiunile, fie şi pregătindu-te zi şi noapte pentru ele. Nenorocirile ne ajung, ruina ne loveşte, bolile ne cuprind întotdeauna pe nepregătite, chiar dacă presupunem că le putem dezamorsa anticipându-le. Chiar şi ceea ce am prevăzut reuşeşte întotdeauna să ne ia prin surprindere.

Căsătoria ca închisoare şi ca evadare

În secolul al XIX-lea, căsătoria era incontestabil o tranzacţie în care femeia aducea zestrea în contrapartidă cu protecţia pe care i-o datora bărbatul. O putem vedea în romanele anglo-saxone ori franţuzeşti: femeia era prinsă între cele patru stări, de femeie salvată, fată bătrână pierdută, văduvă suspectă şi prostituată blestemată. Fiind supusă autorităţii tatălui sau a fraţilor, legătura nupţială,

[229] Despre aceste morţi filosofice, începând cu a lui Socrate, cf. excelentei lucrări a lui Paul Veyne, Sénèque. Une introduction, Tallandier, 2007, p. 262.

garanţie a bunăstării, era ceea ce-i putea asigura dezvoltarea, iar cum serviciu pentru femei nu exista altfel decât în mod excepţional, trebuia să reuşească în căsnicie, marea afacere a existenţei ei. De unde şi importanţa vânării unui soţ, pe cât posibil prevăzut cu un venit confortabil. „Femeile celibatare au o abominabilă propensiune de a fi sărace, argument foarte serios în favoarea mariajului” (Jane Austen)[230]. Pentru această romancieră, căsătoria e un examen redutabil, căruia era necesar să-i fie cunoscute legile şi resorturile pentru a te bucura de partea sa cea mai convenabilă. Autoarea însăşi se considera condangată întrucât nu era măritată la douăzeci şi trei de ani şi nu dispunea de niciun capital. Aşa că s-a apucat să scrie, în pofida reprobării sociale, pentru a contribui la cheltuielile casei şi a nu fi o povară pentru familie[231]. Cu o minuţiozitate de menajeră, în 1817, cu câteva luni înaintea morţii, a recapitulat veniturile obţinute din vânzarea romanelor, respectiv 684 de livre şi 13 şilingi, sumă modestă în comparaţie cu renumele ei în posteritate[232]. (Francis Scott Fitzgerald a făcut un adevărat gen literar din caietul de venituri şi cheltuieli, întrucât o parte dintre nuvelele sale sunt simple registre contabile în care datoriile depăşesc profitul.)

---

[230] Citat în lucrarea de referinţă a lui Marie-Laure Massei-Chamayou, La représentation de l’argent dans les romans de Jane Austen. L’être et l’avoir, L’Harmattan, 2012.

[231] Cf. Marie-Laure Massei-Chamayou, Jane Austen et l’argent: entre manque et subversion, în Olivier Larizza (coordonat de), Les écrivains et l’argent, Orizons, 2012, pp. 98–99.

[232] Cf. Marie-Laure Massei-Chamayou, La réprésentation de l’argent dans les romans de Jane Austen, op. cit., p. 101.

Trei personaje se arată refractare bunului mers al afacerii: ademenitorul, care ţine să seducă fără a se însura[233], vânătorul de zestre, atent să cucerească o moştenitoare aparţinând micii nobilimi şi tânăra idealistă, care visează la o partidă mai romantică decât pretendentul oficial. Acest gen de aranjamente trebuie să fie călăuzit de siguranţă, nu de căutarea fericirii, chiar dacă soţii, odată instalaţi în instituţia mariajului, pot cunoaşte o bucurie sinceră. Întreg ritualul — curtea, flirtul, cererea oficială — se face sub privirile celorlalţi şi într-o transparenţă a patrimoniilor reciproce. Valoarea fiinţelor aflate pe piaţa matrimonială ţine în primul rând de averea lor. Fetele par uneori elementele unui şeptel scos de părinţi la licitaţie. Cuplurile cele mai potrivite sunt cele care au acceptat o întovărăşire amicală, bazată pe respect reciproc şi interese comune. Numai fetele bogate şi intrigantele pot, în mod excepţional, scăpa de acest gen de comerţ. Un bărbat cinstit nu trebuia să curteze o fată fără intenţia de a se căsători cu ea. Pentru Jane Austen, fiecare familie, mai ales dacă are drept progenituri multe fete, formează o comunitate de candidate la măritiş: fiecare, la rândul ei, participă la nunţile celorlalte, le comentează, le anticipează, face pariuri. Se întâmplă chiar ca una dintre ele, precum Emma, „frumoasă, inteligentă, bogată, cu un caracter minunat şi având o locuinţă foarte confortabilă” să-şi descopere talentul de intermediară şi să se amestece în problemele sentimentale ale vecinelor mai degrabă decât să-şi caute soţ[234]. Bucuriile iubirii, pentru Jane Austen, înseamnă arta de a ţese legături între suflete şi

[233] Cf. Le Journal du séducteur de Sören Kierkegaard (Folio-Gallimard, 1989), lucrare destul de ironică, ştiind că autorul a rămas întreaga viaţă virgin.

[234] Jane Austen, Emma, UGE, 10/18, 1996, p. 7.

trupuri: potrivirea de cupluri, studiul compatibilităţii caracterelor, înfiriparea de legături delicate între prieteni. Dragostea ţine cu totul de prefaţarea sa, cu atât mai mult cu cât o relaţie potrivită va fi în beneficiul familiei şi va garanta securitatea casei. Să adăugăm că aceste manevre se derulau în Europa „vârstei de aur a siguranţei” (Stefan Zweig), care va dura până la Primul Război Mondial, pe vremea când monedele erau stabile, inflaţia aproape inexistentă, stabilitatea garantată, încrederea de nezdruncinat[235].

Jane Austen îşi aruncă eroinele în capcanele unei imense agenţii matrimoniale, cu finalitate fericită ori dezastruoasă în funcţie de avantajele de la start şi de oportunităţile întâlnite pe parcurs. Te poţi sufoca în aceste romane carcerale care întind curse tinerelor, le modelează speranţele şi transformă harta Tărâmului Tandreţei[236] în cadastru notarial, însă tot aici poţi respira aerul libertăţii şi al inteligenţei, o libertate condiţionată, care îşi croieşte drum prin labirintul convenţiilor. În felul ei delicat, Jane Austen îl prefaţează într-o oarecare măsură pe Gary Becker, laureatul american al Premiului Nobel pentru economie, care defineşte căsătoria ca pe o investiţie în capital uman, rezultat al competiţiei pe o piaţă matrimonială imperfectă în care costurile întâlnirii şi educării copiilor sunt compensate de un satisfăcător randament al investiţiilor[237]. Chiar dacă Austen, rămasă şi ea fată bătrână, condangă mariajele de convenienţă, pur

[235] Stefan Zweig, Le monde d’hier, op. cit., pp. 15–17.

[236] Hartă a unui ţinut imaginar, din secolul al XVII-lea, care indică traseul către Dragoste. (N. red.)

[237] Gary Becker, A Treatise on the Family, Harvard University Press, 1993.

mercenariat, nu are totuşi încredere în exploziile pasionale. Pe cât posibil, raţiunea, inima şi averea trebuie puse de comun acord. În mod asemănător, romanciera americană Edith Wharton va explica faptul că, pentru o tânără frumuşică de la sfârşitul secolului al XIX-lea, fără bani şi fără o vocaţie anume, în Statele Unite „numai căsătoria era ceea ce o putea împiedica să moară de foame, dacă nu cumva cunoştea vreo bătrână care să aibă nevoie de cineva pentru a-i plimba câinele ori pentru a-i citi buletinul parohial”[238]. Mariajul, deci, era poarta raiului.

De cealaltă parte a Canalului Mânecii, Balzac nu avea nici el o viziune mai puţin realistă. Să notăm recomandările pe care i le face Rastignac unei tinere: „Draga mea, (...) mărită-te. Pentru o fată, măritişul înseamnă să oblige un bărbat să-şi ia angajamentul să o facă să trăiască o viaţă mai mult ori mai puţin fericită, dar cu situaţia materială asigurată. Cunosc eu bine lumea: tinere, mămici şi bunici, toate sunt nişte ipocrite când te bat la cap cu sentimentele când vine vorba de căsătorie. Niciuna nu se gândeşte la altceva decât la o avere frumoasă. Când îşi mărită fata convenabil, mama zice că a făcut o afacere excelentă”[239]. Diferenţa este că romancierul francez deplânge această stare de lucruri, cinismul lui fiind un idealism decepţionat, pe când Jane Austen i se conformează, considerând-o inevitabilă. La Balzac, pasiunile dărâmă ordinea socială şi distrug convenienţele. La Austen, convenienţele

[238] Ibid., p. 289.

[239] Honoré de Balzac, La maison Nucingen, op. cit., pp. 178–179.

înfrânează pasiunile şi le civilizează. Balzac propune o viziune consternată asupra respectivelor tranzacţii, Jane Austen, una liniştitoare. Citindu-i pe cei doi romancieri, putem măsura imensul progres reprezentat, pentru omul european, de generalizarea slujbelor pentru femei şi emanciparea moravurilor. Femeile au scăpat de dependenţă prin munca salariată, care le-a eliberat, chiar dacă în cea mai mare parte a lor câştigă încă mai puţin decât bărbaţii.

Ceea ce şi Balzac şi Jane Austen evidenţiază este endogamia patrimonială care guverna mariajele în Europa, lucru care încă nu a dispărut, în pofida a ceea ce a fost numit revoluţie sexuală (ai cărei câştigători rămân bărbaţii, întrucât încă dispun, printre altele, de posibilitatea de a-şi reface viaţa cu o femeie mai tânără decât ei, pe când reversul e mai puţin frecvent). În mare majoritate, căsătoriile au loc în mediul din care provin ambii membri ai cuplului, iar inima, cu toate capriciile ei, rămâne supusă ordinii prestabilite. Pentru femei, faptul că au un serviciu a rupt relaţia de aservire care lega odinioară soţia de soţ, permiţând purificarea sentimentului şi departajarea a ceea ce ţine de afectivitatea autentică de necesitatea economică. A accelerat şi procedura divorţului în caz de neînţelegere, întrucât femeia are posibilitatea de a zbura cu propriile-i aripi. Independenţa financiară e garantul libertăţii.

SCOTT FITZGERALD SAU DISPERAREA CELUI CARE NU S-A NĂSCUT NOBIL

Există o neînţelegere în privinţa lui Fitzgerald: scriitorul a fost numit heraldul vremii jazzului, al surprise-party-urilor,

al insolenţei, al Coastei de Azur, atins de alcoolism şi de sentimentul decăderii. Numai că e prea puţin erotism în opera sa, călcarea în picioare a legilor rămâne banală, iar prăbuşirea îi este previzibilă încă de la primele cărţi. Scott Fitzgerald e un scriitor calvinist care trăieşte într-o ţară democrată: „ochelarii roz ai beţiei" abia dacă ascund credinţa lui în predestinare, certitudinea că bogaţii alcătuiesc o castă a luminilor căreia îi aparţin printr-un drept inalienabil toate frumuseţile acestei lumi. Nu sunt oameni, ci un trib de semizei pe care ai voie să-i admiri, dar nu să te şi apropii de ei. Iar printre aceştia, tinerele cu voce full of money alcătuiesc o paradigmă a unui univers care nu tolerează nicio mezalianţă, în care tuturor marilor Gatsby din lume li se mulţumeşte că au distrat galeria. Să râvneşti să te afli printre ei este un sacrilegiu. Fie şi bipolară, preafrumoasa moştenitoare îl abandonează până la urmă pe medicul care a salvat-o şi care a luat-o de nevastă, pe care-l dă la o parte ca pe o cochilie goală, preferându-i un bărbat din casta ei (Blândeţea nopţii). Fericirea este o comoară apărată de o uşă grea, pe care toată lumea vrea s-o întredeschidă. Cei care apucă să strecoare un picior dincolo de uşă sunt cel mai brutal loviţi. Întrezăresc paradisul şi sunt alungaţi ca nişte intruşi. „Băieţii săraci nici nu trebuie să viseze să se însoare cu fete bogate (...) când scoţi oamenii din mediul lor, lucrul acesta le suceşte minţile, oricare-ar fi fost şmecheria pe care au folosit-o." Numai nababii au dreptul exclusiv asupra voluptăţii, ceilalţi sunt sortiţi mediocrităţii muncii, vârtejului himerelor.

Toate cărţile lui Fitzgerald trădează chinul declasatului, prea ambiţios pentru a accepta femei de condiţie modestă, prea modest pentru a ajunge la femeile visate, constrâns să facă pe excentricul neputând sfâşia

convenţiile. Cele mai bune romane ale lui sunt dovada unui vesel dezastru în care prăbuşirea soseşte sub auspiciile luxului şi ale petrecerii, în care alcoolul şi boala seceră fiinţele în plină lumină. Îşi duce viaţa plătit per prestaţie de diferite ziare ori studiouri cinematografice, adunând ceva bani cât să-şi acopere datoriile. Nici tinereţea, nici eleganţa, nici umorul nu pot rivaliza, în opinia lui, cu acele dinastii de tycoons pe care nimic nu le mişcă. Nici măcar averile câştigate la repezeală nu te pot face să aparţii acelei rase cu totul deosebite, cu atât mai mult cu când banii în discuţie s-au dus odată cu criza din 1929. Pentru autorul Diamantului mare cât Hotelul Ritz, barierele sociale sunt tot atâtea oprelişti sacre pe care niciun cutezător nu ar trebui să îndrăznească să le treacă. Unii (Cioran, Deleuze) au văzut în el dovada falimentului existenţial, literar, o „noapte a sufletului”. Numai că „scrânteala” lui constă, în primul rând, în convingerea puerilă că banii sunt semnul celor aleşi.

Fapt pentru care nu are nicio legătură cu romantismul, mişcare de protest împotriva domniei producţiei şi contabilităţii. Fitzgerald suferă întrucât împărtăşeşte valorile celor care-l resping şi-l alungă. Întreaga lui operă este o alegorie a ceea ce se cheamă American way of life şi a cultului lui frenetic pentru bancnotele verzi. Epigonii moderni ai lui Fitzgerald (Jay McInerney, Bret Easton Ellis, Robert Goolrick), fascinaţi la fel ca el de cinismul celor bogaţi, însoţesc respectiva fascinaţie cu o critică feroce la adresa acestora. Între timp, au trecut prin toată povestea şi anii 1960. Îţi poţi spune că ar fi fost îndeajuns o nimica toată, un pas lateral, şi anume emanciparea moravurilor, pentru ca Fitzgerald să scape de teologia glacială a dolarului, această pecete divină care îi desparte pe cei aleşi de cei condangaţi la lipsuri, şi să-şi regăsească

libertatea de acţiune. Numai că, fără acea reverie de om sărac, fără acel biet vis care conţine înfrângerea, nici vorbă de tragedie şi, prin urmare, de operă, de capodoperă.

Iubim mereu într-un fel impur

Despre cei bogaţi se spune că nu sunt niciodată iubiţi pentru ceea ce reprezintă ei ca oameni, că relaxarea materială le parazitează prieteniile. Poate că este adevărat, dar cam asta se întâmplă cu toate relaţiile interumane. Sentimentul nu intră în joc decât în anumite situaţii, în funcţie de proiectele împărtăşite ori de gusturile comune. Ataşamentul faţă de cineva este generat de unele dintre trăsăturile sale de caracter sau de anumite calităţi fizice. M-ai mai iubi dacă m-aş îmbolnăvi, dacă m-ar desfigura dintr-odată lepra, dacă aş sărăci? Eternă contrarietate materialistă: în chestiunile sufleteşti, lăsăm ultimul cuvânt în seama interesului. Clarificând afectele ambigue, banii îşi arogă privilegiul lucidităţii: acolo unde ajungem să credem în efuziunile sentimentale, domneşte, de fapt, legea nemiloasă a dolarului şi a monedei euro. Totuşi, această clarviziune nu este decât o nălucă. Lucru pe care îl demonstrează şi filmul lui Adrian Lyne, Propunere indecentă (1992), în care unei tinere frumoase, căsătorită şi îndrăgostită de soţul ei, strivită de povara datoriilor, i se propune să petreacă o noapte cu un bărbat bogat, pentru un milion de dolari. Punându-se de acord cu soţul ei, consimte, chiar dacă nu şi-ar dori deloc aşa ceva. Ulterior, cuplul se destramă, pentru a se reface printr-un

happy ending. Şi nu fiindcă şi-ar fi pierdut „sufletul” prin acceptarea tranzacţiei, ci fiindcă s-a simţit îndrăgostită de bărbatul care a închiriat-o. Aşadar, nu banii au ucis iubirea, ci aceasta din urmă a deturnat sensul afacerii, pentru a o prelungi la modul ilegitim.

Sentimentul ridică problema valorii. Dacă celălalt mă iubeşte, mă salvează de accidental, îmi răscumpără păcatul de a exista. Dacă mă părăseşte, iată-mă împovărat de gratuitatea propriei mele fiinţe. Nu valorez decât prin justificarea dată de dorinţa altei persoane. Metafora poate fi dezvoltată asupra tuturor momentelor unei relaţii. Evaluarea unei persoane care ne place, punerea în balanţă a listei ei de defecte şi de calităţi seamănă uneori cu un interviu pentru angajare, în care se încearcă maximizarea oportunităţilor sau, cel puţin, minimizarea pierderilor. Cât despre formula „Te iubesc”, minunată mărturisire, aceasta este şi un pact prin intermediul căruia încercăm să-l îmblânzim pe celălalt, pentru a ni-l face egal. Mărturisirea este o modalitate de sincronizare a sentimentelor, de a-l aduce pe celălalt pe acelaşi fus orar cu noi. Revelaţia respectivă nu este pur şi simplu o ofrandă: iubirea pe care o resimt solicită reciprocitate, conform vechii formulări din dreptul roman do ut des. Dau ca să-mi dai. Dacă asimetria se prelungeşte, declaraţia de dragoste riscă să se transforme în declaraţie de război ori în decepţie.

Şi îmbrăţişarea carnală implică împărtăşirea bucuriei. Oricât de dură ar fi, în realismul ei, formula kantiană „Căsătoria este luarea în proprietate a organelor genitale ale celuilalt” are însă în contrapartidă faptul că fiecare dintre cei doi are posibilitatea să profite de acest lucru. Dacă bărbatul se comportă egoist, nu va fi în stare să-şi satisfacă partenera. În sexualitate, femeia instituie

lentoarea, are nevoie să se trezească progresiv şi îşi roagă iubitul să nu se cheltuie dintr-odată. Erotismul masculin e scurt şi parcimonios, cel feminin complex şi prodigios. Dragostea se poticneşte atunci când încetează să dea fără a primi şi începe să contabilizeze şi cele mai neînsemnate greşeli, ca pe tot atâtea dovezi într-un proces.

Amintirea jignirilor supune şi cea mai armonioasă legătură listării lipsurilor celuilalt. Încrederea face loc reproşurilor, creditul devine debit. Iar acest calcul este consecinţa directă a egalitarismului, principiu monetar prin excelenţă, care solicită simetria emoţională, educativă şi erotică şi triumfă în domeniul înalt simbolic al sarcinilor gospodăreşti, bucătărie, activităţi de întreţinere, spălarea vaselor, tot atâtea activităţi epuizante care erodează zilnic peretele înflăcărat al pasiunii. Modelul economic este cu atât mai pregnant în cuplu cu cât este mai invizibil. Umbra suavă a tandreţii se presupune că rezolvă totul. În viaţa de zi cu zi, dragostea este un schimb continuu de bune practici, de la pregătirea mesei şi ordinea prin casă până la mărturisirile reciproce şi comuniunea trupească. Graţie ei nu rămâi niciodată dator. Un mariaj reuşit nu este, de altfel, decât asta: templul reciprocităţii constant reînnoite, asemeni unui foc sacru. Mici atenţii, săruturi, diferite cadouri se înlănţuie pe fondul acestui comerţ permanent fără de care nu există căsătorie reuşită. Sentimentul de a nu fi fost plătit pe măsură (minunată expresie) în viaţa conjugală, teama de a fi înşelat mineză un cuplu mai mult decât problemele financiare propriu-zise.

Pe scurt, vine o clipă în care banii ca metaforă sunt peste tot, mai puţin când vine vorba despre bani ca realitate palpabilă. Am dat totul, am sacrificat totul, spune îndrăgostitul decepţionat: reproşul dovedeşte că nu a oferit nimic cu titlu gratuit, ci în speranţa unei întoarceri a

investiţiei, a unui profit. Darul era de fapt un împrumut în urma căruia ţinea să recupereze dividendele. Logica de tip contabil are această latură de temut de a ne face viaţa afectivă imposibil de supus unor hotărâri prestabilite. Şi, într-adevăr, e imposibil de spus ce ţine, în cadrul cuplului, de devotament, de obişnuinţă, de vanitate ori de aritmetică: iubim mereu într-un fel impur, asta ne e soarta.

Dragostea venală, dragostea imorală

Plimbându-se prin Bois de Boulogne, printre cavaleri, magnaţi ai banului, ducese umflându-se în pene în caleştile lor, Georges Duroy, alias Bel-Ami, salută o „parvenită a iubirii" care trece în trăsură cu „doi lachei aşezaţi în spate". Şi admiră „luxul trufaş câştigat între cearceafuri", simţindu-se apropiat de curtezana a cărei îndrăzneală contrastează cu ipocrizia celorlalţi hoinari. Solidaritate firească dintre acest gigolo şi femeie, mândri de reuşita lor[240]. De unde vine, în societatea noastră, reprobarea iubirii venale? Din faptul că le transformă, zice înţelepciunea populară, pe cele ce o practică în sclave. Dar dacă e liber aleasă ori se exercită discret, episodic? De pildă, când se ascunde în spatele unei căsătorii, pentru cei sau cele care mărturisesc a-şi fi căutat siguranţa financiară[241]? O tânără, o sugar baby care se mărită cu un

[240] Guy de Maupassant, Bel-Ami, Folio-Gallimard, 2011, p. 174.

[241] Trimit aici la două lucrări excelente despre problematica sexualităţii şi a banilor: Philippe Simonnot, Le sexe et l'économie, op. cit., şi, mai literară, Serge Koster, Le sexe et l'argent, Léo Scheer, 2009.

cincantenar sau un sexagenar plin de bani, un sugar daddy, gata să-i plătească studiile, apartamentul, maşina — chestia asta cum se cheamă: tandreţe pură, pasiune nebună pentru carnea putredă sau plasament judicios? Dar europencele, canadiencele, americancele care pleacă în Africa de Vest, în Caraibe sau în Europa Meridională pentru a-şi găsi amanţi viguroşi, a căror prestaţie o recompensează financiar, asta a ce seamănă? O să atacăm oare turismul sexual feminin întrucât femeia ajunge, astfel, clientă? Dragostea are mii de modalităţi de a fi salarizată, iar definiţia stendhaliană a mariajului ca „prostituţie legală" e departe de a fi dispărut. „Cu cât cumpără moşii dragostea", explica Balzac în Strălucirea şi suferinţele curtezanelor. Scriitorul compara creaturile care îi înnebunesc şi îi lasă fără un ban pe bătrânii adoratori cu lăsările de sânge care liniştesc trupurile pletorice: o modalitate de a iriga comerţul cu sute de mii de franci, de a „corecta nedreptăţile produse de Avariţie şi de Cupiditate"[242]. O redistribuire sălbatică operată în culcuşuri şi pe sofale.

Încă din secolul al XIX-lea, socialistele şi feministele aşteptau de la dispariţia familiei burgheze erodarea prostituţiei. Sexualitatea liberă şi dreptul de a alege în iubire ar fi trebuit să garanteze sfârşitul servituţii erotice. Incontestabil, femeile se bucură de mult mai multă autonomie în zilele noastre, cel puţin în ţările democratice, şi totuşi venalitatea continuă să bântuie. Sunt cel puţin două motivaţii ale acestei persistenţe: necesitatea economică şi accesul inegal al indivizilor la voluptate (din cauza fizicului neplăcut, a bolilor, a vârstei). Pentru aceştia, comerţul este un mod de a depăşi nedreptatea.

[242] Honoré de Balzac, Splendeurs et misères des courtisanes, Pocket, 1991, p. 254.

Dacă nu cumva considerăm o crimă asistarea sexuală a persoanelor cu handicap, impunându-le acestora abstinenţa obligatorie. Nu banii ucid iubirea, ci lipsa lor grăbeşte unele fiinţe să accepte tranzacţii şi constrânge, printre alte exemple, unele fete din Kinshasa, Congo, să-şi multiplice numărul amanţilor pentru a reuşi să-şi procure cele necesare. Acestea sunt gata să ofere clipe de plăcere pentru zece dolari şi o masă bună. Ceea ce romanciera congoleză Marie-Louise Bibish Mumbu numeşte „cultura şic, cec, şoc”, o combinaţie între relaxarea financiară, eleganţa vestimentară şi priceperea sexuală[243]. Să fie aceasta prostituţie în sensul concret al termenului sau o stare intermediară care nu exclude nici sentimentele, nici sinceritatea?

Când nişte escort girls (sau boys) îşi propun serviciile pentru o seară, când unele studente îşi vând farmecele pentru a plăti chiria sau a-şi cumpăra cosmetice sau gablonţuri, sunt oare profesioniste ale sexului, care ar trebui amendate sau pur şi simplu nişte fete mai curajoase şi care astfel atenuează dificultăţile condiţiei universitare? Să luăm expresia: „Nu uita de micul meu cadou”. Jucând un teatru care nu înşală pe nimeni, venalitatea ţine să păstreze aparenţa ofrandei (Serge Koster)[244]. Sunt respectate astfel şi demnitatea cumpărătorului şi a vânzătorului. Banii dezinfectează schimbul sexual de orice aderenţă afectivă. Odată împlinit, participanţii sunt chit. Contactul, în concizia sa, nu depăşeşte anumite limite. Prostituţia se propagă în societate şi subliniază perplexitatea legată de relaţiile erotice: devenindu-le parte, intrăm într-un univers al incertitudinii, în care totul

[243] Reportaj în revista Elle, 2 ianuarie 2015.

[244] Serge Koster, Le sexe et l’argent, op. cit., pp. 62–63.

se face într-un amestec complex de dezinteresare, dăruire şi acţiune oblică. Banii se adaptează anarhiei dorinţelor pe care le întăresc. Care este diferenţa dintre o femeie întreţinută şi o call-girl? Permanenţa clientului, obligaţia celei dintâi de a suporta douăzeci şi patru de ore din douăzeci şi patru prezenţa „binefăcătorului" faţă de care să-şi manifeste recunoştinţa.

Nu are rost să înfrumuseţăm lucrurile: prostituţia ca destin rămâne o meserie ingrată, sordidă, expunând pe cele ori pe cei care o practică la jignirile clienţilor, arbitrariul poliţiei, violenţa proxeneţilor, compasiunea ucigătoare a sufletelor miloase ori blamul celorlalte. Drama acestei profesiuni este că banul câştigat cu uşurinţă face întoarcerea la „viaţa civilă" mai dificilă şi economisirea lui mai anevoioasă. Dar cum să te obişnuieşti cu un biet salariu când poţi câştiga până la 10 000 de euro pe zi, ca în cazul celor mai „tari" dintre ele? Până nu demult descalificate în numele viciului, fetele acestea sunt acum nişte victime rătăcite care trebuie salvate de ele însele. Cândva trecute în rândul criminalilor, sunt considerate în ziua de azi nişte fiinţe infantile şi nimeni nu vrea să le asculte revendicările pe motiv că ar fi manipulate. Faptul că prostituaţii, travestiţii, call-girls se bat, cu ajutorul sindicatului „muncitorilor sexuali", să-şi amelioreze condiţia, nu s-o desfiinţeze, iată ce consternează conştiinţele evlavioase.

Ce e de făcut atunci, din moment ce ştim că nu există o soluţie foarte bună? O alegem pe cea mai puţin dăunătoare: să acordăm persoanelor care exercită această meserie un statut oficial, care să le permită să se bucure de roadele muncii lor şi să renunţe la ea când îşi doresc. Să alegem reglementarea care controlează şi protejează, în locul aboliţionismului care aruncă femeile de acest gen

în clandestinitate, la bunul-plac al bandelor de răufăcători (cum se întâmplă în Suedia, ţara „virtuoşilor”, care a alungat din stradă prostituatele, pentru a le împinge în ghearele mafiei şi ale unor grupări criminale de motociclişti precum Perditions's Angels[245]). Dacă grija este doar de a pedepsi clienţii, aceasta este pentru a face prostituţia şi mai invizibilă, scutindu-i pe oamenii cinstiţi de spectacolul său. Niciodată nu va fi complet anodin faptul de a-ţi închiria trupul sau o parte din el, întrucât cei care se prostituează, indiferent de gen, nu sărută şi delimitează cu exactitate zonele corpului pe care clienţii au voie să le mângâie. Dar de aici nu decurge şi obligaţia de a considera acest fapt o crimă, de a marca pe cei care practică prostituţia cu nişte „semne distinctive fatale” (Balzac), de a-i arunca într-o „umanitate periferică”. Această activitate ar trebui detaşată de orice asperitate simbolică, debarasată de mitologia ei înjositoare. Venalitatea înnebuneşte o societate care a crezut că şi-a emancipat latura erotică şi a constatat că, de fapt, nu a rezolvat nimic. Asupra femeilor „pentru relaxare” apasă un dublu blam: pe de o parte facem din zona genitală o metaforă pentru corpul feminin, pe de alta, luăm partea drept întreg. Bărbatul are un sex, în timp ce femeia este un sex. Dacă şi-l oferă fără limite, e pierdută: iată de ce ruşinea e mai redusă în privinţa unui gigolo decât a unei fete care se prostituează, deşi, în definitiv, practică aceeaşi meserie.

După cum secolul al XIX-lea se temea de confuzia dintre femeia de lume şi curtezană, dintre marea cocotă şi fata de moravuri uşoare, cea dintâi dând tonul modei şi al luxului, noi ne temem de „amestecul genurilor”, dorind să delimităm iubirea pură de josnicul comerţ. Or, prostituţia

[245] Cf. Françoise Gil, Prostitution: fantasmes et réalités, ESF, 2012.

ţine de zona gri, în care sentimentele converg cu numerarul, în care cupiditatea oscilează între gratuitate şi transfer monetar[246], fiind un catalizator care dezvăluie dedesubturile. Chiar şi într-o societate ideală, fără inegalităţi majore, unii bărbaţi şi unele femei ar alege să se dăruiască şi pentru a obţine anumite sume, din plăcerea de a aparţine potenţial tuturor şi oricui (acesta este argumentul din Belle de jour a lui Kessel, aceasta este baza chiar a utopiei fourieriste). „De obicei alege să se vândă cel care nu a reuşit să se dăruiască”, spune genial Stendhal. Fiinţa care se propune, fie şi o pocitanie, provoacă tulburare, se desprinde de ansamblul celorlalţi într-o aventură unică, sugerând o posibilitate scandaloasă în universul codat al raporturilor sociale. În ospitalitatea amoroasă există o dezagregare a barierelor individuale care face din trupul fiecăruia, potenţial, o proprietate a tuturor. Şi ce sunt banii dacă nu curva virtuoasă prin excelenţă, care nu aparţine nimănui, dar se dăruie tuturor?

JOCURILE, VERSIUNE SECULARIZATĂ A GRAŢIEI DIVINE

Nimeni nu joacă pentru câştig, spune Dostoievski, nimeni nu trebuie să cedeze „dorinţei plebee de a câştiga”, „chiar şi când şi-a pierdut şi ultimul bănuţ”[247]. Ce motivează gentlemanul în faţa talerilor şi a ludovicilor de aur de pe

[246] Cele cinci tipuri diferite de relaţie pentru acele taxi girls din Chicago anilor 1920: dans cu plată, dans gratuit, client fix pentru câteva luni, înţelegere multilaterală cu trei sau patru bărbaţi dintre care unul plăteşte chiria, altul alimentele, al treilea îmbrăcămintea etc., în sfârşit întâlnire pentru o noapte întreagă. Niciuna dintre aceste categorii nu era însă suficientă pentru a trece femeia în rândul prostituatelor. Cf. Viviana A. Zelizer, La signification sociale de l’argent, op. cit., p. 173.

catifeaua verde, „fierbinţi ca jarul încins”? Voinţa de a trimite un gest dispreţuitor destinului, „de-a scoate limba la el”, de a găsi martingala care să învingă necunoscutul chiar pe terenul lui. Nu au pus oare Pascal şi Fermat, inventatori într-ale matematicilor previzionale şi străbuni ai asigurărilor, descoperirea unei anumite ordini în neregularităţile istoriei şi nu au subliniat ei riscul de a vedea un fenomen dăunător revenind la date fixe? Importantă e speranţa de a găsi o recurenţă matematică la ruletă sau la zaruri. Chiar imposibilitatea proiectului este cea care seduce jucătorul lui Dostoievski, îl împinge înainte, împotriva oricărei raţiuni, în cazinoul în care se ruinează, în care jură să nu o mai ia de la capăt înainte de a reîncepe iarăşi. Cu un bobârnac, îşi joacă existenţa: totul sau nimic.

La prima vedere, jocul de loto seamănă cu definiţia dată căsătoriei de un romancier britanic: triumful speranţei asupra experienţei. Ceea ce-l motivează este ambiţia de a-şi îmbunătăţi viaţa printr-o şansă fantastic de subţire: una la mai multe zeci de milioane. Poate tocmai fiindcă lozul cel mare e dincolo de aşteptări, jucăm pe mâna lui. Pariorul ar putea spune la fel ca un credincios: cred tocmai fiindcă e absurd. Cu o mică diferenţă: pe Dumnezeu nu l-a văzut nimeni, pe când câştigători există şi întreţin legenda. Sistemul prevede, dincolo de jackpot, o întreagă baterie de câştiguri de consolare prin care se evită descurajarea şi se aţâţă nerăbdarea. Ce număr să joci? Data ta de naştere, a celor apropiaţi? Întrucât rezultatul este nesigur, te încăpăţânezi să utilizezi cifre cărora le acorzi o personalitate anume. Să crezi posibil imposibilul numai fiindcă aşa îţi doreşti: jocul de loto traduce noţiunea

[247] Dostoievski, Le joueur, cu o postfaţă de André Comte-Sponville, Actes Sud, 2000.

de denegare, bine cunoscută psihanaliştilor. Ştiu că e de necrezut să câştig, totuşi încerc. Jocul permite relaxarea presiunii realităţii şi ne lasă pe de-a-ntregul la mâna capriciilor fortunei, cu dublul său sens, de hazard şi de bogăţie. Dacă în toată această poveste există înşelătorie, îi suntem complici. Nu aşteptăm de la loterie nici să schimbe repartiţia socială a bunurilor, nici să corecteze inegalităţile. Şi, oricum, pentru un stat este mai bine să adune câte puţin din milioane de venituri modeste decât să ia mult de la un mic număr de oameni bogaţi.

În plus, trebuie să distingem între două tipuri de jocuri: cele care depind de noi şi presupun o anume competenţă — cărţi, baccara, biliard, pariuri — şi cele în care ne abandonăm anonimatului unor bile aruncate într-o maşinărie sau fanteziei aparatelor care afişează cifre. Cele dintâi ne pot ruina, celelalte sunt mai puţin nocive prin periodicitatea pariurilor şi sumele modice de plată. Dacă e să pierdem, pierdem doar ce-am mizat, nu şi cămaşa de pe noi. Lucru care oferă ritualului de a trece pe la loterie, unde răzuieşti lozurile sau bifezi căsuţele, un aspect în acelaşi timp înfierbântat şi liniştit: câştig improbabil, pierderi minime. Democratizare a frisonului, dar fără vertijul prăbuşirii, adicţie light. Adevăratul resort al participării este ideea nebunească de a provoca destinul chiar pe terenul lui, imaginându-ne că s-ar putea să fim noi aleşii, noi singuri dintr-atâtea milioane. Loteria este versiunea secularizată a graţiei divine.

Deseori există ceva mai rău decât să pierzi: să câştigi. Averea căzută din cer este cea mai periculoasă: ar trebui prins imediat beneficiarul şi sfătuit. Devenit ţintă a escrocilor, şi-ar putea vedea norocul transformat în ghinion, s-ar putea trezi rapid ruinat. Minunăţie a jocului: face parte dintre acele „eşafodaje de ajutor” (Theodor

Fontane) care ne relaxează, ne eliberează de alternativa reuşită — eşec. Nici moral, nici imoral, jocul este o modalitate de a întinde capcane sorţii, de a fabrica îndoieli, pentru a avea apoi pe cine să conjuri. Jucătorul este un războinic al imponderabilului. În lumea obişnuită, zarurile nu se rostogolesc decât o singură dată: de ce să nu fie oferită permisiunea de a o lua de la capăt la nesfârşit? Din acest punct de vedere, a paria pe existenţa lui Dumnezeu este unicul joc în care nu se poate nici pierde, nici câştiga, întrucât răspunsul presupune decesul jucătorilor.

Partea a treia

Bogăţia obligă

▬▬

Capitolul 8

Să reabilităm valorile burgheze?

▬▬

„Doi ruşi, nouveaux riches, se întâlnesc. Primul zice: «Ia uite, mi-am luat o cravată nouă, m-a costat 500 de dolari!» Al doilea îi răspunde: «Imbecilule! Ştiu eu un loc din care-ţi puteai cumpăra una la fel cu 800.»„

MARIE FREYSSAC[248]

Ducele Richelieu, ne spune istoricul Norbert Elias, i-a dat într-o zi fiului său o pungă plină ochi pentru ca acesta să înveţe să cheltuie ca un mare senior ce se afla. La puţină vreme după aceea, tânărul i-a adus înapoi punga la fel de plină: furios, tatăl a aruncat-o pe fereastră[249]. A economisi reprezenta pentru nobilime un obicei al celor de jos sau al negustorilor ticăloşi. Mai degrabă te ruinai dând petreceri strălucitoare decât să limitezi luxul ori să recurgi la muncă, soluţie degradantă. „Eşti cu atât mai mult un om de lume cu cât eşti mai puţin un om al banilor”, scria Taine. Numai că acest dispreţ provenea din jaf, din război, din extorcarea muncii ţăranilor şi a servitorilor. Aristocraţia trebuia să risipească aurul pe care, de altfel, îl dispreţuia. A tezauriza ţinea de cea mai joasă vulgaritate. Iar când fondurile lipseau, erau nevoiţi să se dea pe mâna creditorilor, chiar dacă nu înapoiau niciodată datoria ori îi aruncau pe aceştia în închisoare.

De partea cealaltă este fiinţa care lucrează, acumulează, caută să se îmbogăţească prin muncă permanentă. Citiţi toată literatura secolelor al XIX-lea şi XX, care nu se dovedeşte a fi decât un lung rechizitoriu adresat de revoluţionari, monarhişti, romantici noului tip de om: Burghezul. Pântecos, hidos, cu gândul numai la câştig, a fost şi rămâne de trei veacuri încoace inamicul public numărul unu. Cine este acesta? O fiinţă lipsită de anvergură. Nemulţumit să parodieze aristocraţia, să

[248] Marie Freyssac, Ma vie chez les milliardaires russes, Stock, 2013.

[249] Damien de Blic şi Jeanne Lazarus, Sociologie de l’argent, op. cit., p. 105. Anecdota este preluată din Norbert Elias, La société de cour, Flammarion, 1993.

exploateze ţăranii, proletarii — al căror nume, în latină, înseamnă cel care nu poate conta, pentru a supravieţui, decât pe copiii lui[250] —, impune un mod de viaţă în care monotonia îşi dispută întâietatea cu meschinăria. Prin comparaţie cu fosta feudalitate cheltuitoare şi amatoare de lux, burghezul marchează triumful avariţiei. Un singur cuvânt îl caracterizează: e josnic. „Gras şi trupeş, bine întreţinut de propria-i prostie”, cum zice Balzac despre al său Moş Goriot la începutul romanului eponim, înainte de a ne dezvălui sufletul sublim închis în acel corp. Burghezul ascultă cu totul de o economie a înfrânării. Nu-şi stăpâneşte pasiunile, elanurile decât pentru a lăsa cale liberă unicului lucru care contează pentru el: să facă bani, singura formă de sânge care-i curge prin vene. Nu spunea oare Benjamin Franklin că a pierde un ac pe zi înseamnă a pierde cinci cenţi pe an şi tot profitul care ar putea decurge de aici[251]?

Ajunsă clasă dominantă, burghezia nu a încetat să maimuţărească nobilimea, distrugându-i, în acelaşi timp, valorile. Insistând prea mult pe nimicnicia omului, moraliştii secolului al XVII-lea au pregătit demolarea onoarei aristocratice şi au facilitat izbucnirea Revoluţiei din 1789. Cu luciditatea lor răvăşitoare, Pascal, La Rochefoucauld şi jansenişti au anticipat, fără să ştie, apariţia omului contabil, mărginit ca orizont, dar propice dezvoltării capitalismului. Nu mai exista nimic măreţ, nimic nobil pe firmamentul omenirii, doar exprimări ale egoismului, pe care freudismul le va coborî la nivelul pulsiunilor fundamentale ale sexualităţii şi analităţii.

[250] Cf. Lucien Jerphagnon, Connais-toi toi-même, Albin Michel, 2012, p. 98.

[251] Benjamin Franklin, Avis nécessaire à ceux qui veulent devenir riches, op. cit., pp. 253–254.

Burghezul însă este flexibil: prototipului afectat, rigid al secolelor XIX-XX, pe cât de ipocrit, pe atât de moralist, îi urmează, începând din anii 1960, burghezul new-look, „muncitor ziua, petrecăreţ noaptea” (Daniel Bell)[252], care adaugă economiei idealul plăcerii, moştenire a revoluţionării moravurilor. Ţelul nu mai este doar munca, dar şi consumul la vedere al bunăstării. Noţiunii de prudenţă îi succede cea de risipă. Piaţa se pune în serviciul dezvoltării şi satisfacţiei personale, iată inovaţia de după cel de-al Doilea Război Mondial. Ordinea capitalistă, vinovată de a fi alungat poezia din lume, era cea a decepţiei (Max Weber). În ziua de azi, îi succede ordinea divertismentului, convergenţa dintre etica muncii şi hedonism. Apariţia burghezului boem, şi de stânga şi de dreapta, care refuză despărţirea ambiţiilor culturale de realitatea profesională. Burjuiul revoltat de stânga aspiră la viaţa de artist, păstrându-şi însă prerogativele, simţindu-se la adăpost în cartierele lui bine apărate. Burjuiul de dreapta ţine la frisonul unei libertăţi dezlănţuite, fără a pierde însă ceva din respectabilitate. Şi unul şi celălalt doresc dreptate pentru toată lumea, fără însă a-şi pierde privilegiile lor şi numai ale lor[253].

Plăcinta uriaşă

[252] Daniel Bell, Les contradictions culturelles du capitalisme, PUF, 1979.

[253] Cf. Pierre-Michel Menger, Portrait de l’artiste en travailleur, Seuil, 2003.

La începutul secolului XX, bancherul John Pierpont Morgan explica faptul că nu ar avea încredere într-o firmă al cărei patron ar câştiga de douăzeci de ori mai mult decât salariaţii săi. În zilele noastre, şefii îşi fixează singuri onorariile sau decid să şi le sporească prin consiliile de administraţie dedicate interesului lor, încasând remuneraţii de cinci sute, de o mie sau de două mii de ori superioare celor ale angajaţilor. Fără vreo legătură cu meritele personale, veniturile în discuţie exprimă mai degrabă conivenţa sau competiţia cu cele ale altor aleşi ai sorţii, mai ales cu ale concurenţilor anglo-saxoni sau chinezi, faţă de care nu vor să rămână mai prejos. Figură recurentă a capitalismului modern: marele patron care doreşte să îngheţe salariile celor care muncesc pentru el, în timp ce bagă în buzunar averi considerabile sau, mai bine, să trimită în masă în şomaj, acţiune însoţită de o creştere a propriului profit. Cu astfel de pradă, nu mai suntem în logica competenţei, ci într-o logică a lăcomiei: în ziua de azi, elita se măsoară în cifre stratosferice, care se declină sub toate formele unor denumiri uimitoare, demne de o gramatică dementă. Aceste „package de remunerare”, pentru a urma frangleza curentă în afaceri, includ bonusul anual, bonusul excepţional, bonusul multianual, stock-options, acţiuni gratuite, acţiuni-fantomă, prima de instalare, golden hello, prima de prezenţă, indemnizaţii de plecare, indemnizaţii tranzacţionale, clauza de non-concurenţă, avantaje în natură, pensia privată, indemnizaţii tranzacţionale. Îţi vine să crezi că visezi în faţa acestui nou lexic plin ochi de eufemisme. Se poate spune acelaşi lucru despre jargonul bancherilor, despre gongorismul marilor preoţi ai banului, cu acronimele sale de neînţeles, inclusiv pentru cei care le-au născocit, barieră lingvistică menită să intimideze novicele şi să întărească spiritul de castă. Şi-atunci cum să

te mire fronda acţionarilor? Ar fi necesar un Molière care să expună cu muzicalitate noile moravuri tipice unui capitalism dereglat. Celor de mai sus li se adaugă transferurile de preşedinţi-directori generali sau, în altă ordine de idei, de sportivi — fotbalişti sau altceva — de la un club la altul, vânduţi ca „active umane”.

Să nu ne îndoim, există o mie de motivaţii valabile pentru care un mare patron îşi acordă asemenea sume, cerând, în acelaşi timp, de la ceilalţi să strângă cureaua: în special competiţia feroce dintre marii manageri mondiali, care se raportează la ele ca la o pradă de război. Numai că a conduce înseamnă a avea în vedere coeziunea, a fi tu exemplul, nu a instaura o distanţă de netrecut între tine şi trupe. Mai mult decât oricând se verifică o axiomă a marchizului de Sade, conform căreia a fi bogat înseamnă, în primul rând, să te bucuri de ce nu au ceilalţi. Ce vrea să spună „prea mult” în materie de salarizare? Sentimentul unei distanţe insuportabile între cei care câştigă cel mai mult şi cei care câştigă cel mai puţin. O întreprindere, la fel ca o societate, trebuie să respecte o anume proporţie. Când aceasta este alterată, nu mai vorbim despre o lume comună. Mai mult, informaţia despre respectivul ecart trebuie făcută publică, pentru ca proporţia să fie validată. Şi asta cu voce tare, chiar dacă ne temem de reacţiile negative ale persoanelor cu care greu se face casă bună. Acumularea de sume uriaşe nu este motivată de clasica poftă de câştig, ci, pur şi simplu, de gustul de a domina, de a trona în Olimp. Cum să te dedici unei cauze comune, într-o întreprindere, când diferenţele de venit sunt uriaşe? Pentru salariaţi, pentru funcţionari — constrângerile efortului de a reuşi, ale concurenţei necruţătoare, univers obişnuit al capitalismului; pentru patroni — „socialismul pentru bogaţi”, cooptarea între aleşi, conivenţa dintre

acţionari şi cetăţenii administraţi[254]. Pentru a-şi justifica veniturile cu mai multe cifre, cei favorizaţi invocă legile pieţei. „Liberalismul” lor este un alt nume al conservatorismului şi trebuie să legitimeze inegalităţile prin recursul la o mână invizibilă care să cumuleze justiţia imanentă şi justiţia redistributivă. În zilele noastre, aproape toate taberele au recurs la etosul egalitar care rămâne orizontul simbolic al societăţii. Orice inegalitate trebuie să fie justificată invocându-se o ordine ascunsă, dar echitabilă.

Dezechilibrul copleşitor al salariilor se transformă în simplu reflex al competenţelor. Neofeudalismul contemporan ni se prezintă sub podoabele meritului: „Fiindcă merit”, cum zice reclama de la L’Oréal. Piaţa este un plebiscit care consacră cea mai bună dintre lumile posibile. Banii câştigaţi devin tribunalul calităţilor personale: cei aleşi nu-şi vor spune niciodată bogaţi, ci doar „într-o situaţie confortabilă”, strânşi în chingi de teama de ridicol în faţa atâtor capete încoronate, mult mai dotate decât ei. Numai că pentru ca societatea să se schimbe este nevoie ca distanţa dintre cel mai sus şi cel mai jos să nu pară

[254] Au fost preconizate măsuri care să prevină derapajele: rambursarea bonusurilor, în caz de pierderi, cum a făcut Citigroup când a refuzat să-i vireze 15 milioane de dolari drept gratificaţie excepţională patronului său, Vikram Pandit, sau lupta împotriva banilor proveniţi din cămătărie, care distrug strategiile industriale şi interzic investiţiile în proiecte pe termen lung. „Interesele bancherilor sunt la antipodul intereselor muncitorilor şi funcţionarilor, întrucât profitul celor dintâi va fi cu atât mai ridicat cu cât vor plăti mai puţin pentru munca propriu-zisă şi pentru materiile prime.” (Laurence Fontaine, Le marché, op. cit., p. 266 sqq.) În Franţa, patronii sindicatului EDC (Entrepreneurs et Dirigeants Chrétiens — Antreprenori şi Conducători Creştini) şi-au redus salariile cu 20%, ca efect al crizei, pentru a rămâne solidari cu angajaţii lor.

insurmontabilă. Un dezechilibru apăsător sfâşie orice speranţă de ascensiune socială. Conform economiştilor de la FMI, în 2015 imensa avere a unui număr foarte mic de persoane va dăuna creşterii tuturor. La scară mondială, concentrarea bogăţiei e spectaculoasă: aproape jumătate din ea, cam 110 000 de miliarde de dolari, e deţinută de 1% din populaţie. Altfel spus, „societatea corectă" sau „investiţia corectă" nu este aceea care nivelează, ci aceea care sporeşte şansele tuturor, permiţându-le să se dezvolte într-un orizont viitor.

Chiar dacă în majoritatea lor nu sunt moştenitori ai unor averi[255], bogaţii contemporani sunt dovada puterii avuţiei în întreaga ei brutalitate. Singurul lucru care îi desparte de ceilalţi muritori e contul din bancă. Bucuriile lor, modalităţile de a-şi petrece timpul liber sunt şi ale noastre. Nu mai aspiră la culmile culturii, ci la cele mai obişnuite distracţii. Se mulţumesc să caricaturizeze fără ruşine poporul, să-l înveselească prin jocuri şi petreceri. Distanţa pe care o cultivă e pur spaţială, nu mentală. Nietzsche presimţise respectiva evoluţie, prezentând săracii şi bogaţii vremii lui ca pe o populaţie identică de jos şi de sus, aceeaşi pleavă având aceleaşi gusturi[256]. Subversiune a unora, măcinaţi de o „invidie înveninată", muncă înverşunată a altora, măcinaţi de o „lăcomie concupiscentă". Aceasta este lumea contemporană: o cursă umăr la umăr a plebei aflate în concurenţă, angajată în competiţia sălbatică pentru recunoaştere.

CUPIDUL, EROU AL SIMPLITĂŢII

[255] Robert Frank (Richistan, op. cit., p. 107) consideră că numai o treime dintre americanii bogaţi deţin averea ca efect al moştenirii.

[256] Nietzsche, Ainsi parlait Zarathoustra, Folio-Gallimard, 1985, p. 327

Ceea ce se numeşte cupiditate poate că nu este altceva decât soluţia cea mai simplă. Banii oferă condiţiile materiale pentru o viaţă mai bună, fără a-i impune prea mulţi termeni, acordând o semnificaţie imediată existenţei: e mai simplu să aduni milioane peste milioane decât să-ţi împlineşti destinul. Îmbogăţirea materială ar trebui să prefaţeze îmbogăţirea spirituală: mulţi nu sunt însă apţi să treacă de cealaltă parte. Cupidul este omul unei singure pasiuni, dar una insaţiabilă: râvneşte cifre, adaugă zecimale cu o bucurie apropiată de beţie. Operaţiuni bursiere, răscumpărări, fuziuni, cumpărări masive de acţiuni pentru obţinerea controlului asupra unor societăţi, astfel trăieşte în stare de efervescenţă, în ritmul descărcărilor de adrenalină. Banii sunt un pântec de o inepuizabilă fecunditate, care nu ştie ce înseamnă „destul”. Pentru fiecare risc asumat, cupidul resimte voluptatea înfrângerii ori a gloriei. Când o masă de oameni are o singură preocupare, este mişcată de un singur mobil, nu mai are timp nici pentru distracţie, nici pentru alte subiecte imposibil de rezolvat sau dureroase. Dacă nu mai există „modalităţi mai nevinovate de a-ţi petrece timpul decât utilizarea lui pentru a câştiga bani”, zicea Samuel Johnson (1709–1784), eseist şi poet englez[257], aceasta se întâmplă întrucât făcând-o, nu te mai gândeşti la nimic altceva. Lipsindu-i imaginaţia, cupidul a izolat, din toată complexitatea acţiunilor omeneşti, un singur element şi numai unul, căruia i s-a dedicat.

Câştigarea averii urmează o cale ascendentă ce aminteşte de ascensiunea platonică a sufletelor, chiar dacă, în sine, nu este decât o parodie. A avea, de pildă, numele asociat

[257] Citat în Albert Hirschman, Les passions et les intérêts, op. cit., p. 54

unui clasament al celor mai mari averi este o modalitate de a fi liniştit în legătură cu calitatea existenţei tale. De aici decurg cel puţin două variante posibile: fie trăieşti mai bine mulţumită banilor, fie câştigi maximul posibil fără de putea profita de ei. Fie te bucuri de diversitatea lucrurilor de pe acest pământ, mănânci şi iubeşti cu bucurie, te cultivi, frecventezi literele şi artele, te îmbraci elegant, umbli prin lumea largă, fie, din contră, îţi sporeşti averea. „Epoca noastră nu ştie ce altceva să facă nici cu banii, nici cu munca, decât mai mulţi bani şi mai multă muncă” (Nietzsche). În viaţă ai de ales între fluxuri şi capitaluri: unele trec, altele se umflă. Primele oferă bucuria curgerii, celelalte, bucuria creşterii.

Artistul şi tâlharul

Vechiul model, cel al burghezului frugal şi puritan, ultim erou al capitalismului originar (poate o reconstrucţie datorată talentului lui Max Weber), a devenit produsul unei scoateri în evidenţă prin efectul de profunzime. Omul bogat ar trebui să trăiască modest, spunea milionarul Andrew Carnegie, la începutul secolului XX, să evite luxul şi extravaganţa, să ajungă „simplul mandatar al fraţilor săi mai săraci, punându-şi în serviciul lor înţelepciunea superioară, experienţa şi capacitatea de a administra mai bine decât aceştia ar fi putut ori ştiut s-o facă”[258]. În aprilie 2013, un ziar francez se mira că bancherii genevezi de şcoală veche cinau până de curând „doar o zeamă chioară

[258] Andrew Carnegie, citat în Marc Abélès, Les nouveaux riches. Un ethnologue dans la Silicon Valley, Odile Jacob, 2002, pp. 75–76.

şi o roşie umplută: un al treilea fel de mâncare ar fi însemnat lăcomie”[259]. Clasele dominante însă şi-au schimbat mimetismul, consecinţă directă a revoluţiei hedoniste a anilor 1960, şi s-au împăcat cu duşmanii lor dintotdeauna, tâlharii şi artiştii: primii încalcă legile, ceilalţi, formele şi codurile. Formă înnobilată de hipioţi capitalişti (cărora Richard Branson le va fi emblemă), miliardari cool în blugi şi şlapi, toţi sau mai toţi exilaţi fiscal, duc o luptă înflăcărată împotriva încălzirii globale, a sărăciei, a SIDA. De acum, maeştrii lor sunt pictorii extrem de bogaţi, marii sportivi, uneori chiar figuri ale propriului mediu, aventurieri, ba chiar dictatori (vezi fascinaţia exercitată asupra elitelor noastre de Fidel Castro sau de Ramzan Kadîrov). Arta, prin definiţie activitatea cea mai dezinteresată, a ajuns cea mai rentabilă. În zilele noastre, capitalul înseamnă opera de artă şi valoarea valorii, un pătrat de pânză pictată. Aceasta devine un element al definirii poziţiei sociale, precum şi demonstraţia apetitului autentic pentru frumuseţe. Pânze năucitor de scumpe ale maeştrilor sunt expuse pe suprafeţe vaste, cu scopul de a le lua ochii musafirilor. Numele colecţionarului este aproape la fel de important ca al artistului, cu condiţia ca anteriorul proprietar să fi fost la fel de prestigios. Astfel, Liu Yiqian, şoferul chinez de taxi ajuns miliardar, şi-a cumpărat de la Christie’s Nudul culcat al lui Modigliani cu 170,4 milioane de dolari. Achiziţionând un Picasso sau un Degas, cumpărătorul capătă o notorietate subliniată de dezvăluirea sumei lăsate la casa de licitaţii. Un fel de pradă de război care-i onorează. Tot aşa, se vor plăti averi pentru produsele unui artist tânăr care-şi face o intrare zgomotoasă pe piaţă. Mişcarea funcţionează şi invers: artistul doreşte panaşul insurecţiei plus venituri confortabile. Înţelege să câştige pe ambele câmpuri, şi pe

[259] Le Monde, 27 aprilie 2013.

cel al subversiunii simbolice, dar şi pe cel al contului bancar bine garnisit (Jeff Koons, Anish Kapoor, Damien Hirst). Oare nu se fotografia Salvador Dali cu câte o bancnotă de 10 000 de dolari pe fiecare obraz, după ce semnase o carte pentru casa editorială americană Simon and Schuster, în anii 1950? Nec plus ultra înseamnă să inviţi artişti la masă, să-ţi faci cadou un star al showbizului ori să-ţi realizeze portretul unul dintre cele mai mari nume ale picturii, ca prinţii de odinioară, pentru a ajunge şi tu un obiect de artă: Kate Moss sculptată de Marc Quinn pe post de sirenă, în aur masiv de 50 de kilograme, într-o poziţie complexă de yoga, sau Pierre şi Gilles imortalizând-o pe cântăreaţa bărboasă Conchita Wurst cu o aureolă de lumină, ca o sfântă.

Viaţa era prea liniştită în cosmosul burghez, acum trebuie să fie excitantă. Sensibilă la critica artistică a capitalismului[260]*, o parte a elitelor va asuma exigenţa autenticităţii şi a eliberării implicite în chiar respectivul mediu. Şi aşa burghezul se îngrozeşte, elimină meschinăria, elimină propriile moravuri şi ţine să simtă pe pielea lui punctul de vedere boem. E cucerit de o „foame devoratoare a experienţelor fără limite" (Daniel Bell)*[261]*: se uită cu jind la marii artişti cărora le admiră simţul inovaţiei şi îndrăzneala execuţiei, după cum bine şi-a dat seama Luc Ferry*[262]*. Boemul doreşte să se îmburghezească, iar burghezul să se plebeizeze. Acesta din urmă rămâne cu gura căscată în faţa pieţei de artă, visează să scape de*

[260] Pe aceeaşi temă, cf. desigur volumului Manuscrits de 1844 de Karl Marx (Editions sociales, 1972) şi Luc Boltanski şi Eve Chiapello, Le nouvel esprit du capitalisme, Gallimard, 1999, Capitolul VII, A l'épreuve de la critique artiste, p. 501 sqq.

[261] Daniel Bell, Les contradictions culturelles du capitalisme, op. cit., p. 90.

orice lanţ, ţine să cunoască şi el beţia situaţiilor limită. Criticat cândva pentru mediocritate, este acum arătat cu degetul pentru lipsa de măsură, pentru nebunia baroc. A terminat-o cu „zeiţa Cumpătare”, a părăsit pentru totdeauna mediul corect, gestiunea de bun tată de familie.

Altă ispită: marele banditism care contaminează tot mai mult economia obişnuită şi vede creându-se, în anumite ţări, alianţa dintre industrie şi lumea interlopă[263]. Nu a propus Pablo Escobar, în 1989, după o campanie de teroare destinată să influenţeze alegerile prezidenţiale din Columbia, să plătească el datoria externă a ţării[264]? Venezuela lui Chavez nu este oare deja un stat mafiot în care conducătorii se poartă ca nişte şefi de bande? Căderea zidului Berlinului a permis înflorirea de noi mafii în estul Europei, mai ales în Rusia, experte în jaf şi pradă, continuatoare ale fostelor nomenclaturi comuniste. Jurnalistul Roberto Saviano a prezentat limpede penetrarea, de către Camorra napolitană, a marilor industrii din nordul Italiei şi a sectorului turistic din Spania. Cât despre romanul poliţist negru scandinav, acesta are ca temă principală deriva ucigaşă a claselor conducătoare. Şi astfel se creează „un sistem criminal care inervează societatea de sus până jos” (Jacques de Saint-Victor)[265], care mizează pe slăbiciunile regimului parlamentar.

---

[262] Luc Ferry, L’innovation destructrice, Plon, 2014, p. 104. Cf. şi id., L’invention de la vie de bohème, Cercle d’art, 2012. Şi foarte pertinentul Portrait de l’artiste en travailleur de Pierre Michel Menger, op. cit.

[263] S-a calculat că aproape 100 miliarde de euro sunt sustrase anual din economia italiană de către lumea subterană a crimei organizate, cf. David Wolman, The End of Money, Da Capo Press, 2012, p. 54.

[264] Cf. Jacques de Saint-Victor, Un pouvoir invisible, op. cit., p. 256.

Cadrele, şefii de întreprindere, notabilităţile, bancherii fac „pacte secrete” cu crima organizată, îmbrăţişează idealul de viaţă al încălcării legii, specific fiarelor umane, în timp ce gangsterul visează să se transforme în „bankster”. Este aceeaşi mişcare ce însufleţeşte escrocii de la Bursă, care pun la punct sisteme piramidale Ponzi bazate pe naivitatea profanilor pe care-i storc prin toate mijloacele. Fapt caracteristic — marii tâlhari, amestec de animal de pradă şi de minte sclipitoare, pot deveni modele pentru anumiţi bogătaşi, preocupaţi să-şi sporească puterea şi dovedind o totală indiferenţă faţă de legile omeneşti.

Criminalul, personaj nietzschean prin excelenţă, este o fiinţă excepţională care nu se lasă intimidată de morala turmei. A fost încurajat de eliberarea moravurilor, intervenită în anii 1960, căreia îi contrazice optimismul antropologic. Dorinţele noastre, oricât de excesive ar fi, se spunea pe atunci, sunt bune de la natură şi nimic nu ar trebui să le limiteze; un singur lucru este îngrozitor, interdicţia care reprimă. Şi totuşi e bine să mai scădem din pretenţii: ipocrizia raţiunii, conform lui Hegel, constă în a atinge ţeluri sublime prin intermediul unor pasiuni brutale. Şmecheria modernităţii constă în a crea situaţii dure prin intermediul unor pulsiuni care au reputaţia de a fi sublime. Hedonismul contemporan se întâlneşte cu noua delincvenţă care îi deschide posibilitatea de a se desfăşura, de a străbate noi teritorii ale încălcării legii. În viitor, pe acest teren se va juca, cel al opoziţiei dintre burghezia mafiotă şi cea virtuoasă. De la natură jucătorul este mai permeabil pentru perversiunea morală decât conservatorul, întrucât unicul lui criteriu este propria

[265] Jacques de Saint Victor (ibid., p. 341) reia şi el ipoteza conform căreia ar exista o apropiere între etosul capitalist şi etosul mafiot, bazate şi unul şi celălalt pe cultura riscului şi a distrugerii competitive.

plăcere. Să ne amintim formula lui Hannah Arendt, scrisă într-un cu totul alt context, cel al ascensiunii nazismului: „Înalta societate se îndrăgosteşte de propria drojdie socială”.

SFÂRŞITUL BANILOR, SFÂRŞITUL ECONOMIEI?

„Se apropie ziua”, scria Keynes în 1945, „în care problemele economice vor trece în planul doi, adică acolo unde le este locul, iar sfera spiritului şi a sufletului va fi ocupată sau reocupată de problemele noastre reale: cele ale vieţii şi relaţiilor interumane, ale creaţiei, comportamentului şi religiei”[266]. Aşadar, societatea va trebui să fie interesată de scopurile ultime, de fericire de exemplu, şi să neglijeze mijloacele, tehnica, dezvoltarea, otrăvuri detestabile. Bizară propensiune a economistului care îşi decretează meseria pe cale de dispariţie, odată produsă prosperitatea în mod automat, de maşinăria industrială. Ne aminteşte de promisiunea lui Karl Marx, din Ideologia germană (1845), care ne explică faptul că în sânul societăţii comuniste abundenţa va ajunge la un asemenea nivel şi va fi atât de bine reglată de producţie încât oamenii vor putea vâna dimineaţa, vor putea merge la pescuit după-amiezile şi se vor putea deda criticii seara, fără a fi fost vreodată vânători, pescari ori critici. Uimitoare profeţii din partea unor indivizi care şi-au consacrat întreaga viaţă problemelor materiale şi care, dintr-odată, le privesc ca pe ceva superfluu. Specialiştii în curbe ciclice şi în statistici visează la poezie şi la iubire. Contra-exemplu: toţi cei care sunt preocupaţi neîncetat să

[266] Citat în Zygmunt Bauman, Les riches font-ils le bonheur de tous?, Armand Colin, 2014, p. 54.

dispreţuiască banii, în lumea literară şi artistică, nu încetează să vorbească despre ei obsesiv, simptomatic.

Alţii pledează pentru sfârşitul banilor cel puţin sub forma lor materială şi pentru expansiunea versiunii electronice, „devizele megabit" reducându-se la un punctuleţ strecurat după ureche ori sub piele. Ceea ce ar elimina contrafacerile falsificatorilor, furturile de bani lichizi, atacarea furgonetelor bancare şi spălarea de bani de către mafie. Telefoanele mobile ar ajunge bănci portabile, lucru care ar permite oferirea de servicii financiare şi celor mai defavorizaţi, în sate şi în ghetouri[267]. Argumentele sunt exacte, deşi frauda electronică este foarte răspândită. Termenii însă rămân imprecişi: nu la sfârşitul banilor asistăm, ci la metamorfozarea lor. Cum nu putem stinge patimile omeneşti, încercăm să abolim semnul blestemat care le pune în mişcare, în speranţa că respectiva schimbare ne va curăţa petele. Însă preferinţa pentru lichidităţi dovedeşte în ce măsură dematerializarea banilor rămâne o utopie. Pe alocuri dăm de aceeaşi aspiraţie a dezincarnării existenţei umane. Numai că pentru a avea acces la acea stare sublimă încă mai este necesar să intrăm în îndelungi explicaţii economice, monetare, financiare şi, deci, să resuscităm exact lucrul împotriva căruia ne-am ridicat. Şi din nou Keynes, cu accent de profet: „Când acumularea de bogăţii nu va mai avea o importanţă socială deosebită, atunci se vor produce marile schimbări în codul moral (...). Dragostea de bani ca posesie — pe care trebuie s-o diferenţiem de dragostea de bani ca mijloc de a cunoaşte plăcerile şi realităţile vieţii —

[267] Cf., pentru acest subiect, pledoaria elocventă a lui David Wolman, The End of Money, op. cit., şi Jean-Claude Carrière, L'Argent, sa vie, sa mort, Odile Jacob, 2014, în care autorul, punând banii să vorbească la persoana întâi, le prevede apropiata dispariţie.

va fi considerată drept ceea ce şi este cu adevărat, un act morbid şi cam respingător, una dintre acele slăbiciuni semicriminale, semipatologice pe care le aducem tremurând la cunoştinţa specialiştilor în maladii mintale”[268]. Fie! Numai că invocarea viitorului ca loc al consolării este dintotdeauna un subterfugiu. O modalitate de a vedea omenirea nu aşa cum este, ci aşa cum am vrea să fie. Trebuie s-o mai terminăm odată cu ideea de sfârşit: n-o să vină niciodată nici sfârşitul lumii, nici al religiei, nici al naţiunii, nici al istoriei. Poate fi doar sfârşitul unei lumi, unei viziuni asupra istoriei, unei forme de credinţă. Banul fizic nu este gata să dispară, cum nici morbiditatea omenească nu e.

Fericirile puerile

Într-o conferinţă susţinută la Viena, în martie 1937, Robert Musil explică faptul că artistul, scriitorul au dreptul, invers decât oamenii obişnuiţi, să fie proşti cu toată inocenţa lor[269]. Lipsa de modestie le este îndreptăţită ţinând cont de poziţia pe care o au. Îşi pot permite ceea ce anonimilor le este interzis: libera dezvoltare a narcisismului, sub formă de măgării sublime, receptate ca revelaţii. Acesta este şi avantajul averii care face din aleşii ei copii cărora le este permis totul sau aproape totul. Au, de pildă, posibilitatea de a-şi ridica micile necazuri la rang de tragedie.

[268] John Maynard Keynes, Perspectives économiques pour nos petits-enfants (1930), în Essais sur la monnaie et l’économie, Payot, 1990.

[269] Robert Musil, Essais, Seuil, 1978, p. 296.

„Sărmanul este constrâns să facă economie de durere. Bogatul şi-o poartă pe a sa de la un capăt la celălalt.” (Charles Baudelaire) În jurul celor plini de bani pluteşte o atmosferă de fervoare: alături de ei respiri aerul tare al reuşitei (în timp ce, spontan, pe cei fără noroc îi tulbură). Ştim astfel de indivizi, încremeniţi de grandoarea lumii bune, care condiţionează prietenia în funcţie de prestigiul celor pe care-i cunosc, gata de orice linguşire pentru a fi admişi în cercul respectivilor. Periculos joc: a te freca de cel mai bogat decât tine, din mimetism, înseamnă a-ţi asuma riscul de a deschide o rană care nu se va cicatriza niciodată. E calea sigură către amărăciune. Cum i se întâmplă lui Lily Bart, din romanul lui Edith Wharton, La fericiţii lumii, încântătoare orfană fără bani din New Yorkul începutului de secol XX, atrasă ca un licurici de mediul de rang înalt al prietenilor ei, care sfârşeşte prin a fi respinsă chiar dacă le-a învăţat codurile[270]. Cei favorizaţi par a fi mântuiţi încă din timpul vieţii. Sunt binecuvântaţi de zeiţa versatilă Fortuna, cu dublul ei sens de abundenţă şi de hazard, cea care împarte plăceri, soră şi a Sărăciei şi a Fastului. Cei favorizaţi răspândesc putere de la distanţă, mult chiar peste posibilităţile lor. Poate că, frecventându-i, vom beneficia şi noi, prin tranzitivitate, de aura lor.

Cei bogaţi sunt monarhi ale căror fantezii ne distrează ori ne indignează[271]. Ignorând constrângerile obişnuite, se

[270] Edith Wharton, Chez les heureux du monde (1905), traducere de Charles Dubos, prefaţă de Frédéric Vitoux, Gallimard, Colecţia Imaginaire, 2000.

[271] Conform unui studiu realizat de Weakth-X şi UBS, în 2020 pe glob vor fi 3 800 de miliardari. Cei mai mulţi dintre milionarii moderni nu au moştenit averea, 81% dintre ei câştigându-şi-o prin propriul efort. Conform ONG-ului englez Oxfam, 1% dintre cei mai bogaţi oameni ai lumii vor poseda în 2016 un patrimoniu cumulat mai mare decât al

consideră de o altă rasă. Când se prăbuşesc, în urma vreunui caz de corupţie, pot exclama comic, precum Robert Diamond Jr., în 2013, pe când era fostul director general al băncii Barclays, dat afară în urma scandalului manipulării Libor (dobândă interbancară) în Anglia: „Nicicând nu am făcut această meserie pentru bani. Nu asta a fost ambiţia mea. Pur şi simplu ea a dat peste mine”[272]. Succesorul lui, Rich Ricci (nume predestinat), va explica faptul că este imposibil să trăieşti la Londra sau la New York cu mai puţin de o sută de milioane de dolari. În 1951, magnatul William Hearst cerea să fie înmormântat într-un sicriu în formă de seif, pentru a-şi putea duce mai departe, şi pe lumea cealaltă, pasiunea pentru bani. La sfârşitul secolului al XIX-lea, sociologul american Thorstein Veblen va postula că puterea financiară trebuie să fie legată de consumul ostentativ. „Încântător înseamnă onorabil pecuniar.” Pe vremea aceea, familia Vanderbilt îşi ridica la New York palate uriaşe (cel din Strada 57 avea nu mai puţin de 137 de camere). Marble House, „palatul de marmură” din Rhode Island, cu o valoare de 11 milioane de dolari, a fost dăruit de Cornelius Vanderbilt, în 1892, soţiei sale, Alva, la aniversarea acesteia. În aceeaşi perioadă, un maistru câştiga circa 1,25 dolari pe zi şi un muncitor necalificat 2 cenţi pe oră[273]. J.P. Morgan şi-a cumpărat prima pânză de Vermeer nu fiindcă i-ar fi plăcut, ci fiindcă era scumpă şi astfel îi putea impresiona pe cei asemenea lui[274]. La bordul iahtului personal, defunctul Aristotel Onassis, angajat într-o bătălie a cheltuielilor cu

---

restului de 99% din omenire. Acest 1% reprezintă totuşi 73 de milioane de persoane printre care şi 2 325 de miliardari. 10% dintre cei mai bogaţi chinezi posedă 75% din patrimoniul total al Chinei.

[272] Citat de Marc Rocher, Le Monde, 15 mai 2013.

[273] Cf. Robert Frank, Richistan, op. cit., p. 35.

rivalul lui, Stavros Niarchos, îmbrăcase, se pare, prin anii 1970, scaunele din bar cu piele din prepuţ de caşalot, montase robinete din aur masiv şi o piscină escamotabilă, care se putea transforma în ring de dans, pavat cu mozaic[275]. Aşa arată big boys toys, jucării pentru băieţii mari, după cum ne spun revistele dedicate vieţii de lux.

În ziua de azi, la fel ca mai demult, plutocraţii alunecă, în materie de maşini, nave, case, într-o competiţie de natură falică: iahturile devin pacheboturi cu piste de aterizare pentru elicoptere, piscine interioare şi exterioare, minisubmarine, locuinţele sunt gigantice, ca să nu mai punem la socoteală avioanele particulare ce supraaglomerează aeroporturile şi provoacă ambuteiaje aeriene[276]. Trebuie satisfăcute toate extravaganţele: să-ţi măriţi fiica în Franţa, ca indianul Lakshmi Mittal în 2004, invitând 1 000 de persoane, transformând în spaţiu privat palatul Tuileries şi castelul de la Versailles pentru 70 de milioane de euro. (În 2013, un industriaş indian foarte bogat îşi va mărita fata la Cannes, fără a obţine însă dreptul de a face o paradă pe Croisette, călare pe elefanţi.) Peer pressure, presiunea din partea celor asemenea, este necruţătoare şi conduce la escaladarea excesului. Aceşti tycoons se împart între cei 1% cu venituri uriaşe şi 0,1% cu venituri incredibil de uriaşe: limbajul nu mai este suficient pentru a descrie respectiva ierarhizare. Superlativele înnebunesc. Trebuie lăsată mult în urmă haita de aspiranţi înstăriţi, împotmoliţi în „luxul de masă”, şi pentru asta trebuie cheltuit mai mult, aruncaţi dolari cu

[274] Cf. Annie Cohen-Solal în Pascal Morand, Les religions et le luxe, op. cit., p. 67.

[275] Cf. Robert Frank, La course au luxe, op. cit., p. 25.

[276] Cf. Robert Frank, Richistan, op. cit., Capitolul VII.

sutele de mii, cu milioanele, pentru a se putea păstra locul şi rangul. Banii fac din deţinătorii lor avocaţi ai propriului statut. Ce mai contează că această cursă trage după ea şi clasa de mijloc, pe cei „aproape bogaţi”, care încearcă să rivalizeze în cumpărături somptuoase cu clasele superioare, chiar cu riscul alunecării în îndatorare[277]. Opulenţa materializează dorinţele noastre cele mai infantile, nevoia de a ne stupefia contemporanii printr-o aiuritoare risipă. O ştim încă de la Adam Smith: a căuta bogăţia înseamnă a căuta recunoaşterea şi simpatia celuilalt, înseamnă a-ţi dori să fii iubit şi invidiat. Capriciile nu au sens decât prin relaţie cu alţi oameni, faţă de care nu trebuie să te laşi mai prejos.

Numai că banii nu doar eliberează, dar şi aservesc, împing „dizidenţii” fiscali să se expatrieze şi pe cei bogaţi să trăiască doar între ei, precum marea burghezie sud-americană ori cea rusă, baricadate cu grilaje şi în turnuri de observaţie, închise în fortăreţe de lux. Blestemul este că sunt condangaţi să trăiască numai printre cei asemenea lor, într-un spaţiu rarefiat. Închid uşa în faţa neaşteptatului şi nu profită absolut deloc de amestecul urban, de minunata porozitate a marilor oraşe care fac atât de exaltante frecventarea cafenelelor, hazardul întâlnirilor, plimbările fără ţintă. Evocând sala de mese de la Grand Hôtel, din imaginarul Balbec, Proust o descrie drept un imens acvariu dincolo de care se înghesuie muncitori, pescari, mic-burghezi pentru a admira „festinul animalelor fermecătoare”, adică ducii, contesele, bancherii care iau cina. Nu e sigur că acest „festin al animalelor fermecătoare” ne mai face să salivăm, nu e sigur că fericirea, surpriza şi-a făcut casă exclusiv în lumea bună din societatea noastră, sortită în felul acesta închiderii.

[277] Cf. Robert Frank, La course au luxe, op. cit.

Banul, divinitate maliţioasă, nu circulă decât pentru a-i împietri mai bine pe cei care îl posedă, încremenindu-i sub formă de statui de sare.

AVARUL ŞI RISIPITORUL

„Angela Merkel”, a spus la un moment dat Sigmar Gabriel, preşedintele Partidului Social Democrat German, „este ca o mătuşă bătrână care-şi ţine geanta pe genunchi ca să nu-i fure cineva banii, însă germanilor chestia asta le place.” Există o diferenţă între spiritul de economisire, amprentat de filosofia moralistă, şi avariţie, care este o maladie de retenţie. A mai da drumul cu prudenţă gologanilor este, totuşi, o modalitate de a-i repune în circulaţie. Avarul are particularitatea de a-şi transforma aurul în organe de substituire. A-i ceda ar însemna să se dezmembreze. Banii sunt nici mai mult nici mai puţin decât pielea, nervii, muşchii lui: şi-a construit un trup din materie inertă şi atemporală, care-i va supravieţui. Calicul trădează dorinţa de nemurire. Mai degrabă se identifică cu propria avere decât o posedă, din ea e construit. Nu o acumulează decât pentru a-şi interzice să profite de ea: nicio bucurie nu ar putea egala faptul de a o avea.

Uitaţi-vă la Harpagon: în acelaşi timp odios şi naiv, se trădează în momentul în care îşi îngroapă caseta cu 10 000 de scuzi în grădină. Şiret, împrumută bani cu dobânzi exorbitante; cinic, vrea să-şi mărite fata cu un babalâc de cincizeci de ani care o acceptă fără zestre. Mai e şi fanfaron, dorind să se însoare cu o tânără de douăzeci de ani care este îndrăgostită de fiul lui. Posedat, încearcă prin proliferarea scuzilor o cură de rejuvenare, tot aşa cum vrea să se regenereze unindu-şi destinul cu cel al unei

mlădiţe feminine. Avarul lui Molière trăieşte prin dispreţul faţă de celălalt. În mod clasic, avaritia, de unde vine cuvântul „avid”, era asimilată, în Evul Mediu, cupidităţii, mamă a profitului. Pe vremea aceea însemna o pasiune lacomă de viaţă şi de fiinţe, nu meschinăria răutăcioasă pe care o înfierăm de la Molière încoace. Până şi în infern, în iconografia Judecăţii de Apoi, avarul îşi ţine punga cu bani sub cap, chiar şi în mijlocul chinurilor, venerându-şi în veşnicie sacul cu scuzi[278].

Zgârcenia celor bogaţi este un fenomen uluitor, de parcă ar ţine să acumuleze toate stările, şi modul de a risipi al celor avuţi şi parcimonia dezmoşteniţilor sorţii: Paul Getty, miliardarul petrolist californian, se pare că-şi instalase în casa lui de la Londra un telefon cu fise pentru musafiri şi nu pleca niciodată primul de la vreo întâlnire pentru a nu trebui să plătească el taxiul. Poate că-şi dorea să evite efectele lehamitei celor bogaţi, purtându-se de parcă abia ar fi debutat în afaceri şi ar fi avut nevoie să numere ban cu ban. Avariţia este o matematică a scăderii, o banchiză a inimii. Avarul îşi dă seama terorizat că banii nu sunt niciodată cu adevărat ai lui, că reprezintă o entitate care-ţi scapă, labilă, căreia trebuie să-i opui barajul cărpănoşeniei. Poate că aici este pertinentă metafora freudiană a erotismului anal, prin gustul retenţiei. Însă a explica, precum Ferenczi, că banii „sunt bălegar deshidratat şi fără miros pe care-l fac să strălucească”[279] sau că dragostea de profit relevă instinctul morţii prezent în materiile fecale (Norman Brown) este o exagerare. Ia puneţi mâna, uscaţi excrementele şi frecaţi-le! Tot n-o să

[278] Cf. Philippe Ariès, Essais sur l’histoire de la mort en Occident, du Moyen Age à nos jours, Points-Seuil, 1977, p. 83.

[279] Citat în Norman O. Brown, Eros et Thanatos. La psychanalyse appliquée à l’Histoire, Jullliard, 1960, p. 60.

obţineţi nici ludovici, nici bani de aur, nici măcar un singur euro!

Risipitorul este antonimul lui Harpagon, tot aşa cum banul beat se opune banului sobru. Nu încetează să evidenţieze, cheltuind dezlănţuit şi la vedere, în ce măsură îi este indiferent numerarul. Nu-l opreşte nicio petrecere, niciun banchet sau vreo cumpărătură costisitoare. În clipa în care îşi aruncă ultimii bani pe fereastră, pândeşte extaziat privirile celorlalţi, care-l consacră ca mare senior. Cheltuitorului îi place să stigmatizeze zgomotos avariţia congenerilor lui. Când Serge Gainsbourg arde în public, la televizor, pe 11 martie 1984, o bancnotă de 500 de franci, pentru a protesta împotriva fiscului, sfidează legea şi îşi afişează dispreţul faţă de Viţelul de aur. Insistenţa risipitorului de a cheltui atât de mult dovedeşte că nu e complet detaşat de obiectul dispreţului său. Generozitatea lui e înşelătoare, întrucât e angajat într-o interminabilă reglare de conturi cu bogăţia.

Avarul şi risipitorul sunt două feţe ale aceleiaşi medalii, după cum observase şi Aristotel. Acesta le opune omul liberal, care dă atât cât trebuie, când trebuie şi cu plăcere[280], sub egida dublă a virtuţii şi a distracţiei. I se adaugă magnificul, care excelează prin nobleţe şi măreţie, cheltuind considerabil, încât nimeni nu-l poate întrece. Cu toţii oscilăm între zgârcenie şi generozitate: ni se întâmplă să ne târguim pentru sume derizorii, să ne înflăcărăm făcând ceva necugetat, să ne apuce pandaliile pentru te miri ce. Legătura corectă cu banii este aceea de a avea destui, căci pe seama lor punem incertitudinile noastre, într-atât par de plini de puteri considerabile.

---

[280] Aristotel, Ethique à Nicomaque, op. cit., Cartea IV, Capitolul I, pp. 152–153.

Impozitele sunt doar pentru săraci?

Prin refuzul regulilor sociale şi, în primul rând, al plăţii impozitului, noile oligarhii îşi manifestă tendinţa de a ieşi în afara lumii obişnuite. Experţi în evaziune fiscală, în schimbări competitive de domicilii, întreţin oştiri de fiscalişti şi de avocaţi pentru a scăpa de obligaţiile ce lovesc cetăţenii de rând. Unii preferă să nu investească în ţările lor: astfel, 9 000 de expatriaţi americani au ales să renunţe la cetăţenie după votarea, în 2011, a legii Fatca (Foreign Account Tax Compliance Act) care obligă bancherii străini să comunice la IRS (Internal Revenue Service), fiscul american, toate informaţiile privind conturile cetăţenilor Statelor Unite. Spălarea banilor în paradisuri fiscale, optimizarea prin constituirea de mari societăţi au ajuns regulă inclusiv în ţări în care presiunea fiscală e mai puţin dură. (În medie, în Europa marile companii, precum Amazon, Google, plătesc impozite cu 20% mai mici decât micile societăţi, 19% contra 35%)[281]. Astfel încât Warren Buffett şi alţi miliardari au lansat în 2011, prin New York Times, un apel adresat preşedintelui Obama: Stop pampering the filthy rich! („Nu-i mai răsfăţaţi pe ticăloşii de bogătaşi!”), solicitând guvernului să mărească impozitele oricărei persoane care câştigă mai mult de un milion de dolari pe an. Prin opoziţie cu „generoşii” miliardari, casta posesorilor îşi manifestă indignarea utilizând o practică arhaică, specifică oamenilor din popor. „Credeam că impozitele sunt doar pentru

[281] La nouvelle puissance des riches, L’Express, 23–29 iulie 2014.

săraci”, scria cu o delicioasă ingenuitate, în 1989, Leona Helmsley, regină a domeniului hotelier newyorkez urmărită pentru fraudă fiscală şi condangată la închisoare[282]. Minunată formulare ce adună în ea întreg spiritul unei epoci. Unii membri ai claselor avute ar dori să rămână ei între ei, să întreţină ficţiunea unei robinsoniade a spiritelor fermecătoare care trăiesc undeva, deasupra oamenilor obişnuiţi. Sigur că presiunea fiscală excesivă poate fi discutată, însă refuzul unor privilegiaţi de a vărsa în contul societăţii o fracţiune din ceea ce aceasta le-a acordat, sub formă de educaţie şi îngrijiri medicale, are în ea ceva şocant. Ce înseamnă îmbogăţirea personală care nu contribuie la îmbogăţirea tuturor şi nu se traduce prin fundaţii, şcoli, spitale, acte utile colectivităţii? Ceea ce se joacă aici, în mod dramatic, este nici mai mult nici mai puţin decât supravieţuirea clasei mijlocii prinse între ciocanul proletarizării şi nicovala opulenţei, constrânsă să-şi plătească taxele şi impozitele corect şi la timp.

Vine o clipă în care trebuie să apărăm banii chiar de cei bogaţi, care se protejează şi se cooptează între ei, exercitând un adevărat monopol, în dispreţul oricărei concurenţe (Joseph Stiglitz). Dacă există o distrugere creatoare a pieţei, conform celebrei formule a lui Joseph Schumpeter, există şi, mai prozaic, o distrugere demolatoare. Unele sectoare financiare, cu fondurile lor de genul cametei, cu operaţiunile rapide, cu agenţiile de rating surprinse în flagrant delict de falsificare şi ruinarea

[282] La moartea sa în 2007, în afara donaţiilor de mai multe milioane de dolari făcute unor spitale şi organizaţii caritabile, Leona Helmsley a lăsat moştenire 12 milioane de dolari câinelui ei, Trouble, pentru a-i asigura bătrâneţile (suma a fost apoi redusă la 2 milioane de dolari). Gestul a fost considerat de revista Fortune, din 2007, drept unul dintre cele mai stupide momente ale anului.

unor companii care mergeau foarte bine, se înverşunează să lichideze sistemul pentru profitul unui grup restrâns[283]*. Ceea ce face ca responsabilitatea lor să fie zdrobitoare în criza pe care am traversat-o, întrucât au fragilizat economia, au distrus producţia, au interzis accesul tuturor pe piaţă. În această epidemie a devastărilor dispare burghezul clasic, meschin poate, dar responsabil, cel despre care Milton spunea, în secolul al XVII-lea, că e singurul care încă mai poate ţine cont de virtute*[284]*. Capitalismul nu înseamnă gustul pentru demolare, ci pentru fuziunea dintre calcul şi îndrăzneală, voinţa de a reinvesti câştigul în inovaţie (Max Weber). Nu ar fi oare vremea să fim iarăşi interesaţi de competenţele lui? Inter esse înseamnă, etimologic, a rămâne între oameni, a construi împreună cu ei o societate, a combina dragostea rezonabilă de sine cu grija faţă de celălalt. Adam Smith observase corect: bogăţia şi măreţia merg împreună, implică o bună reputaţie, moralitate, aptitudinea de a conduce, posibilitatea de a te da pe tine exemplu celorlalţi. La ce e bună bogăţia în lipsa virtuţii, a simţului civic, a voinţei de a ajuta comunitatea? „Banii", zicea Balzac, „nu înseamnă putere decât atunci când există în cantităţi disproporţionate." Banii civilizează, dar numai până la un anumit punct. Dincolo de acesta, devin aliatul barbariei, atunci când pun în serviciul lor mijloace considerabile într-o epifanie a violenţei, după cum o demonstrează epopeea bandelor şi a teroriştilor.*

---

[283] Agenţia de rating Standard & Poor's a fost condangată în februarie 2015, de către justiţia americană, la o amendă de 1,5 miliarde de dolari pentru că ar fi creat „un sistem care urmărea să înşele investitorii", anunţând drept investiţii sigure nişte produse toxice.

[284] Citat în Max Weber, L'éthique protestante et l'esprit du capitalisme, op. cit., p. 201, nota 1.

Vechea burghezie nu înceta să distrugă clasa dominantă pentru a se hrăni din bunurile ei, conform formulei lui Fernand Braudel — nobilii vindeau „titlurile lor ruginite fetelor bancherilor” (Bel Ami)[285]. Poate că nu avea panaş şi nu evita întotdeauna ridicolul, dar măcar rămânea, mai mult sau mai puţin, fascinată de cultura de bună calitate şi resimţea nevoia de a o invoca, de a o propaga; măcar se simţea răspunzătoare de această lume, ştiind „să exceleze în util şi agreabil” (Voltaire), în care descoperea o anumită formă de apostolat. Burghezul, descris drept antierou (Huizinga), fiinţă meschină (Bataille) impulsionată de spaimă, a ştiut să-şi amelioreze condiţia. S-a dovedit capabil să gândească la destinul său, să participe la demolarea propriului stereotip. În aşa fel încât adevăratul burghez, în zilele noastre, este acela care se dispreţuieşte pe sine şi îşi face un titlu de glorie din a se autodeprecia în permanenţă. Aşadar, burghezia constituie, cum zicea Thomas Mann în Casa Buddenbrook, „nobleţea meritului”, interesată de progres şi de bunăstare. Nobleţea nu mai este calitatea care revine de la natură, prin naştere, ci aceea care se obţine prin consecvenţă, muncă şi talent.

Exuberanţa puerilă a elitelor noastre nu trebuie să ne facă să uităm că oamenii bogaţi, din toate timpurile, au încarnat şi dus înainte arta de a trăi exemplar. Ceea ce ar trebui să li se reproşeze în ziua de azi nu este că vor să conducă lumea, ci că le lipseşte ambiţia, că au dat o misiune vastă pe bucurii efemere. „O civilizaţie extrem de evoluată nu poate fi separată de lux şi de avuţii”, spunea Oswald Spengler. Rolul marilor mecena, ca odinioară familiile Medicis ori Rothschild, Camondo, Pereire, Onassis şi Niarchos în Grecia, sau, în ziua de azi, Bernard Arnault şi François Pinault în Franţa, Jeff Bezos şi Elon Musk în SUA,

[285] Guy de Maupassant, Bel-Ami, op. cit., p. 356.

în domeniul cuceririi spaţiului, Adrian Cheng şi Liu Yiqian în China, Tata sau Azim Premji în India, este să-şi pună averea imensă în serviciul oamenilor, să transforme ticălosul metal galben în frumuseţe şi generozitate. Numai astfel elita va putea evita ariditatea oamenilor care fac bani, care au sacrificat totul unui idol matematic.

O LALEA NUMITĂ FALIMENT

Sultanii de la Constantinopol, pasionaţi de flori şi de grădini, obţinuseră în secolul al XVIII-lea o varietate de lalele în culori marmorate, pe care au botezat-o „Sahipkiran”, ceea ce înseamnă „Faliment”[286]. Nimic nu dovedeşte mai bine în ce măsură speculaţia îşi doreşte deseori propria ruinare. Crahul este o voluptate a abisului. A ajuns o entitate de prim rang, deţinând chiar şi o proprie geografie simbolică. Wall Street nu poate fi despărţită de New York, citadelă a exuberanţei prin excelenţă, pe când Silicon Valley, leagăn al noii tehnologii, este situată în California, într-o zonă de intensă seismicitate. Bursa a fost descrisă drept circ, un cazinou al pasiunilor iraţionale. Ceea ce frapează este mai degrabă monotonia cu amplitudini previzibile, care permite punerea la punct a afacerilor curente, investiţiile, împrumuturile. Totul ar fi mult mai simplu dacă finanţele nu ar fi indispensabile sănătăţii unei ţări, dar şi unei familii, lipsa banilor sugrumând economia tot atât cât un război.

Crizele au fost denumite „creaturi ale rutinei”, conform expresiei lui Nouriel Roubini, singurul înţelept care a prevăzut prăbuşirea din 2008. Cum a fost oare posibil ca oameni care credeau că-şi urmăresc interesele să

[286] Cf. Laurence Fontaine, Le marché, op. cit., Capitolul VII, p. 303.

provoace un asemenea dezastru? Într-o epocă în care planeta finanţă a ajuns mai mare decât planeta Pământ (Niall Ferguson), banii sfârşesc întotdeauna prin a ne readuce la adevărul calculelor. Faptul că trebuie reglate practicile financiare, puse sub control politic, garantat accesul tuturor la credite — la fel de necesare pentru viaţa noastră ca sănătatea — este evident. Marea masă a banilor lăsată în mâinile unui mic număr de aventurieri se transformă rapid în apetit al dezastrului. Capitalurile excesive trebuie purjate cu orice preţ. Îmbrăţişând banii, omenirea a îmbrăţişat progresul, dar, în acelaşi timp, şi-a lipit de tâmplă ţeava unei arme de distrugere în masă.

Capitolul 9

Nu e o crimă să te îmbogăţeşti, nici să sărăceşti nu-i o virtute

▬▬

„Dacă vezi un bancher elveţian sărind pe geam, sari după el, cu siguranţă sunt bani de câştigat.”

VOLTAIRE

„O bancă este o instituţie care vă împrumută bani dacă reuşiţi s-o convingeţi că nu aveţi nevoie de ei.”

BOB HOPE, umorist american (1903–2003)

Europa şi America de Nord trăiesc cu obsesia revenirii la pauperizarea care le-a marcat istoria încă din primii ani ai capitalismului; suntem copiii răzgâiaţi ai unei creşteri economice care pe înaintaşii noştri i-a costat suferinţe înfricoşătoare. Continuă să ne bântuie acei vagabonzi, acei proletari a căror dezrădăcinare, începând cu secolul al XVIII-lea, o descrie Karl Marx în operele sale, sau din care Jack London, Émile Zola, Charles Dickens, Victor Hugo au făcut eroii romanelor lor, acel popor spoliat, smuls din sânul vechilor solidarităţi rurale, din viaţa bine aşezată de la ţară, din anticele cantoane ale bătrânei Europe. Ne tragem din atât de puţin, iată care ne este spaima.

Cele patru stări ale săracului

Patru tipuri de memorie a săracului coabitează în noi: în Evul Mediu, învestit cu sacralitate, e pelerin al Domnului, care trece prin lumea de parcă n-ar avea nevoie de ea. Începând din Renaştere, când ordinele de călugări cerşetori au devenit suspecte, e leneşul care trebuie reformat cu preţul unor pedepse dintre cele mai crude. Se transformă într-un pierde-vară care trebuie reeducat cu brutalitate[287]. Nu mai este un trimis al Domnului, ci „drojdia societăţii, rebut al Republicii”. Odată cu timpurile moderne şi cu Revoluţia, o nouă transformare: devine popor insurgent, actor al propriului destin, fondator al

[287] Cf. Jean Delumeau, La peur en Occident, Fayard, 1978, p. 533 sqq.

naţiunii sau proletar revoltat, cântat de literatură. Mişcarea comunistă s-a străduit să nu asimileze vreodată clasa muncitoare săracilor, aceştia alcătuind o grupare dezordonată de lumpenproletariat, mereu gata să se vândă cui dă mai mult. Proiectul revoluţionar nu putea porni de la proasta reputaţie legată de cei defavorizaţi. Amărâtul a ajuns mai apoi, în retorica vizând lumea a treia, un guerrillero, ţăranul exploatat, colonizat, bucurându-se mereu de un coeficient de simpatie datorită suferinţelor sale. Christ al naţiunilor, este adus ca ofrandă pe altarul istoriei la fel ca Mântuitorul său.

În zilele noastre, omul sărac e semnul eşecului modernităţii. Condiţie comună cândva, prin contrast cu o mână de nobili — „pentru un om foarte bogat era necesar să existe cel puţin cinci sute de săraci”, spunea Adam Smith —, a devenit sinonim cu ratarea de când s-a constituit clasa de mijloc, undeva la jumătatea drumului dintre lipsuri atroce şi opulenţă extremă. Dezmoşteniţii sorţii au ceva dezolant în reproducerea lor, chiar dacă, în Occident, unde au fost luaţi în grijă de Statul-Providenţă, condiţia lor nu mai are nimic de a face cu omologii din secolul al XIX-lea. Dacă sărmanul era încă menit răscumpărării veşnice graţie mesianismelor progresiste, iată-l acum redus doar la supravieţuirea ce a rezistat valurilor de prosperitate. O astfel de încăpăţânare ţine de un material de proastă calitate. Nu mai e decât trândavul care persistă în sărăcie şi pe care proiectele sociale, organizaţiile umanitare, marile instituţii îl analizează an de an, jurându-şi să-l elimine. Chiar dacă sărăcia absolută a dat înapoi peste tot în lume graţie extinderii pieţei, obiectivul de a transforma condiţia existenţială a celei mai de jos pături sociale rămâne un ţel deocamdată nerezolvat. Nu vom vedea niciodată sărăcia eradicată şi

asta dintr-o motivaţie matematică: chiar dacă cei aflaţi în nevoie şi-ar dubla nivelul de trai, distanţa dintre ei şi cei mai bogaţi va rămâne evidentă, veniturile celor din urmă continuând să crească. În secolul al XIX-lea, celor ce aveau şi celor ce nu aveau li se spunea „graşi şi slabi”. Pântecele revărsat, obrajii dolofani erau semnul prosperităţii. În zilele noastre, tocmai săracii, sortiţi junk food-ului, suferă de obezitate, bogaţii având grijă să rămână zvelţi. În fine, dezvoltarea demografică, progresele medicinii multiplică automat gurile de hrănit, făcând rezolvarea problemei încă şi mai dificilă.

Există nenumărate soluţii propuse pentru a pune capăt acestui flagel: creditul gratuit sau cvasigratuit; facilitarea accesului la proprietate, la instituţii financiare sigure mai degrabă decât la unele lipsite de scrupule, cu dobânzi foarte ridicate[288]; încurajarea femeilor întreprinzătoare (Hernando de Soto)[289]; extinderea educaţiei şi pentru băieţi şi pentru fete; acordarea de burse de studiu copiilor din familii defavorizate; punerea la punct a unor instituţii care să aibă ca sarcină şcolarizarea, vaccinarea şi transportul, după cum o face statul în ţările dezvoltate[290]. Ar fi totuşi o greşeală ca sărăcia să fie redusă doar la parametri economici, fiind exclusă de aici, în primul înţeles al termenului, persoana pentru care munca, oricât de istovitoare ar fi, rămâne doar un mijloc de subzistenţă, dar şi cea care e „săracă-n lume”, pentru a utiliza o noţiune a

[288] Cf. Niall Ferguson, L’irrésistible ascension de l’argent, op. cit., pp. 21–22.

[289] Pentru discuţia despre ambivalenţa proprietăţii şi importanţa muncii femeilor, cf. Niall Ferguson, ibid., pp. 258–259.

[290] Printre altele, aceasta este soluţia propusă de Abhijit Banerjee şi Esther Duflo în Repenser la pauvreté, Seuil, 2012.

lui Heidegger, căreia îi lipsesc relaţiile, care nu cunoaşte pe nimeni şi pe care nimeni nu o cunoaşte, care se trezeşte exilată într-un loc fără a putea schimba această situaţie, constrânsă să-şi diminueze permanent ambiţiile. (În acest sens, multe ţări aşa-zis subdezvoltate au constituit, în pofida sărăciei, reţele de întrajutorare ce nu lasă pe nimeni pe dinafară, bucurându-se de o comunicare bogată.) Sărăcia este în primul rând simbolică şi înseamnă privarea de capacităţi, pentru a relua retorica lui Aristotel (reformulată de Amartya Sen). Iată de ce comunismul, instituind o egalitate a privaţiunilor, trezeşte nostalgia multora. În primul rând, a tăiat aripile unei pasiuni virulente a modernilor: invidia. Dacă suntem cu toţii scufundaţi în lipsuri, e inutil să doresc ce are celălalt întrucât, la fel ca mine, nu are nimic.

Totuşi, opoziţia sărăcie — bogăţie e reducţionistă. Nuanţele, degradeurile sunt infinite, iar statistica eşuează vrând să le definească. Confruntarea lor se atenuează exact în crearea clasei de mijloc, ca modalitate sociologică de protecţie aflată la jumătatea drumului dintre mizerie şi abundenţă. Doar aceasta, dotată cu uşi şi antene, capabilă de deschidere şi de toleranţă, alcătuieşte centrul gravitaţional al democraţiilor. Elogiată de Aristotel şi de Milton ca emblemă a intermediarului, clasa de mijloc împiedică societăţile să fie divizate în două categorii ostile şi antagoniste. Dacă ar dispărea, lucrul acesta ar reveni regimurilor politice, amestecului special de drept şi de prosperitate care caracterizează Europa (în Statele Unite, clasa de mijloc, pe cale de pauperizare, şi-a pierdut deja rolul de stâlp demografic şi economic). De maniheism ne salvează tot structura triunghiulară: tot aşa cum inventarea purgatoriului ne permite să scăpăm de opoziţia infern — paradis, clasa de mijloc ne salvează de ostilitatea

dintre cei înstăriţi şi cei defavorizaţi. Pentru mulţi dintre noi, ceea ce predomină este incertitudinea: nu ne simţim neapărat săraci în cazul în care câştigăm puţin, şi nici cu buzunarele pline dacă salariul e bun. Cum spunea şi Aristofan, o anume stare de adversitate e indispensabilă. Dacă ne-ar fi dat totul de la bun început, nimeni nu şi-ar mai dezvolta ingeniozitatea. Nu e rău că lucrurile ne costă: în felul acesta, banii devin metafora perfectibilităţii umane, invitându-ne să ne autodepăşim.

O idealizare perversă

Mai rămâne ca, în zilele noastre, atât în Europa cât şi în Statele Unite, să se afişeze un nou pauperism ca „valoare a bunăstării”. Cum sărăcia nu poate fi eradicată, dintr-odată încep să i se descopere calităţi. E o tentaţie foarte franţuzească să transformi eşecul, şomajul, creşterea economică lipsită de vlagă în model şi să-l mai şi propui tuturor popoarelor. Nimic nu e mai pervers decât elogierea mizeriei, întreprinsă de anumiţi doctrinari ca şi când ar constitui o calitate superioară. Una e să optezi pentru cumpătare din motive de ordin personal sau spiritual, alta să impui tuturor îngheţarea ambiţiilor. Există un narcisism al sărăciei spectaculoase care, deşi vopsit în culorile bucuriei de a trăi şi ale veseliei, trădează sentimentul decepţiei care pune stăpânire pe anumite naţiuni europene căzute pradă crizei.

În timp ce economia politică urmăreşte să ofere unui număr cât mai mare de oameni o viaţă decentă, o nouă

orientare radicală de gândire ar vrea să fabrice săraci pe bandă rulantă. E ceea ce propune, de exemplu, Jonathan Crary, critic de artă şi universitar american. Pentru a rezista perioadei devastatoare a capitalismului, ferment, în opinia lui, al insomniei de masă şi al stresului, recomandă „refuzul caracterului distructiv al culturii milioanelor, refuzul toxicităţii tuturor imaginilor şi fantasmelor bogăţiei materiale. Pentru aceia dintre noi care avem copii, lucrul acesta presupune abandonarea tuturor speranţelor imposibile şi disperate proiectate asupra carierei lor profesionale, pentru a întreprinde reversul, adică a le propune viziunea unui viitor locuibil şi împărţit cu ceilalţi”[291]. Ar trebui deci să-i învăţăm pe cei mici resemnarea, să le interzicem să aspire la profesiuni de prestigiu, la obţinerea de diplome. Ar trebui să-i facem pe oameni să se simtă vinovaţi de ambiţiile pe care le nutresc, retezându-le de la rădăcină dorinţa de a tinde mai sus. Argumentul îl aminteşte pe cel al lui Charles Péguy, care regreta dificultăţile materiale de odinioară, când omului „cel puţin i se garanta sărăcia (...) Era o fortăreaţă, era un azil. Şi era sfântă”[292]. Numai că lumea modernă şi-a ieşit din ţâţâni, aruncând masele în sărăcie. „Starea ideală”, spunea Stuart Mill la mijlocul secolului al XIX-lea, „este aceea în care, nemaifiind niciun sărac, nimeni nu mai doreşte să fie bogat, nimeni nu se teme că poate fi lăsat în urmă de eforturile altora de a ajunge în faţă”[293]. Ataraxie a poftelor, atonie a dorinţelor, istoria omenirii ar trebui să se oprească, ajungând la un nivel staţionar pe

[291] Jonathan Crary, interviu în Libération, 21–22 iunie 2014.

[292] Charles Péguy, L’argent, op. cit.

[293] Stuart Mill, Principles of Political Economy (1886), citat în Robert şi Edward Skidelsky, How Much Is Enough?, op. cit., p. 54.

care nimic nu ar trebui să-l perturbe. Oricine ar da să se ridice ar risca să cadă chiar mai jos.

Lucrul acesta înseamnă să uiţi că săracii chiar îşi doresc să devină ceva mai bogaţi şi că nu e nimic ruşinos în asta[294]. Viaţa poate fi mai bună, un pat de trandafiri, nu o grămadă de spini, nu e de niciun folos nici să te chinui, nici să te împovărezi. Să aureolezi călugării dăruiţi cu o anume sfinţenie este o modalitate de a-i scufunda până în adâncul condiţiei lor, pictând-o în culorile Edenului. A dori, de exemplu, cum o face Comisia Naţională Consultativă pentru Drepturile Omului, să introduci în Codul penal delictul de „discriminare motivată de condiţia socială precară”[295] ar însemna crearea unui nou delict de opinie, a unei noi poliţii a cuvintelor. A-i vorbi de rău pe cei defavorizaţi ar fi pasibil de urmărire penală: nouă extensie a corectitudinii politice care încremeneşte unele după altele noi categorii sociale. Numai că „respectul” verbal este o altă modalitate de a nu combate fenomenul.

Pentru o întreagă stângă morală, a-i condanga pe cei puternici pare a o scuti să se mai gândească la mijloacele de a smulge milioane de oameni din ghearele bolii, foametei, lipsei de siguranţă[296]. Insultarea bogăţiei ţine loc

---

[294] Cf. Yvonne Quilès, Le rêve des pauvres, în A. Spire (coordonat de), L’argent, op. cit., p. 167 sqq.

[295] Ceea ce preconizează Christine Lazerges, preşedinte la CNCDH, şi ATD Quart Monde. Cf. Jean-Christophe Sarrot, Bruno Tardieu şi Marie-France Zimmer. En finir avec les idées fausses sur les pauvres et la pauvreté, ATD Quart Monde/ L’Atelier, 2015, p. 214.

[296] În decursul ultimelor trei decenii, proporţia populaţiei din întreaga lume care trăieşte în sărăcie extremă, ceea ce înseamnă cu mai puţin de 1,25 dolari pe zi, a coborât de la 47% în 1990, la 22% în 2010,

de politică. Pentru susţinătorii acestei poziţii pare a fi mai bine să spoliezi bogaţii decât să îmbogăţeşti săracii. Cât despre aceştia din urmă, vor trebui reeducaţi în cultul sacrificiului, învăţându-i că e o nebunie să vrei să-ţi îmbunătăţeşti soarta. Când papa Francisc, aflat în vizită în Coreea de Sud, în august 2014, înfierează materialismul şi capitalismul, pe când Vaticanul întreţine un fast demn de un palat al Renaşterii, greşeşte ţinta: căutarea frenetică a banilor este, poate, sterilă, însă nu este materialistă, ci teribil de idealistă şi asta o şi face periculoasă: ca orice idee, e insaţiabilă. A-i denunţa „orbirea cantitativă” înseamnă să nu vezi adevăratul pericol: numai sărăcia este materialistă, supunându-ne constrângerilor umilitoare ale lipsurilor, înfometării, locuinţei, îmbrăcăminţii. Abia atunci când lipsesc, banii pun stăpânire pe vieţile noastre şi ne tiranizează.

Grandoarea paradoxală a parvenitului

Este admirabilă modalitatea prin care, în ultimii douăzeci de ani, India, China, dragonii Asiei, Brazilia şi un anumit număr de ţări africane (Nigeria, Ghana, Benin, Africa de Sud) au ieşit din sărăcie şi au ajuns, unele dintre ele, să egaleze Europa şi Statele Unite. Mai multe miliarde de oameni, graţie muncii îndârjite şi creşterii economice, şi-au

conform Naţiunilor Unite. ONU speră ca prin programul Obiectivele mileniului pentru dezvoltare să poată eradica sărăcia extremă până în 2030. Este vorba despre un program global care implică toţi factorii sărăciei: sănătate, alimentaţie, producţie agricolă, industrială, consum, gestiune financiară.

îmbunătăţit considerabil condiţia. Popoare neeuropene cărora, cândva, li se spunea cu condescendenţă Lumea a Treia, au scăpat de acest stereotip şi au ajuns stăpâne ale propriului destin.

Uluitoare sunt ingeniozitatea, munca serioasă care a împins oamenii să iasă la lumină chiar atunci când proveneau din familii defavorizate (precum Narendra Modi, care a trecut de la meseria de vânzător de ceai la cea de prim-ministru al Indiei). Iată de ce imigranţii alcătuiesc, de două sute de ani încoace, marea poveste contemporană, cea a căutării unei vieţi mai bune dincolo de dezrădăcinare, de smulgerea din propriul trecut (cu condiţia de a nu omite tensiunile teribile provocate de deplasarea de populaţii). „Spiritual, cu toţii suntem imigranţi”[297], spunea publicistul Walter Lippmann în 1914, lăudând înverşunarea şi curajul nou sosiţilor pe pământ american, preocupaţi să traseze un drum inedit, să scape de condiţia lor originară.

Ca să nu mai vorbim despre imigranţii din interior, adică noii îmbogăţiţi care au spart cercul de complicităţi al puternicilor zilei. De unde şi importanţa acelor success stories, a parcursurilor individualizate prin care persoane apărute din toate naţiunile, din toate ungherele societăţii, îşi relatează itinerariul, ideea strălucită, efortul supraomenesc care le-a permis să iasă din zona lipsurilor materiale. Ascensiunea unui copil crescut în mahalale sau ghetouri până pe culmile societăţii alimentează mai puternic visul promovării sociale decât nu ştiu câte tratate de sociologie care trag greu la cântar. Această explozie

[297] Walter Lippmann, Drift and Mastery, Mitchell Kennerley, 1914, p XVI, citat în Richard Sennett, Le travail sans qualités, Albin Michel, 2000, p. 169.

funcţionează ca o maşinărie de ucis fatalitatea. Să nu uităm nici de apariţia spectaculoasă a anumitor comunităţi, precum Gujaratis, din India, de pildă (63 de milioane), care a reuşit, mulţumită unui sistem de ghilde şi de solidaritate, să creeze o reţea mondială de comerţ, izbutind să se implanteze peste tot, în Asia, în Statele Unite şi în Africa şi controlând deja trei sferturi din industria diamantelor la Anvers[298].

Toţi marii romancieri ai secolului al XIX-lea, Zola, Trollope, Balzac, Maupassant, Victor Hugo, Henry James spun aceeaşi poveste: fiinţele nu mai sunt la locul lor în mediul în care s-au născut, peste tot se amestecă averi, peste tot se ridică aventurieri neciopliţi, escroci deghizaţi în gentilomi, Rastignaci în fustă. Două personaje, care în zilele noastre s-au multiplicat, aţâţă verva scriitorilor: arivistul şi parvenitul. Cel dintâi este în acelaşi timp ridicol şi înduioşător: afişând cam prea ostentativ semnele exterioare ale reuşitei, casă la ţară, ambarcaţiune, maşini, cere să fie confirmat pe traiectoria lui. Excesul în locul simplităţii, provocarea zgomotoasă în locul distincţiei, iată ce trădează plebeul avid să fie asimilat de lumea bună. Astăzi ca şi ieri, există cei care au bani şi cei care sunt banii înşişi: primii au făcut averi prin lovituri îndrăzneţe, ceilalţi sunt manieraţi şi beneficiază de o educaţie venită după generaţii de relaxare materială. Cât despre parvenit, el este tocmai cel care nu a ajuns nicăieri, care rămâne în gol atâta vreme cât nu a convertit gramatica lui a avea cu

[298] Cf. The Gujarati Way. Secrets of the world’s best business people, The Economist, 19 decembrie 2015.

aceea a lui a fi. În tentativa de ascensiune socială, multiplică defectele de gust, greşelile de exprimare, confuziile vestimentare. A ajunge bogat se învaţă: este nevoie uneori de zeci de ani pentru a fi integrat în „înalta societate”, pentru a înţelege obiceiurile elitei. Parvenitul are cont în bancă, dar nu şi memorie dinastică, inteligenţă, codurile care ar trebui să-i însoţească poziţia. Nu se încadrează în niciun grup şi încearcă cu disperare să i se confirme rangul. În „lumea bună” îşi dă-n petic, manifestă un gust pronunţat pentru împopoţonare şi se trezeşte trimis înapoi la obscurele lui origini, precum sportivii miliardari care plimbă peste tot, prin saloanele „înaltei societăţi”, ambianţa de pe stadioane şi din vestiare.

Ceea ce era specific, acum un veac, Europei şi Americii de Nord, s-a extins de acum pe patru continente. Confuzia regulilor, multitudinea şi lipsa de precizie a normelor de comportament dovedesc dificultatea pe care o au clasele dominante în a face diferenţa dintre bobul cel bun şi neghină. În zilele noastre, odată cu globalizarea, această confuzie a atins apogeul. Milioane de indivizi care au reuşit în viaţă, bat peste tot din picior din nerăbdarea de a fi recunoscuţi, şi în Asia, şi în Africa, şi în Rusia şi în cele două Americi. Le este necesar să reinventeze, copiindu-le, politeţea, amabilitatea, moralitatea, modul de adresare. Riscul e dublu: îşi pot trăda originea ori pot forţa convenţiile, având aerul aparenţei de eleganţă, aşa cum servitorii se străduiesc să asimileze eticheta stăpânilor. Orice-ar spune şi orice-ar face, tot le lipseşte nonşalanţa, relaxarea celor proveniţi din familii nobile. Numai că fără aceşti plebei, nici vorbă de mobilitate socială, fără insidioasa corupere a codurilor, căreia i se dedau, nici vorbă de inovaţie. Vulgaritatea lor este una dintre căile pe care o apucă noutatea pentru a ieşi la lumină. În

neîndemânarea lor există o energie formidabilă. Pastişând manierele în vigoare, inventează, fără să ştie chiar, o nouă civilizaţie. Aceşti uzurpatori sunt nişte creatori. Şi sunt prezenţi pe toate continentele. Cum să-ţi umpli buzunarele într-o Asie mutantă? se întreabă scriitorul pakistanez Mohsin Hamid, imitând cărţile de dezvoltare personală[299]. Geniul literaturii manifestă o extremă sensibilitate la nuanţele sociale, castele pe cale de dezvoltare, personajele interlope, aspiraţiile pe cât de legitime, pe atât de ridicole.

Atâta vreme cât cetăţenii păstrează speranţa de a-şi spori veniturile, fiindu-le când mai bine, când mai rău, scapă de dezamăgire. Ce mai contează că bogaţii se îmbogăţesc — e normal ca aceia care riscă să fie mai bine plătiţi —, din moment ce şi celorlalţi le merge mai bine? Când încrederea de acest tip scade, diferenţele sociale devin de nesuportat, avantajele unora părând majorităţii privilegii abominabile. Vitalitatea unei democraţii se măsoară în numărul de persoane ieşite din sânul claselor de jos ori medii, care reuşesc să-şi augmenteze nivelul de trai în cursul vieţii. Pe acest plan, Franţei, victimă a „alegerii structurale a şomajului” (Jean Tirole), îi lipseşte în mod special vitalitatea.

PYTHIA DIN OMAHA

În romanul Banii (1891), Zola aduce în scenă un personaj imbecil, dar extrem de bogat, un anume Amadieu, „un domn gras, cu faţa roşie şi bine rasă”, care „dintr-o încăpăţânare de brută norocoasă” şi-a băgat toată averea

[299] Mohsin Hamid, Comment s’en mettre plein les poches en Asie mutante, Grasset, 2014.

în titluri miniere de undeva, din centrul Franţei, acţiuni care se aflau la cel mai mic nivel cu putinţă. Descoperindu-se filoane reale şi considerabile, a câştigat dintr-odată 15 milioane. „Iar operaţiunea imbecilă care, altădată, l-ar fi trimis direct la puşcărie, l-a ridicat la nivelul celor mai înalte minţi financiare.” Toată lumea venea să-i ceară sfatul. Fiecărei întrebări îi răspundea cu o strâmbătură, aşa încât solicitantului îi rămânea să-i interpreteze tăcerea. Aureolat de lovitura genială, insul atât de limitat alesese postura Pythiei: mormăielile şi muţenia.

De parcă realitatea ar imita literatura, regăsim într-o oarecare măsură aceeaşi situaţie în mesele cu plată organizate de Glide Foundation, o asociaţie caritabilă a miliardarului Warren Buffett, ajuns la optzeci şi cinci de ani, originar din Omaha (Nebraska)[300]. În 2014, o masă luată împreună cu celebrul investitor american a costat modesta sumă de 2,34 milioane de dolari (la început, în 2000, era numai 25 000 de dolari). Diferenţa faţă de personajul lui Zola e importantă: Warren Buffett este un finanţist recunoscut, iar ponturile lui sunt de aur. A sta cu el la masă poate aduce averi, iar simpla sa prezenţă este garanţia unei vieţi mai bune. Nu cumva avem aici un element magic? Acum cincisprezece ani, Wall Street Journal relata că acelaşi portofoliu de acţiuni, administrat de un cabinet recunoscut de experţi, pe de o parte, şi asupra utilizării căruia redactorii publicaţiei s-au decis jucând darts, pe de alta, a dat, după douăsprezece luni, aproape acelaşi randament.

Şi-atunci la ce mai sunt buni analiştii financiari? La raţionalizarea hazardului, la încărcarea acestuia cu o

[300] Cf. Stéphane Lauer, Les chers déjeuners avec Warren Buffett, Le Monde, 10 iunie 2015.

aparenţă logică. Mulţi dintre ei nu pricep nimic din produsele derivate pe care le lansează pe piaţă, utilizând un limbaj confuz, bun pentru impresionarea nătărăilor. Modelele lor matematice seamănă cu chiromanţia. Vezi întreprinzătorii, marii patroni care lasă deoparte raţiunea cât ţine acel prânz extrem de costisitor şi întotdeauna stupefiant. Economia nu poate fi despărţită de limbajul oracular: arta de a nu zice nici da, nici nu, de a nu preciza nimic, de a nu dezminţi nimic, de a îneca fiecare propoziţie într-un val salvator. Sfântul Augustin vedea cuvântul divin ca pe o alegorie obscură pe care nimeni nu se poate lăuda că o va explica. Oare comesenii lui Warren Buffett sunt obligaţi şi ei să interpreteze clefăitul gazdei, zgomotul masticaţiei lui, vacarmul restaurantului şi clinchetul paharelor? Jos pălăria în faţa unui asemenea talent. Cum să nu te gândeşti la cuvintele lui Alan Greenspan, fost director al Sistemului Federal de Rezerve al SUA, adresate jurnaliştilor la începutul secolului nostru: „Dacă înţelegeţi ce v-am spus, înseamnă că nu m-am exprimat cum trebuie”[301].

Bogăţia e plurivalentă

Bogăţia este o aventură în doi timpi: mai întâi câştigă, apoi se justifică. A o condanga în numele purităţii ori a ascetismului nu este de-ajuns. Nu înseamnă doar a te bucura de un privilegiu, căci este şi prilej de responsabilitate. Clasele conducătoare, zicea Hegel, trebuie să realizeze triumful raţiunii prin intermediul

[301] Formularea i-ar aparţine lui Jean-Luc Godard.

ţelurilor specifice[302]. Elitele „contingente şi revocabile” sunt agenţii unor scopuri care le depăşesc şi pe care le întrevăd doar confuz. Dacă istoria este „un cimitir al aristocraţiilor” (Pareto), aceasta se întâmplă fiindcă mulţi au murit din încăpăţânare şi s-au purtat cu un banal egoism, fără a lua în considerare alte interese decât cele ale lor. Puterea dăruită de bani ar trebui să fie înţeleasă ca datorie, după cum o ştiau grecii din antichitate, datorie combinată cu grijă, bunăvoinţă şi dreptate. Doar cu acest preţ se poate instaura o lume a tuturor.

Este important, aşadar, să fie menţinut cuvântul prosperitate la „plural” şi să nu fie legat numai de venituri. Trebuie întreţinută clipă de clipă concurenţa artelor de a trăi într-un mod dezirabil şi puse în cauză obiceiurile dominante în uniformitatea lor. Poţi fi un rege vagabond, fericit că ai puţin, bucurându-te din plin de tot, şi un milionar găunos, lipsit de esenţial. Bogăţie înseamnă cucerirea tuturor semnificaţiilor posibile, spirituală, materială, financiară, estetică, naturală, valori care nu încetează să se confrunte. Întrucât aceste obiecte de preţ, tablouri ale maeştrilor, maşini scumpe, mobilier valoros, cai de curse, iahturi, şcoli de elită rămân de neatins, noile generaţii dispun de o putere redutabilă: le demodează şi îndreptă în alte direcţii dorinţa colectivă. Nu are rost să devii rival în competiţia luxului, fiind în pericol să accepţi marfă de proastă calitate, trebuie să deviezi. Aşa a fost miracolul suprarealismului, aşa s-au inventat, în anii 1960, noi apetituri colective care au orientat sufletele şi trupurile către alte motive, inedite, de a te emoţiona. A crea alte rarităţi, libertatea iubirii, timpul liber petrecut studiind, comerţul cu idei şi cunoştinţe, mersul pe jos, bucuria în faţa operelor majore al spiritualităţii, sensul transfigurării

[302] Hegel, La Raison dans l’Histoire, UGE, 10/18, 1965, p. 113.

cotidiene, iată marea artă (Aceasta a fost opţiunea aleasă de Rousseau în Visările unui hoinar singuratic. Duşmanul luxului aristocratic a definit parţial luxul vremii noastre, bucuria adusă de lucrurile fundamentale.) Exact invers decât credoul dominant, insurecţiile estetice au îndreptat privirile către surse inedite de opulenţă: regăsirea farmecului contemplaţiei, natura, poezia străzilor, rafinamentul lucrului mărunt. Trebuie să ne dăm la o parte vălul de pe ochi, să vedem ceea ce alţii nu văd, să descoperim somptuosul sub cele deja ştiute, minunăţia sub banalitate.

▬▬

În realitate, nu trăim decât pentru superfluu: simpla satisfacere a necesităţii, plata transportului, grija pentru hrană şi locuinţă sunt un blestem. În timpul marii depresiuni economice, scriu istoricii americani, unele dintre cele mai modeste familii preferau să înlocuiască alimentele de bază cu brânză şi ţigări, iar o newyorkeză a ajuns aproape să moară de foame pentru ca să-şi poată face un permanent şi să-şi vopsească părul cu hena, din banii de ajutor social[303]. Atitudine aberantă? Fără îndoială, dar şi dovadă că omenescul stă întotdeauna în lipsa de măsură, nu doar în simpla supravieţuire.

Să moralizăm capitalismul?

[303] Exemple citate în cartea lui Viviana A. Zelizer, La signification sociale de l’argent, op. cit., p. 293.

Bogăţia are două sensuri: este un privilegiu rezervat câtorva sau o promisiune adresată tuturor. „Numai capitaliştii pot ucide capitalismul”, a spus pe bună dreptate Felix Rohatyn, vechi bancher care a evitat ruina oraşului New York prin anii 1970. Să adăugăm că numai capitaliştii avizaţi îl pot salva. Ce nu a reuşit să realizeze comunismul s-ar putea s-o facă inconsecvenţa unora: distrugerea economiei de piaţă din interior, economie care, scriam în 1990, riscă să moară în urma propriei victorii asupra sistemului sovietic, încetând să mai fie ameninţată de un duşman implacabil[304]. Niciodată capitalismul nu se va reduce la o apologie a extorsiunii. Chiar fiind „tâlharul” care nu inventează nimic, nici piaţa, nici consumul şi, mai ales, nici ierarhiile, primind totul de-a gata[305], este în primul rând acea formidabilă maşinărie de generat bogăţie, salutată de Marx, care ţinea s-o abolească extinzând-o la scara întregii lumi. Îi mai rămân de pus în practică toate posibilităţile pe care le poartă în sine: noţiunea de profit licit, rod al muncii şi al iniţiativei, promisiune făcută celor de rând de a „scăpa de la parterul vieţii”[306]. Numai că a ajuns la o fază degenerativă în care triumfă finanţele rupte de orice bogăţie economică, puse în serviciul unei „plutocraţii de pradă”[307].

[304] Pascal Bruckner, La mélancolie démocratique, Seuil, 1990.

[305] Cf. Fernand Braudel, La dynamique du capitalisme, Flammarion, 1988, pp. 70–71.

[306] Ibid., p. 64.

[307] Robert şi Edward Skidelsky, How Much Is Enough?, op. cit., p. 181.

Ne-am revenit din iluziile depăşirii sistemului capitalist care trăieşte din anunţurile propriei morţi, ce nu mai soseşte niciodată. Nici cea mai recentă criză, cea din anul 2008, nu a reuşit să-l doboare. Provocarea este de a pune puterea acestui dispozitiv amoral în slujba binelui public. Cel mai bun stat, spunea Kant, este acela care obligă oamenii, consideraţi de la bun început ca egoişti şi duşmănoşi, să coopereze în vederea intereselor lor reciproce[308]. Capitalismul şi comunismul erau ca doi fraţi gemeni care se ajutau unul pe altul şi se sfidau, în acelaşi timp, dorind amândoi să se elimine. Unul dintre ei a murit de foame, celălalt are nevoie de un nou adversar ori, în lipsă, de un tutore care să-l corecteze. Cel din urmă îşi datorează supravieţuirea atât duşmanilor cât şi adepţilor şi îşi extrage dinamismul din faptul că este constant atacat şi, deci, obligat să se reformeze.

După revoluţia financiară a anilor 1980 şi criza din 2008, trăim renaşterea lui haotică. Reevaluarea rolului statului providenţial, a sectorului public şi privat, separarea băncilor pentru depozite de cele pentru investiţii, urmărirea la scară globală a fraudei fiscale, mecanismele de supraveghere a bursei, eliminarea progresivă a paradisurilor fiscale, proiectele de limitare a salariilor excesive, ţinerea sub control a bonusurilor şi a sumelor compensatorii la încheierea unui contract, amenzile enorme impuse instituţiilor bancare care trişează, acestea sunt numai câteva dintre măsurile propuse în plină confuzie şi printre strigăte ba de protest, ba de entuziasm. O imensă operaţiune de corecţie este în curs în economia mondială şi nu este sigur că va fi de-ajuns[309]. Aceleaşi

[308] Emmanuel Kant, Projet de paix perpétuelle, Vrin, 1988, pp. 44–45.

[309] Câteva exemple, printre multe altele: frauda fiscală a devenit delict penal în Elveţia în 2015, iar în cazul secretului bancar, va mai dura

bănci care au vândut, pentru miliarde de dolari, acţiuni neperformante contribuabililor americani, au acceptat, fără ruşine, să fie readuse la suprafaţă tot de aceştia. Sigur că se pot da legi restrictive, se pot pedepsi contravenienţii, care pot fi aruncaţi în închisori, pot creşte impozitele pentru cei bogaţi, dar, fără îndoială şi mai ales, este necesară o revoluţie morală la care, deocamdată, nu s-a ajuns. Neavând rival, economia de piaţă trebuie să-şi inventeze singură mecanismele de reglare. Să reinventăm o nouă utilizare a banilor, să-i civilizăm tot atât cât ne civilizează şi ei, fără a le pierde energia de circulaţie, să-i împărţim după merit şi loialitate, acestea sunt provocările cu care ne confruntăm acum.

În cazul în care capitalismul va distruge condiţiile aderării noastre la logica lui, promiţând o bunăstare şi o libertate care nu mai sosesc, va pierde clasele care l-au adus la putere. E nevoie să-l criticăm în numele promisiunilor pe care ni le face şi nu şi le ţine, decât să-l vedem alunecând într-o ideologie a jafului. Are nevoie de o cămaşă de forţă, de un jandarm spiritual care să-l aşeze pe direcţie, să-l pună în serviciul binelui comun. Este deci posibil ca unul dintre remediile crizei actuale să fie întoarcerea, vrem nu vrem, la un anume ascetism originar: să regăsim cultul lucrului bine făcut, al investiţiilor productive, la atracţia câştigului conţinut între limitele unui proiect colectiv. Nu e nevoie să revenim la hainele negre de clergyman, nici la puritanismul victorian al moravurilor. Cuceririle

---

până în 2017, când va deveni efectiv schimbul automat de date bancare între state. Economistul francez Gabriel Zucman, în cartea lui publicată la Editura Seuil, în 2013, Bogăţia ascunsă a naţiunilor, propune stabilirea unui cadastru financiar mondial, analog cadastrului imobiliar, în care să fie recenzate toate acţiunile şi obligaţiunile în circulaţie, cu numele beneficiarilor.

emancipării trupului şi dorinţei sunt ireversibile, cel puţin pentru naţiunile civilizate. Însă un anumit respect pentru efort, pentru moderaţie, pentru loialitate poate că ar fi necesar împotriva economiei de cazinou şi a orgiei cheltuielilor. Cei doi mastodonţi care sunt India şi China au trecut de douăzeci de ani încoace, în marş forţat, la o enormă generare de bogăţie: de acum, miza este să aflăm cum o vor redistribui aceste două naţiuni. Puterea publică trebuie să apere accesul tuturor pe piaţă, la credite, să normeze activităţile bancare, să aibă grijă de bani ca bun public (Aglietta şi Orléan)[310], la fel de vital pentru populaţie ca accesul la îngrijirile medicale. A-i ajuta pe cei mai defavorizaţi înseamnă a le deschide uşile instituţiilor financiare, a le oferi reţele eficiente care să le permită să scape din ghearele cămătarilor[311].

Comunismul s-a scufundat în ticăloşia cunoscută, însă motivele apariţiei lui, nedreptăţile pe care le denunţa nu au dispărut. De unde şi nostalgia pe care o suscită în ţările fostului bloc sovietic întrucât, în lipsă de libertate, aducea cel puţin siguranţă. Vremea capitalismului liber consimţit este mai puţin decât oricând cea a unui capitalism satisfăcător. Pe măsură ce se extinde, va trebui să ne obişnuim cu acţiuni subversive, cu atât mai dure cu cât e vorba doar de o mai bună împărţire a prăjiturii. Va fi atacat nu fiindcă este rău, ci fiindcă este singur în cursă, iar speranţa unui înlocuitor nu mai există.

VALOARE SAU PREŢ?

[310] Michel Aglietta şi André Orléan, La monnnaie: entre violence et confiance, op. cit.

[311] Niall Ferguson, L’irrésistible ascension de l’argent, op. cit., pp. 20–21.

Se spune că banii ar profana şi cele mai sfinte lucruri, oricare le-ar fi calitatea, amestecând preţul cu valoarea. Însă valoarea are mai multe înţelesuri — moral, religios, economic —, pe când preţul nu are decât unul singur. Prin urmare, este absurd să le pui în opoziţie ca pe noţiunile de adevăr şi de fals. Preţul este modalitatea contingentă a valorii de a ni se arăta. De exemplu, preţul vieţii scade cu vârsta, întrucât este centrat pe resursele de viitor ale unei persoane, până la decesul previzibil al acesteia[312]. Un bebeluş valorează infinit mai mult decât un sexagenar şi un american mai mult decât un african ori un asiatic. Este o diferenţă între sentimentul subiectiv al propriei existenţe şi evaluarea economică pe care mi-o face societatea. Faptul că sunt un capital în constantă depreciere, pe măsură ce îmbătrânesc, nu scade cu nimic dragostea pe care o port acestei existenţe, cu atât mai scumpă cu cât se scurtează. În aceeaşi clipă în care ne indignăm că piaţa fixează valoarea statistică a vieţii omeneşti, ne indignăm şi că sunt prea mici sumele acordate celor asiguraţi, în caz de accident sau de pierdere a unui apropiat. Indemnizaţiile nu sunt niciodată suficient de mari, chiar dacă strigăm sus şi tare că nici milioanele nu ne-ar mai putea aduce înapoi fiinţa dragă. Banii sunt echivalentul simbolic al celui dispărut, o persoană-fantomă cuantificând o absenţă. Cum banii nu pot învia morţii, cel puţin să ajute supravieţuitorii s-o ducă mai bine.

Fiecare îşi sfătuieşte copiii sau partenerul de viaţă ca, în caz de deces, dincolo de durerea resimţită, să solicite

[312] Cf. de exemplu Denis Kessler, Quelle est la valeur économique de la vie humaine, în Roger-Pol Droit (coordonat de), Comment penser l’argent?, op. cit., p. 310 sqq.

maximul posibil de la companiile de asigurări. Acceptăm deci să fim instrumentalizaţi, reduşi la un simplu calcul. A te gândi la preţul vieţii înseamnă să te gândeşti la moarte şi, prin urmare, la cei ce-ţi vor supravieţui. „De ce să continui să trăieşti din moment ce noi te putem îngropa pentru numai o sută de dolari?”, spunea o reclamă americană din anii 1920, subînţelegând că voinţa de a trăi are un cost al ei de asumat psihic, pe când sinuciderea încheie conturile şi ne scapă de orice griji (Roger-Pol Droit)[313].

Cât despre gratuităţi, avem cel puţin două. Una este o strategie de atragere. Se simulează că vi se acordă ceva pentru o nimica toată, lucru care mai apoi vă va costa foarte mult. „Dacă este gratuit, înseamnă că tu eşti, de fapt, produsul”, cum zice sloganul. Platforme digitale, site-urile muzicale sunt accesibile fără plată întrucât adresa ta va fi utilizată ulterior drept monedă de schimb şi te va transforma în centru al ţintei. Nu se mai vinde un produs unui client, ci un client unui comunicator. Aceasta este şi strategia dealerului sau a comerciantului care îţi cedează eşantionul pe care, mai apoi, ţi-l va mai vinde o dată, când s-a format obişnuinţa. Darul te metamorfozează în potenţial cumpărător. Cealaltă gratuitate este o alegere politică: educaţia, transportul public, spitalele, tot atâtea servicii care au un preţ precis, suportat de colectivitate. Gratuitatea este întotdeauna finanţată. Altfel, ce e gratuit îşi pierde rapid valoarea: autobuze şi metrouri neglijate, vandalizate, un sistem de sănătate care deresponsabilizează bolnavul, făcând din el un consumator insuportabil, care crede că totul i se cuvine.

[313] Ibid., p. 321.

Speculaţia este denunţată ca origine a tuturor relelor, dar nu este decât îngroşarea unui eveniment, unei idei, unei reputaţii umflate excesiv, care crapă dintr-odată ca un balon. Avem în fiecare clipă a vieţii bule speculative, inclusiv în dragoste. Amanţii se amăgesc pe ei înşişi, înainte de a cădea înapoi, în proza cotidianului. Fenomen teribil al demonetizării: dintr-odată, o poziţie publică sau un om politic îşi pierd greutatea, ca un trup golit de sânge. Nu mai stă nimeni să-i respingă, pur şi simplu sunt ignoraţi. Existenţa este un război continuu al valorilor. Reevaluăm în permanenţă fiinţele, lucrurile, operele, diminuând valoarea altora. Unele rezistă peste veacuri, altele se scufundă şi, poate, într-o bună zi vor fi readuse la suprafaţă de urmaşii noştri. Modernitatea este experienţa răvăşitoare a valorilor care fluctuează, urcând ori coborând. Japonezii au denumit wabi-sabi fenomenul prin care un obiect stricat, un vas ciobit, de pildă, capătă frumuseţea melancolică a lucrului uzat. Ceea ce pierde ca valoare de piaţă, câştigă prin încărcare sentimentală.

A dispărut valoarea, zic nostalgicii. Numai că s-a pierdut dintotdeauna şi nu a existat altfel decât ca absenţă, sub forma unei idei de reglare ce trebuie apărată de fiecare generaţie. Este ceea ce trebuie să se întâmple, nu ceva ce e dat. Mai mult, cupiditatea sau corupţia care ne ucid valorile cele mai dragi — libertatea, rezistenţa, spiritul critic —, înseamnă laşitate şi spirit de capitulare. Când un apropiat este în pericol, când patria este invadată, când familia este ameninţată se intră într-o altă ordine a lucrurilor, cea a transcendenţei, a sacrificiului. Ceea ce ne e mai drag decât orice altceva pe lume este nepreţuit, ceva pentru care suntem gata să murim.

Capitolul 10

Mâna care ia, mâna care dă

▬▬

„Mirabeau e în stare de orice pentru bani, chiar şi de o faptă bună.”

RIVAROL

Pe 15 noiembrie 2009, site-ul online Mailorama, vrând să dea o lovitură de marketing, a anunţat că urma să împartă 40 000 de euro, în bancnote mici, la baza turnului Eiffel. În faţa afluxului de persoane, aproape 7000, organizatorii s-au speriat şi au anulat operaţiunea, promiţând că vor vărsa întreaga sumă în contul organizaţiei de luptă împotriva sărăciei SPF (Secours Populaire Français). Mulţimea, venită în majoritate de la marginea Parisului, a luat foc, s-a încăierat cu poliţia, a cotonogit un fotograf şi s-a apucat să vandalizeze respectivul cartier elegant al capitalei. Nimic nu ilustrează mai bine valoarea inflamabilă a unui cadou decât această poveste în care inconştienţa e mână-n mână cu provocarea. Să anunţi că dai bani „gratuiţi” şi să retragi declaraţia e ca şi cum ai lua o cantitate zdravănă de hrană din faţa unor guri înfometate. Gândul te duce la acele sărbători de dinainte de Revoluţia Franceză când, cu ocazia unei naşteri, a unei încoronări, a unei căsătorii princiare, se aruncau populaţiei pumni de scuzi, de ludovici de aur şi resturi de la masă, curcani,

cârnaţi, pâine, brioşe, pentru a auzi cum strigă sărăcimea: „Trăiască Regele!” şi pentru a-i asigura pe cei de sus de supunerea poporului[314].

Cheta şi pomana

În lumea catolică, cheta din timpul slujbei e un moment special: fiecare îşi pipăie buzunarele, atent să-şi facă datoria, conştient că ocolirea ei ar fi o dovadă de meschinărie. Specific ritualului e că nu sunt solicitate decât sume mici. Există două feluri de coşuri pentru recoltarea mărunţişului: deschise şi pe jumătate închise. În primul caz, monedele cad cu clinchet şi se pierd în grămadă, într-un amestec de culori şi de mărimi. Cel care face cheta scutură cutia cum o fac cerşetorii, pentru a-i reaminti fiecărui membru al parohiei obligaţiile pe care le are. Ne putem închipui paracliserul sau copiii din cor numărând mai apoi, bănuţ cu bănuţ, întristaţi de subţirimea recoltei. Celălalt coş, mai elegant, e scos numai la ocazii precum căsătorii, înmormântări, prima comuniune. Frumos împodobit, îmbrăcat în alb, are funcţia de a opri în el o secundă bancnotele, prizoniere ale ţesăturii, dovedind generozitatea donatorului, dând naştere unei discrete rivalităţi între credincioşii care nu au cum să pună mai puţin decât vecinii. Darnicul va putea fi mândru de importanţa contribuţiei sale, iar zgârcitul va fi fericit că o va putea strecura pe a sa între teancurile multicolore. Suma totală e ascunsă privirilor, disimulată

[314] Cf. Jean Starobinski, Largesse, Gallimard, 2007, pp. 181–182.

pudic între cutele ţesăturii, aşa că nimeni nu poate ghici la cât se ridică recolta zilei.

Totul se schimbă când intervine palma întinsă a cerşetorului. Cerşetoria din marile oraşe e un soi de taxă cotidiană prelevată din bunătatea sufletelor noastre, dar şi o piaţă împărţită între reţele care ocupă cu forţa diverse locuri şi trotuare (în care scop, de exemplu, romii din Europa Centrală dau dovadă, la Paris, de un remarcabil simţ organizatoric). Postaţi la colţul străzilor, la baza blocurilor, umblând la întâmplare prin garniturile de metrou, cei fără adăpost îşi îngână cu regularitate litania. Îşi cer iertare că ne deranjează şi fac apel la sufletul nostru bun. Şi dac-ar fi doar unul! Dar o întreagă cohortă de cerşetori îl urmează pe cel dintâi, nu mai puţin demni de atenţie. Fiecare trebuie să devină micul antreprenor al propriei mizerii, să înduplece sufletul cu predici concise, recitate între două staţii de metrou ori pe terasele cafenelelor. Trebuie să trezeşti atenţia fără a plictisi, fără a forţa efectele: o relaxare excesivă face tot atâta rău cât o dramatizare extremă. Există un cabotinism al sărăciei, din moment ce individul lipsit de bani e nevoit să joace rolul pentru a supravieţui. Să fim oare sensibili la elocvenţa mizeriei?

Iată-ne aşadar abordaţi, de mai multe ori pe zi, de tot soiul de personaje al căror spectacol ne copleşeşte. De ce să-i dai acestuia şi nu celuilalt, la fel de bătut de soartă? Unii ne scârbesc, alţii ne impresionează — o intonaţie, o arătare scheletică neliniştitoare. Poţi rezista unui zdrenţăros duhnitor sau scandalagiu, dar nu şi unor dureri de nepătruns. Privirile acestea ne fulgeră, ne întreabă: tu ce faci pentru noi? Cum poţi să-ţi vezi de ale tale când noi murim lângă tine?

Începem prin a fi indignaţi de sistemul social care permite o asemenea decădere. Păi, ce face statul ăsta? Sfârşim prin a strecura obolul, conştienţi de caracterul derizoriu al gestului. Ar trebui mai mult de un euro pentru a-i salva pe aceşti necăjiţi. Şi nu dăm doar pentru a-şi cumpăra un sendviş, o cafea, ci pentru a conjura soarta nefavorabilă. Într-o zi s-ar putea să ajungem şi noi la fel ca ei, de cealaltă parte a baricadei, dacă soarta se va întoarce împotriva noastră. În palma cerşetorului strecurăm mărunţiş cu rol de îmbunat zeii, ca să nu dea ghinionul peste noi. Prin caritate este cumpărată şi Providenţa, în sensul în care Sfântul Augustin spunea că pomana este un plasament îndreptat de cei bogaţi către ceruri, consolându-se pentru respectiva pierdere uşoară cu imensele beneficii scontate[315].

Spre ruşinea noastră, ni se mai întâmplă să dorim să fie alungaţi odată toţi calicii aceştia de pe străzi, ca în vremea Renaşterii, când au fost recenzaţi cei care nu aveau statutul de vasal, erau lipsiţi de un acoperiş deasupra capului şi, prin urmare, potenţial periculoşi, pentru a-i închide sau obliga să muncească sub ameninţarea celor mai amarnice pedepse, marcarea cu fierul înroşit în foc, mutilarea, biciuirea[316]. A fost o vreme în care sărăcia era ceva exotic, un blestem din ţările îndepărtate ori din secolele trecute. Iat-o revenind pe străzile şi în cartierele noastre, ca efect al crizei sau imigraţiei. Până la urmă, între acei excluşi şi noi nu este o prăpastie chiar atât de mare, dar exact această proximitate ne înspăimântă. Generozitatea ne este supusă unui regim sporadic, discreţionar şi capricios. Rafalelor de emoţie le succed

[315] Sfântul Augustin, La Cité de Dieu, op. cit., pp. 46–47.

[316] Cf. Jean Delumeau, La peur en Occident, op. cit., pp. 534–537.

perioade de asprime. Ne comportăm ca după un fel de partitură psihologică, trecem printre aceşti defavorizaţi fără a-i vedea, până în momentul în care simţim cum ni se sfâşie inima în faţa unei ruine omeneşti întinse pe asfalt. Nu scria oare rabinul Israel Salanter (1810–1883): „Nevoile materiale ale celorlalţi sunt nevoile mele spirituale”? Avem un acoperiş deasupra capului, avem o profesie, pe când aceşti nefericiţi dorm în stradă. Cu o sumă modestă, putem domoli un necaz. Dar orice am face, tot nu va fi vreodată îndeajuns. Întrucât caritatea e sucită: lucrează mecanic, putând degrada şi donatorul şi beneficiarul. Nu ne sfătuia filosoful Jacques Ellul să împărţim banii pentru a-i profana mai eficient, pentru a săvârşi astfel un „atentat împotriva Satanei”[317]? Aşa ceva ţine de dispreţul narcisist, nu de compasiune. Cea mai teribilă jignire care ni s-ar putea întâmpla ar fi ca un cerşetor să ne mulţumească înflăcărat pentru că nu i-am dat nimic. Politeţe la limita insultei. Ne-ar asasina sub aparenţa cordialităţii.

Bacşişul şi ofranda

„Păstrează restul”: mărunţişul sau bancnotele lăsate la vedere pe masa unui restaurant, date unui şofer de taxi sau unui comisionar înseamnă că promptitudinea chelnerului, amabilitatea şoferului merită o recompensă dincolo de costul oficial. Este un semn de respect de la om la om, perfect legitim, dincolo de preocuparea comercială.

[317] Jacques Ellul, L’homme et l’argent, Presses bibliques universitaires, 1978, p. 144, citat în Ilana Reiss-Schimmel, La psychanalyse et l’argent, op. cit., p. 10.

Este cazul chelnerilor din Satele Unite, debordând de solicitudine de cum te văd intrat în local, întrucât bacşişul constituie cea mai mare parte a salariului lor, altfel ridicol. În numeroase ţări, nota de plată de la restaurant soseşte într-o casetă sau într-o mică mapă din piele neagră, ca o veste funestă: e „întristarea” căreia îi trebuie atenuat şocul şi garantată discreţia. Unele meserii, precum plasatoarea de teatru, de exemplu, nu trăiesc decât din atenţiile spectatorilor, care îşi pierd astfel caracterul facultativ, pentru a se adăuga preţului biletului. A nu-i da nimic ar fi o intolerabilă bădărănie.

Şi în acest caz, ca şi în altele, există riscul de a-i strivi pe ceilalţi prin amploarea sumelor cheltuite, de pildă să arunci nechibzuit bani întregului personal al hotelului, de la cameriste la portar, pentru a le lăsa o amintire frumoasă. Sau exemplul acelui client misterios din San Francisco, din 2014, care lăsa pe tejghelele barurilor între 500 şi 2 000 de dolari, fie că mâncase, fie că băuse o bere. Putem vedea în asta un act necugetat, dorinţa de a te face plăcut de ceilalţi sau un gest injurios la adresa altor consumatori. Să amintim şi de toanele doamnei Bettencourt, moştenitoarea companiei L’Oréal, care îşi împărţea dobânzile obţinute prin capitalizarea altor dobânzi, estimate la un milion de euro pe zi, celui de care se întâmpla să-i placă. Aşa a ajuns să-i dea un milion şoferului pentru a-i plimba câinele după ce ea va muri, sau 500 000 de euro unei domnişoare de nouăsprezece ani care i se părea simpatică. Mai mult, conform Ministerului public, i-a dat un miliard de euro lui François-Marie Banier, care o distra, şi apoi încă cinci milioane adaos la pensie lui Patrice de Maistre, cel care îi administra averea şi care oricum câştiga două milioane de euro pe an. Dincolo de reprobarea morală faţă de un asemenea comportament, în

numele a ce să-l penalizezi? După cum explică şi site-ul web al Fundaţiei Gates: „Celor cărora li s-a dat mult, mult le va fi cerut.”

Altfel spus: a te îmbogăţi înseamnă a te îndatora faţă de cei care au mai puţin. Generozitatea nu e nevinovată, întrucât creează o relaţie de dependenţă, vasalizând beneficiarii (în germană, Gift are o dublă accepţiune: dar şi otravă). Poeţii, dramaturgii, fabuliştii, muzicienii, pictorii cărora li se oferea o rentă din partea regelui şi a Curţii în Franţa acelei perioade, nu erau chiar cu totul stăpâni pe inspiraţia ori pe pana lor. Abia inventarea drepturilor de autor (în Anglia odată cu apariţia copyrightului, în secolul al XVII-lea, în Franţa prin Beaumarchais, în 1777), apariţia pieţei de profil şi a opiniei publice au permis artiştilor să trăiască din munca lor, fără a mai da socoteală protectorilor. Darul înseamnă dominare atunci când consacră o reciprocitate imposibilă: cum şi ce să dai înapoi celui ori celei care te-a acoperit de aur fiindcă i-a plăcut de faţa ta? Orbire şi supunere: iată efectul cadoului prea somptuos.

Din această perspectivă, Crăciunul este în acelaşi timp apogeul orgiei mercantile şi o liturghie anxiogenă de confirmare a relaţiilor interpersonale. Sărbătoarea poate suda ori distruge familiile. Dincolo de feeria de panglici şi ambalaje multicolore, de strigăte de bucurie uşor forţate, se desfăşoară o dramaturgie subtilă. Unii nu se grăbesc să deschidă cadourile, conştienţi că acestea în sine prin epifania, prin motivele lor, devin o tulburătoare promisiune. Plaja e vastă între prezentul meschin ce îţi indică prea puţina importanţă, şi prezentul minunat ce aneantizează prin mărinimie. Ce poţi spune despre cei care-şi vând online darurile primite sau despre cei care-ţi oferă ceea ce tu le-ai dat cu câteva luni mai înainte? Sau

despre cei care abia mulţumesc din vârful buzelor, considerând darul o obligaţie? Ne-am putea hotărî să nu mai sărbătorim Crăciunul ori aniversările decât pentru copii, pentru a scăpa astfel de bătaia de cap a cumpărăturilor, de labirintul susceptibilităţilor. Oboseala provocată de primirea ori distribuirea darurilor, de urmarea în detaliu a ritualurilor vieţii sociale, nasc visul unei suspendări a schimburilor, pentru o vreme. Numai că o astfel de reţinere are gustul înfrângerii. A trăi în societate înseamnă a fi strâns în chingile darurilor şi reciprocelor lor, lucru deloc uşor. Unele cadouri ne încurcă prin inutilitatea lor, intrându-ne în casă ca nişte oaspeţi nepotriviţi care ne complică viaţa. Pentru altele, ne trebuie luni de zile pentru a le găsi locul, dar imediat mai apoi se dovedesc indispensabile. Cine-mi acordă o favoare nemotivată îmi trezeşte neîncrederea. Ce să ascundă acel gest frumos?

A dărui ar trebui să se înveţe tot aşa cum se învaţă arta de a sta la masă ori cea a politeţii. Cadoul nu are nimic de-a face cu preţul, ci ţine în întregime de intenţia şi de farmecul gestului. Oricât de neînsemnat ar fi, este emisarul persoanei care ni l-a dat, păstrându-i amprenta. Există oameni dăruiţi cu talentul de a cheltui cu bună ştiinţă, care pot umbla prin magazine, prin buticuri pentru a da de obiectul care să placă unei anume persoane, dând dovadă de delicateţe şi de rafinament. Nu toate cadourile au aceeaşi valoare, unele reprezintă o simplă formalitate, altele, mai împovărătoare, te solicită complet, fiind rezervate apropiaţilor. Darul potrivit este un factor de intensificare, încălzind relaţiile pândite de rutină. De unde şi angoasa de a dărui lucruri prea personale unor necunoscuţi şi prea impersonale intimilor care s-ar putea simţi ofensaţi.

Formă perversă de generozitate: a-i aminti constant celuilalt binele pe care i l-ai făcut, spre a-l menţine în starea de debitor. Cu toate acestea, nimic nu se uită mai uşor decât gesturile de bunăvoinţă: o invitaţie la cină, o vacanţă, un serviciu sunt lucruri pe care memoria le şterge. Amintirea le trece în inventarul impresiilor neplăcute de genul datoriilor, putându-le preschimba în ranchiună. Înţelept este să ştim să facem prietenilor cadouri cu talent, mulţumindu-le că ni le acceptă. Politica binefacerii ar trebui să fie pe cât de radicală, pe atât de simplă: nu se aşteaptă nimic în schimbul unui gest generos. Cea mai bună recompensă oferită pentru un dar este darul însuşi, plăcerea de a-l oferi.

Dangarea abundenţei

Orice corsar al finanţelor, al industriei, orice naş mafiot sau boss din acelaşi mediu visează ca într-o zi să ajungă om bun. Mâna care ia vrea totodată să ajungă şi mâna care dă. Vine o vreme, cum bine observa magnatul american al oţelului, Andrew Carnegie (1835–1919), când averea imensă devine blestem, infirmitate, dacă nu este pusă în serviciul celorlalţi: „E aproape ziua în care omul care moare fără a lăsa în urma lui milioanele disponibile va dispărea fără lacrimi, fără onoare, fără elogii (...) cel ce moare bogat, moare-n dizgraţie.”[318] Fraza e teribilă şi ar putea fi contrasemnată de orice socialist revoluţionar. Dacă nu trebuie lăsat nimic moştenitorilor, sau cel mult un

[318] Andrew Carnegie, The Gospel of Wealth and Other Writings, op. cit., p. 12.

minim, dacă statul trebuie să taxeze proprietatea cu aproape 100%, aceasta se întâmplă întrucât bogăţia, conform lui Carnegie, este un produs colectiv care numai din întâmplare se află doar în mâinile unui grup restrâns. Aceştia nu sunt decât administratori abili, nu proprietari şi trebuie să înapoieze bogăţia adevăraţilor titulari. Trebuie să returnezi societăţii ceea ce ţi-a permis să câştigi[319], să restitui surplusul celor în drept, cu excepţia beţivilor şi a leneşilor[320]. Caritatea este o investiţie, nu pomană. „Omul bogat devine astfel simplul mandatar al fraţilor săi mai săraci, punându-şi în serviciul lor înţelepciunea superioară, experienţa şi capacitatea de a administra mai bine decât ar fi făcut-o ori ar fi putut-o face aceştia”[321]. Nici nu se pune problema de a asista incapabilii, trebuie ajutaţi cei care vor să se ajute pe ei înşişi[322].

În numele acestui ideal, patronul are dreptul să reducă salariile angajaţilor, să le impună ritmuri infernale pentru îmbunătăţirea profitului firmei. Cam aparte modalitatea de a returna avantajul bogăţiei. Adept al unei generozităţi implacabile, Andrew Carnegie propovăduieşte un soi de comunism privativ în folosul celor mai buni, un bolşevism al elitei în serviciul defavorizaţilor. Greutăţile actuale ale salariaţilor vor fi recompensate de fericirea generaţiilor viitoare. Carnegie îşi deplânge momentele de slăbiciune şi

---

[319] În 1995, Warren Buffett va relua argumentul pentru a susţine datoria pe care o are faţă de societatea în care s-a născut. Cf. John Kampfner, The Rich. From slaves to super yachts, Little, Brown & Co, 2014, p. 395.

[320] Andrew Carnegie, The Gospel of Wealth and Other Writings, op. cit.

[321] Ibid., p. 10

[322] Ibid, p. 11

îşi doreşte şi mai mulţi bani, pentru a-i putea distribui mai eficient în domeniile pe care le consideră indispensabile (alături de biblioteci, fundaţii, diferite institute pe care le-a creat, a dăruit şi aproape 8 000 de orgi unor biserici din Satele Unite şi din alte părţi ale lumii, semn al unei motivaţii personale)[323]. Faptul de a şti că mai târziu vei face binele îţi permite să presezi muncitorul acum. Filantropia înseamnă continuarea afacerilor prin alte mijloace.

Suntem la antipodul unui alt personaj al lui Émile Zola, prinţesa Oviedo, văduva unui escroc, care a vrut să răscumpere banii făcuţi prin fraudă de soţul ei folosindu-i pentru cei săraci, consumându-şi astfel toate bunurile până la ultimul sfanţ. La Neuilly şi-a ridicat „Opera muncii”, un adevărat palat pentru orfani, în care fastul însemna concurenţa dintre marmură şi soiuri preţioase de lemn. Ţinea să culce sărmanii în mătase, să le ofere feluri princiare de mâncare, să le dăruiască „bucurii triumfătoare”[324]. Şi deşi era furată ca-n codru de antreprenori, furnizori şi valeţi, nu urmărea altceva decât să spele tâlhăriile financiare ale defunctului soţ. Dorea să fie regina pomenii până la ultimele urme ale mizeriei, până când banii vor fi „băuţi de sărăcie, ca o apă otrăvită care trebuie să dispară”[325]. În asta constă şi ambiguitatea planului său: nu face binele din dragoste pentru săraci, ci

[323] Cf. Marc Abélès, Les nouveaux riches, op. cit., pp. 77–78. Când a murit, Carnegie nu a lăsat moştenire familiei sale decât 15 milioane de dolari, adică aproape 5% din avere.

[324] Émile Zola, L’argent, op. cit., pp. 68–69.

[325] Ibid., p. 131.

din ura purtată răufăcătorilor: „Izvorul blestemat va seca, altă misiune nu-şi asumase”[326].

Este cunoscut avertismentul lui Frederick T. Gates, pastorul baptist recrutat de fondatorul Standard Oil, John D. Rockefeller, la sfârşitul secolului al XIX-lea, pentru a-l sfătui în legătură cu acţiunile caritabile: „Averea dumneavoastră se rostogoleşte, se rostogoleşte ca o avalanşă. Trebuie s-o împărţiţi mai repede decât este ea în stare să crească. Altfel, vă va strivi şi pe dumneavoastră, şi pe copiii dumneavoastră şi pe copiii copiilor dumneavoastră”[327]. Temă veche prezentă încă din vremea romanilor, care practicau faţă de plebei „evergetismul”, generozitatea sub formă de pâine şi circ, pentru a menţine coeziunea socială: patricienii, senatorii, decurionii, magistraţii ofereau poporului serbări somptuoase, lupte între soldaţi şi între gladiatori, festinuri, dar şi temple, apeducte, amfiteatre[328]. O competiţie feroce opunea donatori avizi să se dovedească mai măreţi decât vecinii lor, cu supralicitări de ofrande dublate de clientelism. Risipa menţinea pacea civilă, sporind prestigiul fiecăruia.

Se mai întâmplă şi ca averea să fie percepută ca o nenorocire: astfel, tatăl lui Sören Kierkegaard, cioban sărac din zona daneză a Iutlandei, de pe la sfârşitul secolului al XVIII-lea, îl blestema pe la doisprezece ani pe Dumnezeu pentru soarta crudă. La scurtă vreme, a fost

---

[326] Ibid.

[327] În John Ensor Harr şi Peter J. Johnson, The Rockefeller Century, Charles Scribner’s Sons, 1988, pp. 51–52, citat în Marc Abélès, Les nouveaux riches, op. cit., p. 79.

[328] Paul Veyne (Le pain et le cirque, Seuil, 1976) a scris opera de referinţă legată de acest subiect.

chemat la Copenhaga de către un unchi care făcea negustorie cu tricotaje şi care l-a luat ucenic. Împotriva oricărei aşteptări, acesta a fost startul unei averi sclipitoare şi rapid constituite, care i-a permis să se retragă din afaceri la patruzeci de ani. Numai că, vinovat fiind de a se fi revoltat cândva împotriva Creatorului lui, de a fi „păcătuit împotriva speranţei”, şi-a văzut succesul ca pe o formă subtilă de dangare, o agravare a păcatului[329]. Dumnezeu îl pedepsise dăruindu-i tot ce era mai bun. Aşa că i-a vorbit despre respectiva vinovăţie fiului lui, care a devenit filosoful păcatului şi al angoasei. Mai aproape de zilele noastre, Zell Kravinsky, magnat al imobiliarelor americane, care a început cu doar o mie de dolari, şi-a cedat aproape toate bunurile unor organisme de cercetare medicală şi şi-a donat un rinichi unui afro-american sărac. Într-un interviu a declarat că şi-ar dona şi al doilea rinichi dacă aşa ar putea salva o viaţă. Extremism moral vecin cu jertfa: luaţi-mi tot ce am, chiar dacă asta m-ar ucide. O reuşită formidabilă este expusă tocmai pentru a o dezintegra mai bine, fiind astfel parcursă traiectoria mondenă de la îmbogăţire la renunţare.

Există aşadar oameni care trăiesc nenorocirea de a fi reuşit prea bine în viaţă şi pentru care lucrurile plăcute se strâng unele după altele ca tot atâtea calamităţi. Avantajul economic se preschimbă în nefericire metafizică. În aşa fel încât oraşele cele mai bogate ale Secolului de aur al Ţărilor de Jos au coabitat multă vreme cu un cler ostil banilor: bizară coexistenţă a Viţelului de aur cu dezaprobarea lui oficială. În 1581, de pildă, o ordonanţă interzicea împărtăşania bancherilor, asimilaţi cu şarlatanii,

[329] Povestea este relatată de Georges Gusdorf, Kierkegaard, Seghers, 1963, pp. 29–30.

jonglerii, acrobaţii şi patronii de bordeluri[330]. Reflex puritan ca pe vremuri sau al unui risc mai rău decât penuria: ghiftuirea? „Pe oameni”, scria Machiavelli, „îi deprimă sărăcia şi îi scârbeşte bunăstarea.” Teribilă perspectivă: dorinţa sucombând în faţa melancoliei prea-plinului. Cornul abundenţei poate ajunge ameninţare cu îmbuibarea, pericol de sufocare. Există deci în bani ceva care distruge banii. De unde şi nevoia de a-i apăra chiar împotriva lor. Cum am putea altfel pricepe tentaţia bancrutei pentru anumiţi traderi? Mai bine e să distrugi totul, pentru a o putea lua mai bine de la capăt, chiar dacă pentru asta tragi după tine în dezastru milioane de oameni. Fiinţa omenească poate fi artizanul propriei ruine atât prin reuşită, cât şi prin catastrofă. Bogăţia meneşte sau mâhneşte.

Bunătatea ca bravură

Banilor de demult le plăcea umbra, celor de acum le place lumina, mai ales pentru a-şi arăta mărinimia. De-acum, virtutea e publică. De parcă nu s-ar dori bogăţie decât pentru a o transforma în generozitate. Sigur, să ne bucurăm că în această lume mai supravieţuieşte un impuls de altruism. Să uităm de clişeele referitoare la indiferenţa epocii noastre individualiste sau la daunele consumerismului. Societatea ar fi insuportabilă fără această multitudine de gesturi de întrajutorare, de prietenie, care fac oamenii să se sprijine din toate puterile,

[330] Cf. Simon Schama, L’embarras de richesses, op. cit., p. 442. Edictul nu va fi abolit decât în 1658.

zi de zi, fără a mai aştepta concursul statului. Nu e nimic şocant în faptul că persoane celebre sau bogate îşi consacră o parte a timpului celor săraci, modalitate de a mulţumi sorţii pentru binefacerile cu care le-a dăruit. Este de preferat voluntariatul din orgoliu, decât orgoliul lipsit de voluntariat. Este de preferat competiţia ostentativă a generozităţilor apatiei unui egoism ghiftuit. Este încurajator faptul că firmele devin şi fundaţii şi decid să intervină acolo unde puterea publică nu face faţă, că lucrează cu asociaţii locale pentru a săpa fântâni, pentru a participa la campanii de vaccinare, pentru a lupta împotriva SIDA, a paludismului, a bolilor pentru care nu există tratament. Un speculant dezlănţuit, gata cândva să distrugă lira sterlină, precum George Soros, se poate metamorfoza, după zece ani, într-un prieten al libertăţii şi poate face o treabă excelentă prin diferitele ONG-uri pe care le finanţează în Europa Centrală. Exces în cupiditate, exces în binefacere. Nu mai interesează motivaţiile: căinţă, conştientizare, sastiseala de propriul mediu. Când e vorba despre un dar, contează intenţia, nu rezultatul. Când e vorba despre filantropie, contează rezultatul, nu intenţiile. E mai inteligent să-i împingem pe cei favorizaţi să fie solidari cu ceilalţi decât să-i copleşim cu reproşuri. A defăima donatorii prin pamflete furibunde este o satisfacţie pe cât de găunoasă pe-atât de narcisistă.

Uitaţi-vă la proiectul Giving Pledge, lansat în 2010 de Bill Gates şi Warren Buffett, prin care miliardarii din întreaga lume sunt încurajaţi să doneze jumătate din avere pentru cauze umanitare. Această multinaţională a inimilor, orientată către dezvoltarea instrumentelor sănătăţii publice, ajunsese, în 2015, la 43,5 miliarde de dolari. (Warren Buffett şi-a donat 99% din avere, acel 1% rămas reprezentând pentru oricare dintre noi o sumă

astronomică.) Ambiţia aceasta este motivată şi de glorie deşartă şi de voinţa de a lupta cu anumite opinii utilizând sume considerabile. Bill Gates este cu adevărat eroul ofrandei spectaculoase, însoţite de o atitudine de o mare modestie. Gesturile sale ţin de vitejie şi îl califică drept personalitate excepţională: cine va fi în stare să rivalizeze cu asemenea sume? Filantropul îşi alege cauza şi modalitatea în care o va trata, pentru a o putea controla cât mai bine. La care se adaugă, la fel ca în acţiunile umanitare, legea larmei mediatice care cere să-ţi faci cunoscute faptele. Suntem departe de anonimatul donaţiei, recomandat de iudaism şi de creştinism. „Nu dovediţi virtutea trâmbiţând-o”, cum ar zice Noul Testament. Tot felul de Mecena şi de binefăcători îşi vor vedea cu mândrie numele împodobind clădiri universitare, biblioteci, spitale, muzee.

„Modul de a risipi al milionarilor”, spusese Balzac, „nu se poate compara decât cu setea lor de câştig. Imediat ce vine vorba despre un capriciu, despre o pasiune, banii nu mai înseamnă nimic pentru aceşti Cresus; căci, într-adevăr, e mai complicat să ai capricii decât aur”[331].

Unele personalităţi ale showbizului îşi angajează agenţi pentru actele lor de caritate, împăcând astfel mărinimia cu publicitatea: excelent mijloc de a reabilita o reputaţie în bernă sau de a adăuga unei cariere îndelungate plusvaloarea sufletească. Ce înseamnă să fii star, în zilele

[331] Honoré de Balzac, Splendeurs et misères des courtisanes, op. cit., p. 172

noastre? O Maică Teresa care ar juca fotbal, ar cânta pe scenă şi ar face filme. Toate aceste persoane nu visează decât un singur lucru: să ajungă nişte sfinţi, cavaleri ai virtuţii, şi să trezească o simpatie înflăcărată pentru modul în care fac eforturi în favoarea înfometaţilor, a celor a căror soartă îţi rupe inima. Fiecare asociaţie are ambasadorul ei vedetă. Ca prinţii medievali, aceste figuri publice, copleşite în obsesia lor de a da bine, ar trebui să încurajeze prin propriul exemplu „o amplă circulaţie a unei generozităţi necesare" (Georges Duby). Continua curgere a bunătăţii lor le garantează un statut eminent. Pătrundem astfel în a treia vârstă a dărniciei. Cea dintâi este a suveranului care împarte poporului dovezile generozităţii, tot aşa cum soarele răspândeşte lumina şi căldura[332]. Cea de-a doua, a monoteismelor, recomandă caritatea în numele compasiunii şi dreptăţii (astfel sunt tzedaka ebraică sau sadaqah pentru musulmani). Cea de-a treia, noua filantropie, este generozitatea administrată ca o multinaţională, în numele eficienţei.

Mai rămâne ca aceste acţiuni, lăudabile în sine, să nu se substituie statului ori să perimeze impozitele. Nici măcar o antropologie a jertfei nu poate înlocui munca atentă a unei administraţii, a unui guvern care îşi iau în sarcină miile de detalii ale unei naţiuni. Cine ar dori să facă o donaţie pentru canalizarea, depozitarea gunoaielor ori transportul public din ţara lui? Investiţiile de acest fel nu aduc niciun profit narcisist, referindu-se doar la o tristă necesitate. Pentru a dărui este nevoie de o emoţie specială, de o situaţie revoltătoare, de comuniunea cu fraţii noştri, oameni şi ei. Astfel încât propunerea lui Peter Sloterdjik de

[332] Cf., despre subiect, cartea lui Jean Starobinski, Largesse, op. cit., p. 28

a reinstaura tradiţia romană a evergetismului[333], adică desfiinţarea taxelor şi impozitelor, în favoarea generozităţii celor mai buni dintre noi, este pe cât de seducătoare, pe atât de problematică. „Sărăcimea colerică a avut la dispoziţie două secole pentru a dovedi că este în măsură să îmbunătăţească soarta lumii. Rezultatele au fost când devastatoare, când ambigue. Contrapropunere: lăsaţi acum celor bogaţi sarcina de a arăta dacă se descurcă ei mai bine”[334].

Simpatică această morală a bunăvoinţei, chiar dacă aminteşte un pic de catehismul din copilăria noastră. Faptul că trebuie reconsiderate impozitele şi efectul de măciucă pe care-l exercită asupra celor mai mulţi dintre întreprinzători, este exact. Dar de aici până la a le desfiinţa înseamnă a ieşi de pe teritoriul rezonabilului. Impozitele fac din noi cetăţeni pasivi care au neplăcutul sentiment de a fi ţepuiţi în fel şi chip. În schimb, caritatea e o taxă dată de bunăvoie, putând decide deliberat către ce vor fi îndreptaţi banii şi putându-le controla modul de folosire. Ca şi când fiecare contribuabil ar cunoaşte cum s-a alocat, ban cu ban, impozitul ce i-a fost perceput de Ministerul de Finanţe. O reformă fiscală inteligentă ar trebui să ia în calcul nu doar sumele de prelevat, dar şi destinaţiile lor concrete: costul construcţiei unui pod, al unei căi ferate, costul unei zile de spitalizare, al unui RMN, reamintite acestea automobiliştilor, călătorilor, pacienţilor. Ceea ce dovedeşte contribuabilului că nu este o entitate inutilă ci, în acelaşi timp, autor şi beneficiar.

În realitate, trei actori, în acelaşi timp concurenţi şi complementari, se confruntă pe terenul caritǎţii: noii

[333] Peter Sloterdjik, Repenser l’impôt, Maren Sell, 2012, p. 278

[334] Ibid, pp. 239–240.

filantropi, umanitarismul clasic şi instituţiile publice. Esenţial este ca aceste trei instanţe, care se corectează, dar se şi dispreţuiesc, să fie articulate între ele, definindu-se urgenţele pe termen scurt şi mediu. Dacă filantropii contemporani se prezintă ca antreprenori sociali, alegându-şi cauza pe care o susţin şi modalităţile de a rezolva problemele, o fac pentru a se deosebi de doamnele din alte vremuri, care patronau balurile de caritate ale lumii bune. Totul se schimbă atunci când se iese din logica strictă a carnetului de cecuri, alegându-se deplasarea la faţa locului, de unde informaţia poate fi obţinută direct şi unde se pot lega prietenii cu autohtonii. Pentru a rămâne efectivă, caritatea cere încercări pe măsura ei, ţinând să rămână un altruism de contact direct, de întâlnire faţă în faţă. În acest sens, oamenii nu există decât în situaţiile în care îi putem întâlni. Solidaritatea înseamnă implicare personală, altfel rămâne doar o vagă idee generoasă.

Să adăugăm că în Statele Unite venture philanthropy, principiu ce introduce metodele capitalului-risc în domeniul solidarităţii, este stimulat mai ales de neîncrederea în statul federal, pe când în Franţa tocmai statul republican este cel ce se doreşte constructor al solidarităţii sociale, răspunzător de coeziunea naţională (în Franţa există mai mult de 2 000 de fundaţii). Exigenţele contabile sunt direct proporţionale cu eşecurile puterii publice şi cu delapidările fondurilor, cauzate de sistemul birocratic. Se pune deci problema de a introduce „religia bilanţurilor” în gestiunea donaţiilor (Marc Abélès)[335]. A amesteca logica profitului cu exercitarea voluntariatului, a privilegia expertul în faţa alesului înseamnă a declara: noi suntem cei mai buni în domeniul nostru, deci vom şti cum

[335] Cf. Marc Abélès, Les nouveaux riches, op. cit., p. 35

să câştigăm şi bătălia cu poluarea, cu sărăcia, cu boala. Reuşita noastră capitalistă face din noi actori mai competenţi decât agenţiile de administrare. Ucenicii într-ale binefacerilor încearcă să rezolve răul bucată cu bucată, cu îndrăzneala întreprinzătorului care atacă o nouă piaţă.

„Această colosală idilă a binelui” (Zola)

Bucurându-se de un buget de trei ori mai mare decât al Organizaţiei Mondiale a Sănătăţii, Bill şi Melinda Gates dispun de o forţă redutabilă în faţa guvernelor pauperizate. Aceşti „optimişti nerăbdători” cred în atotputernicia voinţei lor prin care să pună capăt lipsurilor. Pot astfel să dea peste cap regulile jocului, chiar cu riscul de a instaura un monopol privat, şi să pună mâna pe ansamblul structurilor sănătăţii mondiale. Într-un fel, aceşti mastodonţi ai binelui manifestă acelaşi credo libertar, aceeaşi neîncredere faţă de sistem, faţă de partide ca organizaţiile nonguvernamentale. Încarnând cele mai profunde visuri ale noastre legate de democraţia directă, tulbură rigiditatea administrativă, făcând loc unei noi internaţionale a urgenţei. Se conturează astfel două regimuri: cel al caritătii oficiale, care vine dinspre monstrul rece al statutului şi al ONU, şi cel al caritătii ardente, care se naşte din iniţiativa magnaţilor. Numai că această logică filantropică — această voinţă „de a face din bine — mai bine” (Philipp Egger) — nu ar şti cum să se substituie politicii reale: fundaţiile, dincolo de faptul că sunt şi ele cucerite de cancerul birocratic, ascund uneori ambiţii partizane, confesionale, ajungând platforme de evaziune

fiscală sau de spălare a banilor, revopsite cu acte în regulă în culorile bunătăţii. În lumea musulmană, folosesc uneori drept paravan grupărilor teroriste. În Statele Unite, au întârziat să recunoască drepturile femeilor şi ale minorităţilor, alunecând pe lângă o mişcare istorică[336]. Toate racilele statelor, în special dificultatea implicării, se întorc chiar la cei care pretindeau că ar fi depăşit diversele impasuri. Ca să nu mai punem la socoteală pericolul clientelismului, deja prezent în Roma antică, în care prinţii aruncau cu daruri pentru plebei spre a fi siguri de loialitatea lor, împărţind indemnizaţii şi favoruri pentru a-şi asigura sufragiul celor care le erau obligaţi[337]. Montesquieu observa: „Cei mai răi împăraţi romani au fost cei care au dăruit cel mai mult: Caligula, Claudius, Marcus Salvius Otho, Vitellius, Commodus, Heliogabal, Caracalla”[338]. Indispensabile în domeniile lor, aceste contraputeri se alătură ONG-urilor, cu apetenţa democratică a societăţilor moderne. Numai că nu perimează cu nimic instituţiile deja existente, ci se adaugă acestora.

Dacă viitorul celor bogaţi ţine de împărţirea inteligentă a averii, generozitatea continuă să funcţioneze după legea

[336] Cf. Alexandre Lambelet, La philanthropie, Presses de Sciences Po, 2014, pp. 81–82.

[337] Cf. Pierre Grimal, prefaţa la Sénèque, La vie heureuse, op. cit., p. 26.

[338] Cf. Montesquieu, De l’esprit des lois, V, XVIII, Garnier-Flammarion, 1993

entuziasmului. Chiar dacă îşi desfăşoară ambiţiile la scară planetară şi vor să intervină pe patru continente, aceşti oameni manifestă de multe ori doar o simpatie limitată faţă de oraşul ori statul în care trăiesc. Este cunoscută reacţia „kilometrului sentimental” în domeniul jurnalismului: un mort de la noi este mai impresionant decât 10 000 din străinătate. În primul caz este vorba despre o tragedie, în al doilea, despre statistică. Sensibilitatea urmează legea proximităţii. Filantropia new-look, la fel ca acţiunile umanitare, se izbeşte de un fenomen cunoscut: discontinuitatea stărilor sufleteşti. Într-un fel, de fiecare dată noi suntem cei care decid ce victime trebuie ajutate, doar noi analizăm în ce măsură trebuie susţinute într-o anume situaţie. Există calamităţi atractive din punct de vedere mediatic şi altele care nici măcar nu merită să fie menţionate. Efect al jurnalelor de ştiri, unele victime sunt mai de dorit decât altele, cel puţin pentru o vreme, înainte să fie şi acestea eclipsate de alţii peste care a dat vreo nenorocire. Logica nu este cea a urgenţei, ci a preferinţei. Aceasta este limita filantropiei ca act caritabil care se exercită din afară asupra celor ajunşi în necaz, subiecţi pe care, într-un fel, şi-i alege, asta în timp ce istoria ne implică în crize ori tragedii din care nu ne putem sustrage. Aceasta este legea fraternităţilor versatile: întotdeauna vor exista nevoiaşi, înfometaţi, bolnavi la care vom ţine mai mult decât la alţii. Ne facem griji doar pentru cei pe care i-am ales sau care ne-au impresionat. Filantropia, la fel ca acţiunea umanitară, este „à la carte”.

În sfârşit, există riscul de a manifesta o tiranie a bunătăţii pentru cumpărarea gratitudinii unor populaţii întregi, pentru a deveni, într-un fel, proprietarul suferinţelor acestora. Scandalos, în gestul caritabil, este lipsa de

simetrie dintre donator şi beneficiar, acesta din urmă putând doar să primească, fără a da înapoi ceva. A-l iubi doar pentru asta nu înseamnă a ne demonstra nobleţea sufletească prin ceea ce facem pentru el, ci dorinţa de putere. A depinde de voinţa altuia pentru a supravieţui este cea mai umilitoare situaţie cu putinţă. Există un tip de caritate care emancipează fiinţa umană şi o alta care o coboară, o scufundă în propria-i infirmitate[339]. Una presupune desfiinţare şi se autoanulează tocmai exercitându-se, alta ţine de compătimirea înduioşată de sine şi de toate nenorocirile lumii. Astfel, cea dintâi formă este promovată de Fundaţia Habitat for Humanity, susţinută, printre alţii, de Jimmy şi Rosalynn Carter: bazată pe parteneriat, solicită populaţiilor ţintă să coopereze la propria reabilitare. În acest mod, este înlocuită morala obolului cu morala contractului. Ar fi de netrăit într-o societate a compasiunii integrale, în care s-ar instaura o traiectorie unică de la cei bine situaţi către ceilalţi. Scopul filantropiei ar trebui să fie propria dispariţie. Numai dacă nu cumva este nevoie de amărâţi pentru a putea face un bine. Dar atunci legătura capătă sens invers: nu cei cu probleme cer ajutorul, ci binefăcătorii caută o tragedie pentru a se putea preamări prin intermediul ei, transformându-se în prieteni ai sărăciei, nu ai săracilor. Aceştia din urmă nu suferă decât pentru a le permite celor dintâi să vină să-i îngrijească şi să capete astfel un prestigiu absurd. Există o doză de canibalism în această

[339] Împotriva caritătţii îndoielnice şi a cămătăriei criminale, franciscanii şi minoriţii din Ordo fratrum minorum recollectorum au inventat, încă din secolul al XV-lea, la Perugia şi la Siena, muntele de pietate/amanetul, formă de împrumut cinstit pentru cei aflaţi în nevoie. În Franţa, primul munte de pietate a fost creat de Théophraste Renaudot în 1837.

solicitudine, o foame de proscrişi prin care individul poate ieşi în evidenţă.

Acestei abnegaţii îi răspund uitarea şi, uneori, resentimentele celor ajutaţi. A fi asistat te supune complexului debitorului. „Nu am duşmani, nu am făcut nimănui niciun serviciu”, zicea Jules Renard. Pe tema celor fără suflet, Jean Renoir a făcut un film amuzant, Boudu salvat de la înec (1932), cu Michel Simon: un vagabond, pescuit din Sena de un librar, îşi înjură salvatorul, îi devastează apartamentul şi îi seduce nevasta, înainte de a-şi lua picioarele la spinare. Binefăcătorul, Aristotel o observase deja, ţine la cel căruia i-a făcut binele, care este opera lui şi care l-a costat ceva, pe când receptorul a primit actul de binefacere în mod pasiv. „Tot astfel, de exemplu, cei care şi-au făcut singuri averea, o respectă cu mult mai mult decât cei care au primit-o moştenire”[340]. Nu există nicio modalitate de a diminua ranchiuna care evidenţiază inferioritatea. De unde şi interesul faţă de donaţia anonimă efectuată de statul-providenţă, mai puţin degradantă decât donaţia directă a unei persoane particulare, întrucât în acest fel primitorul nu este îndatorat nimănui. Tot aşa cum debitorul ajunge să-şi urască până la urmă creditorul, şi beneficiarul manifestă deseori prea puţină gratitudine faţă de binefăcător (pe când discipolul nu ascunde ceea ce datorează maeştrilor). Cei generoşi să nu aştepte nimic de la nefericiţii pe care îi ajută: devotamentul trebuie să-şi fie suficient sieşi. Faptul că atâtea persoane sau popoare, aflate în situaţii dificile, refuză să fie tratate ca victime, semnifică doar că nu doresc mila nimănui. Să nu sperăm că ne vor mulţumi. Cu toate că le datorăm sprijinul, orice-ar fi să fie. Poate că

[340] Aristotel, Ethique à Nicomaque, op. cit., Cartea IX, Capitolul VII, p. 374 sqq.

recunoştinţa se va manifesta când, redeveniţi liberi şi stăpâni pe soarta lor, cei care ieri au avut probleme vor fi mâine în măsură să ajute şi ei, la rândul lor, alţi naufragiaţi.

CHIAR TREBUIE PLĂTITE DATORIILE?

Mathilde Loisel, soţie fermecătoare, dar fără noroc în căsnicie, a unui funcţionar al Ministerului Instrucţiunii Publice, este invitată la o mare petrecere dată de instituţia guvernamentală. Pentru a nu scădea în ochii celorlalţi, împrumută de la o prietenă un colier cu diamante. Se-nvârte încolo şi-ncoace întreaga seară, admirată, adulată, dar odată ajunsă înapoi, acasă, îşi dă seama că şi-a pierdut podoaba. Neîndrăznind să-i mărturisească adevărul prietenei ei, se îndatorează teribil pentru a putea cumpăra un colier identic, ducând, timp de zece ani, alături de soţul ei „viaţa groaznică a sărăcimii". Când, în sfârşit, îşi întâlneşte iarăşi prietena, „la fel de tânără şi de frumoasă", i se destăinuie. „Vai, dragă Mathilde", îi spune aceasta, „colierul meu era fals. Nu făcea mai mult de cinci sute de franci"[341]. Nuvela lui Maupassant ne învaţă un adevăr fundamental: în viaţă nu trebuie să exagerezi cu datoriile.

Orgie şi remuşcări, iată povestea obişnuită a unui împrumut. Unele tranzacţii duc şi la ruinarea celui care împrumută şi a creditorului, semănând cu un butoi al danaidelor. Fiecare visează să ia fără a mai da înapoi, să împrumute bani fără a-şi mai plăti datoria, să dea bani cu împrumut, dar fără a-i scoate din buzunar. Cardul de debit sau de credit: fericită evaporare a banilor, fără mustrări de

[341] Guy de Maupassant, La parure (1884), Livre de Poche, 1995.

conştiinţă. Criza din 2008 a dovedit, însă, că sistemul şi-a atins limitele, că o familie cu venituri mici nu-şi poate lua luna de pe cer fără a se trezi în stradă. Şi aşa vine vremea plăţii păcatelor: în ceremonii publice, la Debitorii Anonimi, de exemplu, se rup blestematele de carduri ce ne-au dus în ispită — ceea ce se cheamă plastectomie —, se dizolvă în acid aceste obiecte malefice, sunt făcute fâşii-fâşii în aparatele electrice de tocat hârtie, sunt străpunse de săgeţi mânioase[342]. În Statele Unite, Capitolul 9 din Legea falimentului permite colectivităţilor publice, firmelor private, ba chiar şi statelor (California, de pildă), considerate insolvabile, să fie puse la adăpost de creditori în perioada restructurării debitelor. Urmează negocieri îndelungate, care pot dura ani de zile (cum e cazul oraşului Detroit sau al statului insular Puerto Rico), esenţialul fiind să se poată lua totul de la zero[343], iar eşecul să nu fie considerat o sancţiune, ci o etapă în drumul către succes. Legile falimentului ţin de acelaşi palier fundamental precum căutarea fericirii sau a libertăţii[344].

Înţelepciunea recomandă uneori anularea datoriei. Deuteronomul preconiza ştergerea datoriilor la fiecare cincizeci de ani, la Jubileu, ziua în care „fiecare [va reveni] la patrimoniul lui”, în care sclavii vor fi eliberaţi, iar obligaţiile financiare anulate. De-a lungul întregii istorii europene, marea problemă a celor care împrumutau, fie ei prinţi ori regi, a fost să amâne plata datoriilor, dacă nu chiar să le şteargă, la nevoie punând greşeala pe seama necioplţilor de creditori. O sarcină disproporţionată poate îngropa naţiuni întregi, le poate pune în situaţia de

[342] Cf. David Wolman, The End of Money, op. cit., p. 86.

[343] Cf. Niall Ferguson, L’irrésistible ascension de l’argent, op. cit., p. 64.

[344] Ibid., pp. 64–65.

iremediabilă dependenţă, cum este cazul Greciei sau al Argentinei. Vine o vreme când ţările trebuie lăsate să mai şi răsufle, inclusiv cele mai prospere. Putem bănui că niciuna dintre marile naţiuni ale Europei, Statele Unite cu atât mai mult, nu vor mai restitui vreodată datoriile pe care le au şi care acum provoacă noi împrumuturi doar pentru plata dobânzilor. Mai bine ar fi să ştergem tabla şi să o luăm de la capăt pe baze noi.

Este cunoscută lipsa de recunoştinţă a popoarelor faţă de soldaţii căzuţi pentru patrie. Poate că aceasta este însăşi condiţia existenţei: nu ne putem petrece fiecare zi mulţumind predecesorilor, fiindcă nu am mai putea merge înainte. Moştenirea noastră oscilează între ştergerea trecutului şi preponderenţa lui zdrobitoare. De exemplu, Europa e încovoiată sub povara greşelilor pe care le numeşte obligaţie faţă de memorie şi care, deseori, merge mână în mână cu uitarea tradiţiei. Mult înainte de Nietzsche, Bossuet sublinia în ce măsură moartea tragică a lui Christos, pentru răscumpărarea păcatelor noastre, constituie un debit nerambursabil. Îl crucificăm zilnic cu „torentele noastre de nedreptăţi”, zilnic trebuie să ne depăşim vina[345]. Sacrificiul lui apasă pentru totdeauna asupra noastră. Datorăm totul unui Dumnezeu căruia nu-i putem înapoia nimic. Datoriile nu sunt făcute pentru a fi plătite, ci pentru a fi recunoscute şi transmise mai departe, nefiind aceleaşi la naştere şi la moarte. Singurul cuvânt pe care ar trebui să-l spunem în fiecare dimineaţă, ca semn de recunoştinţă pentru darul care ni s-a făcut este: Mulţumesc! Mulţumesc pentru absurda graţie divină care este darul vieţii. Ziua ştergerii datoriei este ziua

[345] Bossuet, Sermon sur la passion de Notre-Seigneur, în Sermon sur la mort et autres sermons, op. cit., p. 152 sqq.

stingerii vieţii, când nu mai putem nici oferi, nici reda ceva celorlalţi, când devenim, prin moarte, prada celor vii.

Concluzie

O schizofrenie asumată

▬▬

„Pentru viaţa spiritului e îndeajuns o stare materială modestă.”

FRIEDRICH NIETZSCHE

Înţelepciunea banului ţine de combinaţia a trei calităţi — libertate, siguranţă, lipsă de griji —, echilibrate prin trei obligaţii: probitate, proporţionalitate şi împărţire. Bucuriile pe care le îndreptăţeşte nu pot fi separate de îndatoririle pe care le implică. Eliberarea de necesitatea materială nu este decât una dintre condiţiile libertăţii, care nu se rezumă doar la asta. Banii sunt problema ei, dar nu-i ţin locul. Prin urmare, există o schizofrenie inevitabilă în privinţa lor: fluid indispensabil, pot deveni în orice clipă un mic demon care nu ne mai lasă în pace. Sunt cu adevărat acel pharmakon platonic, remediu şi toxină în acelaşi timp.

De unde şi disconfortul pe care îl provoacă. Cu ei suntem mereu la „începutul înţelepciunii” (Proverbe 4–7) sau, mai degrabă, nu există înţelepciune în privinţa banilor decât cu

fiecare situaţie de utilizare. A căuta un salariu mai bun este dreptul celor care se confruntă cu lipsuri materiale. Că, ulterior, se poate spune „e de-ajuns” ţine de resortul personal al fiecăruia, cu condiţia să se cadă de acord asupra termenului „de-ajuns”. Ţine de fiecare să decidă, în forul lui interior, de ce pericole doreşte să se ferească, dacă vrea să-şi echilibreze nivelul de trai sau să-l îmbunătăţească, dacă vrea să facă din reuşita financiară o mistică personală sau o trambulină. Banii eliberează atunci când permit diminuarea părţii venale a existenţei. Abia atunci devin o pasarelă mulţumită căreia traversăm fără greutate momentele delicate pe o potecă îngustă, de creastă, mărginită de prăpăstiile numite Avariţie, Meschinărie, Crimă, Umilinţă, Fraudă, Lăcomie, Aroganţă, Invidie, după o modernă Hartă a Ţării Tandreţei.

Înţelept e să desacralizezi banii, nu să-i iubeşti ori deteşti la modul iraţional. Ne rămân prieteni atâta vreme cât nu-i transformăm în adversar, iar asta se întâmplă numai din vina noastră. Să nu ne lăsăm prinşi în capcana şantajului dezolant dintre sărăcia meritorie şi abundenţa coruptă. Virtutea şi prosperitatea pot face casă bună împreună. Există viaţă şi dincolo de hăţişurile financiare, iar acestea nu au ajuns niciodată să împiedice sclipirea artistică ori înflorirea valorilor sublime. Banii în sine sunt o invenţie minunată, avantajele pe care le aduc sunt atât de evidente încât au devenit un drept fundamental al omului. Unica lor crimă este inegalitatea repartizării, concentrarea extremă care ucide fluxul ce ar trebui să rămână cel al unui râu învolburat, al unei substanţe lichide care îşi seamănă miracolele pe măsură ce se disipează. Irigare, nu coagulare. Iată de ce raţiunea obligă pe cei care au mult să treacă surplusul în serviciul celor care nu au. A civiliza banii înseamnă a-i democratiza, a-i redistribui peste tot, ca

pe o comoară care, potenţial, aparţine tuturor. Trebuie reabilitate în acelaşi timp gustul pentru profit şi etica donaţiei, cupiditatea şi generozitatea, ambele extreme, abuzul şi măsura în toate.

Două observaţii, pentru a încheia: banii sunt în egală măsură recompensă şi dar. Nu le suntem proprietari, ci uzufructuari. Fortuna, zeiţă capricioasă, ne-a dăruit binefacerile ei: să ne bucurăm de ele, fiindcă le poate lua înapoi în orice clipă. În sfârşit, nu e rău că banii întreţin visul de a-i desfiinţa — sunt nenumărate lucrările în care suntem anunţaţi de apropiatul lor deces. Trebuie, însă, să ne asumăm şi nebunia lor, nu doar nenumăratele binefaceri. La fel ca sexualitatea, au ajuns să facă obiectul unei duble utopii: ori îi domesticim, ori ne îmbarcăm pe această corabie nesigură, riscând să vedem înmulţindu-se pericolele. Prohibiţie sau permisivitate: toată lumea ar vrea să-i vadă-n lanţuri, permiţându-le totodată să prospere. Prin urmare, pentru o naţiune, pentru o societatea dezvoltată, este util să-i includă în joc ca pe un risc minunat. Nu are niciun rost să nutrim speranţa reconcilierii, mai bine să acceptăm rana unei lupte fără ieşire. Cu Viţelul de aur rămânem rupţi în două: instrumentul transfigurării este şi cel al căderii. Utopie ce funcţionează în ambele sensuri, şi al abominabilului şi al extraordinarului.

Esenţial este ca zarurile să fie mereu aruncate, iar şi iar, ca învingătorii de azi să fie peste puţin timp înlocuiţi de învinşii de ieri. Prin circulaţia averilor circulă însăşi societatea, garantând mobilitatea membrilor ei, ilustrând prin fluiditatea financiară valorile egalităţii, pe care le susţine. Clasele sociale, elitele, conducătorii trebuie să iasă la lumină şi apoi să dispară, să se mişte ca nişte plăci tectonice, să refuze stagnarea. Caracterul trecător al

tuturor lucrurilor: aceasta este lecţia banilor care ne revin pentru a ne scăpa printre degete, care nu se dăruiesc unora decât pentru a-i lăsa baltă mai apoi, într-o alternanţă de ruinări şi de reînvieri. Asta voia să spună şi apostolul Matei, reluând învăţăturile stoicilor, când recomanda să rămânem sărmani în inimi (Matei 5, 3). Darurile vieţii ne scapă la fel de repede pe cât le dobândim. Ca pe o masă de joc, zarurile se rostogolesc uneori în favoarea, alteori în detrimentul nostru. Averea nu e decât metafora vieţii, atât de frumoasă, atât de fragilă. Să acceptăm că tot ce ne-a fost acordat poate fi luat înapoi şi, împotriva a orice, să vibrăm din acest motiv de o imensă gratitudine. Aceasta este treapta de sus a înţelepciunii.

Table of Contents

Intelepciunea banilor
Introducere: Promisiunile lui Lenin
Partea întâi. Adoratori şi detractori
Capitolul 1: Gunoiul diavolului
Capitolul 2: Despre eminenta demnitate a săracilor?
Capitolul 3: Franţa sau tabuul banului
Capitolul 4: America sau moneda spirituală
Partea a doua. Trei prejudecăţi privind Viţelul de aur
Capitolul 5: Banul, stăpânul lumii?
Capitolul 6: Opulenţa aduce nefericire?
Capitolul 7: Să fi ucis calculul sordid iubirea sublimă?
Partea a treia. Bogăţia obligă
Capitolul 8: Să reabilităm valorile burgheze?
Capitolul 9: Nu e o crimă să te îmbogăţeşti, nici să sărăceşti nu-i o virtute
Capitolul 10: Mâna care ia, mâna care dă

Concluzie: O schizofrenie asumată